

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı

İLK FİKHÎ TEFSİR VE MÜELLİFİ MUKÂTİL B. SÜLEYMAN

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa DEMİR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan KESKİN

SİVAS
Ocak 2010

İLK FİKHÎ TEFSİR VE MÜELLİFİ MUKÂTİL B. SÜLEYMAN

Mustafa DEMİR

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

SİVAS
Ocak 2010

KABUL VE ONAY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mustafa DEMİR'in hazırlamış olduğu “İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman” başlıklı bu çalışma 12.01.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Danışman: Doç. Dr. Hasan KESKİN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ömer ASLAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 12.01.2010

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

DEMİR, Mustafa, İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.

Mukâtil b. Süleyman hakkında tabakât ve biyografî kitaplarında yer alan rivayetlerden anlıyoruz ki; gerek hayattayken gerekse ölümünden sonra isminden çok bahsedilen, ehli ilim arasında saygın yeri olan, yaşadığı hicri ikinci asrın tartışılmaz tefsir otoritelerindendir. Onun “*Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin-Mine’l-Kur’ân*” adlı eseri fıkıh ağırlıklı tefsir hareketine öncülük etmiştir. Bu eser ilk tedvin edilen fıkhî tefsirdir. Tezimizin konusu olan bu eserin incelenmesi, fıkhî tefsirlerin günümüze kadar geçirdiği gelişme sürecine katkısı olacaktır. Her ne kadar Mukâtil, zamanında haberlerin nakli hususunda uyulan yola aykırı bir yol takip etmişse de, onun meydana getirdiği bu eser, zamanındaki tefsir kitaplarının bir hülasası olması bakımından ehemmiyeti haizdir.

Müfessirimiz, ahkâm âyetlerini açıklarken, âyeti âyetle, Hz. Peygamber’in sünnetiyle, sahabe ve tabiin kavilleriyle açıklamakta, âyet aralarına girerek yapmış olduğu kısa izahlardan başka, ahkâm âyetlerini, ihtiva ettiği hükümle ilgili olarak ihtilaflara temas etmeden kendi şahsi görüşünü belirtmektedir. Kıraat farklılıklarının ahkâm âyetlerinin anlaşılmasında mühim rol oynadığını belirtmekte, yine âyetlerin açıklanmasında sebeb-i nuzûl ve nesh meselelerinden faydalanmak suretiyle açıklamalar yapmaktadır.

Mukâtil, birçok siyasî ve itikadî mezheplerin kaynaştığı bir ortamda doğmuş ve tahsilini orada tamamlamıştır. Bu sebeple o devrin siyasî ve itidakî fikirlerinden hiç etkilenmemiş olması mümkün değildir. Fakat çalışmamızda verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere onun eserlerinde, hakkında iddia edilen mezheplerin görüşlerini te’yid edecek herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Aslında o dönemde yaşamış kişiler hakkındaki değerlendirmelerin, dönemin fikrî ve siyasî durumundan kaynaklandığı da söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Mukâtil, Tefsir, Fıkhî Tefsir, Ahkâm,

ABSTRACT

DEMİR, Mustafa, İlk Fıkhî Tefsir ve Müellifi Mukâtil b. Süleyman, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.

It is understood from the accounts in Muslim scholars' career and biography resources that Mukatil b. Süleyman was definitely one of the masters of Koran interpretation during the hijri second century in which he lived. Both when he was alive and after his death, his name was mentioned a lot; and he had a respectable position among the knowledgeable Muslim scholars. His work named "Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin-Mine'l-Kur'ân" led to fiqh-based interpretation of Koran. This work was the first compiled fiqh-based interpretation of Koran. The analysis of this work will contribute to the development process of fiqh-based interpretations up to now. No matter how Mukatil followed a way that is against the acceptable way on transferring messages, this work of him is vital in that it is the summary of those interpretation books written in its time.

When he was explaining the judgement verses of Koran, our interpreter followed a specific way. He first explained the verses with the help of other verses; he then applied to the last prophet Hz. Muhammad's statements and behaviours. The next step was to study the views of the last prophet's friends and of the generation coming after them. When he interpreted the verses, he added some short explanations between the verses. What he did was to make his own interpretation of the verses, not to express different opinions related to judgement verses. It was stated by him that differences in reading the Koran played a key role in comprehending the judgement verses. For the interpretation of the verses, he studied the events that caused the verses to come out; and he examined both the invalid verses and the verses that replaced those invalid ones.

Mukatil was born in an environment in which a number of political and belief-related sects were in a close combination; and he completed his education in such an environment. Therefore, it was impossible for him not to be affected by the political and belief-related ideas of the period. However, as it can be understood from the examples in the present study, in his works there is no explanation confirming the views of those sects to which he was claimed to belong. In fact, it can be said that commentaries on the people who lived in that period were based on the political and ideological conditions of the period.

Key words: Mukatil, Interpretation of Koran, Fiqh-based interpretation of Koran, Judgement

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	1

GİRİŞ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN

A- HAYATI.....	3
B- ŞAHSİYETİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ.....	5
C- MEZHEBİ.....	7
1- Mukâtîl'in Lehindeki ve Aleyhindeki Rivâyetler:.....	7
2-Rivâyetlerin Değerlendirilmesi:.....	8
D- ESERLERİ:.....	13
1- Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir.....	14
2- Kitabu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerim.....	15
3- Kitabu't-Tefsiri'l-Hamse Miete Âyetin-Mine'l-Kur'ân'il-Kerim.....	16

I. BÖLÜM

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN VE ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	18
---	----

II. BÖLÜM

KUR'ÂN'I ANLAMADA AHKÂM ÂYETLERİ TEFSİRİ

A- KUR'ÂN VE AHKÂM ÂYETLERİ.....	22
B- AHKÂM ÂYETLERİ TEFSİRİNİN MAHİYETİ	22
C-AHKÂMU'L-KUR'ÂN ALANINDA TELİF EDİLEN BELLİ BAŞLI TEFSİRLER.....	25
1- İmam Şafî ve “ <i>Ahkâmu'l-Kur'ân</i> ” Adlı Eseri:.....	29
2- Ebu Bekr el-Cessâs ve “ <i>Ahkâmu'l-Kur'ân</i> ” Adlı Eseri:.....	29
3- Ebu Abdullah el-Kurtubî ve “ <i>el-Camiu li Ahkâmi'l Kur'ân</i> ” Adlı Eseri:.....	30

4- İbnü'l Arabî ve “ <i>Ahkâmu'l-Kur'ân</i> ” Adlı Eseri:.....	31
--	----

III. BÖLÜM

TEFSİRÜ'L-HAMSE MİETİ ÂYETİN MİNE'L-KUR'ÂN'IN METODOLOİK AÇIDAN TAHLİL VE TASNİFİ

A- ESERİN MUHTEVASI.....	32
B-ESERİN RİVÂYET YÖNÜ.....	42
1- Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri.....	43
2- Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri.....	46
3- Sahabe ve Tabiun Kavliyle Tefsiri.....	47
4- Sebeb-i Nuzûl ile Tefsiri.....	50
5- Nasih-Mensuh ile Tefsiri:	53
6- Kıraatla Tefsiri.....	59
7- Tefsirindeki İsnadlar.....	60
C-ESERİN DİRÂYET YÖNÜ.....	62
1- Fıkıh Yözü.....	62
2- Dil Yözü.....	71
3- Kelam Yözü.....	73
4- Ahlakî Yözü.....	77
5- Rey Yözü.....	81
6- Cahiliye Dönemi Arap Örf ve Âdetlerine Dâir Bilgilerden Yararlanması.....	85
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	91

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
a.g.t.	:Adı Geçen Tez
A.Ü.İ.F.Y.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
A.Ü.S.B.E.	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
a.y.	:Aynı Yer
Bkz.	:Bakınız
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	:Hicri
H.z.	:Hazreti
İSAV	:İslam Araştırmaları Vakfı
İst.	:İstanbul
İ.Y.İ.E.	:İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü
m.	:Miladi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr.	:Neşriyat
ö.	:Ölüm tarihi
s.	:Sayfa
S.B.E.D.	:Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
S.Ü.İ.F.D.	:Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Tah.	:Tahkik eden
T.D.V.Y.	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc:	:Tercüme eden
Ty.	:Tarih yok
U.Ü.İ.F.	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Vb.	:Ve benzeri
Vs.	:Vesaire
Yay.	:Yayınları/Yayınevi

ÖNSÖZ

Hicrî II. asır, fikhî tefsirler başta olmak üzere, tefsir ilmi açısından büyük önem arz etmektedir. Tedvin çalışmaları ve tefsirde çeşitli metotların kullanılması bu dönemde başlamıştır. Ahkâm âyetlerinin tefsir edilmesi Hz. Peygamber zamanında başlamış olmakla birlikte bu asrın sonlarına doğru, Kur'ân'ın sadece amelî yönlerini ele alan ve ahkâm âyetlerini tefsir eden müstakil eserler tedvin edilmiştir. Her ilim dalında olduğu gibi tefsir ilim dalında da ilk yazılan eserlerin önemi büyüktür. Bu günkü bilgilerimize göre ilk tedvin edilen fikhî tefsir, Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.h.150) *Tefsîru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu eserin incelenmesi fikhî tefsirlerin günümüze kadar geçirdiği gelişme sürecini anlamaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu eserin ve müellifi Mukâtil b. Süleyman'ın tanınması, o dönemin ilmi ve fikri yapısının ve erken dönem tefsir faaliyetlerinin tanınması bakımından önemlidir.

Mukâtil b. Süleyman zamanında siyasî ve itikadî mezheplerin hemen hemen her alandaki faaliyetleri yoğun olduğu halde, fikhî konularda aşırı görüş ayrılıkları henüz görülmemektedir. Bu sebeple onun *Tefsîru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eseri fikhî açıdan incelendiği takdirde, mezhep farklılıkları başlamadan önce İslam'ın fıkıh anlayışına ışık tutan orijinal bilgilere sahip olacağız.

Bu araştırmada genel olarak giriş bölümünde Mukâtil b. Süleyman'ın hayatını, şahsiyetini, ilmi kişiliğini ve mezhebini sorgulamaya; Birinci bölümde, Mukâtil b. Süleyman ve eserlerine dair yapılan çalışmaları kısaca tanıtmaya; İkinci bölümde, ahkâm (fikhî) tefsirinin tanımını yapmaya, fikhî tefsir sahasında yazılan belli başlı eserlerin tanıtımını yapmaya çalışacağız. Üçüncü bölümde ise Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserini metodolojik açıdan tahlil ve tasnif edeceğiz. Bazen Mukâtil b. Süleyman'ın diğer iki eserinden ve onlar üzerinde yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. *Tefsîru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* tahlil edilirken eserde kullanılan usul ve yöntemlere işaret edilmiş ve eserden örnekler sunulmuştur.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki bütün hocalarıma, hem ders hem de tez aşamalarında desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle tez konusunu belirlememde ve çalışmalarım esnasında görüş ve tavsiyelerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Hasan Keskin'e teşekkürlerimi arz etmek isterim. Yüksek lisans dersleri

süresince ve tez konumun hususileştirilmesinde kendisinden istifade ettiğim değerli hocam Doç. Dr. İsmail Çalışkan'a, tezimin bazı bölümlerini okuyup değerlendirme zahmetine katlanan Prof. Dr. Talip Özdeş, Prof. Dr. Ali Akpınar'a ve çalışmalarım esnasında her konuda yardımlarını esirgemeyen Ulaş İlçe Müftümüz Sayın Kemal Karadeniz'e ve emeği geçen bütün hocalarıma teşekkür ederim.

MUSTAFA DEMİR

Sivas 2010

GİRİŞ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN

A- HAYATI

Mukâtil b. Süleyman hakkında tabakât ve biyografî kitaplarında yer alan rivâyetlerden anlıyoruz ki; gerek hayattayken gerekse ölümünden sonra isminden çok bahsedilen ve ehli ilim arasında saygın yeri olan bir âlimdir.

Mukâtil b. Süleyman'ın gerek hayatı gerek şahsiyeti hakkında çok az şey bilinmektedir. Kaynaklarda yer alan bilgiler ise ansiklopedik bilgilerden öteye gidememektedir. Mevcut bilgiler bu kitapların hemen hemen hepsinde sadece tekrar edilmektedir. O, yaşadığı dönemde olduğu gibi sonraki dönemler de hem ağır eleştirilere uğramış hem de büyük övgülere mazhar olmuş bir şahsiyettir.

Tabakât yazarları, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el- Belhî el-Mervezî el-Horasanî'nin¹ doğum tarihini vermezler. Kaydettikleri rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla, onun h.60-70 yılları arasında doğduğunu kabul edenler olduğu gibi h.105 yılı civarında doğduğunu iddia edenler de vardır. Yaşam öyküsünü de dikkate alarak, onun h.80 yılı civarında doğduğunu kabul etmek daha makul görünmektedir. Aslı Belh'li olup Merv'de tahsil görmüştür. Merv'de Ümmü Ebi Usme ile evlenmiştir.² Hayatının ilk yarısını Horasan'da eğitim ve rivâyetle meşgul olarak geçirmiştir. Daha sonra Bağdat'a gitmiş ve orada şöhret kazanmıştır.³ Başka şehirlerde de ikâmet etmiş ancak oralardaki ikâmeti uzun sürmemiştir.

Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 107/725), İbn Ömer'in azatlı kölesi Nafi (ö. 117/735) ve Ata b. Ebi Rabah (ö. 144/761) gibi şahıslardan rivâyette bulunması yetişme döneminde Hicaz ve Irak bölgelerine ilim tahsili için seyahat ettiğini göstermektedir.

¹ Ednevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikme, 1.Baskı, Medine, 1997, I,20; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matbaası, İst., 1316/1898, VI,4360; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yan ve Ebnâi'z-Zaman*, (thk: İhsan Abbas), Daru Sadr, Beyrut, 1977, V,255; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, (thk: Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1994, X,251, M. Plessner, *İslam Ansiklopedisi*, (M.E.B.), Mukâtil mad., İstanbul 1970, 2. Baskı, VIII,567

² İbn Hacer, a.g.e., X,252

³ Şemseddin Sami, a.g.e., VI,4360

Mukâtil'in bu seyahatleri sadece ilmî sebeplere dayanmaz. Onların arka planında siyasi unsurların etkili olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Emevi hanedanının son Horasan Valisi Nasr b. Seyyar'ın (131/749) komutanlarından Selm b. Ahvez (130/748) tarafından Mukâtil'e siyasi bir görev verilmişti. Buna göre Selm, Emevi Hanedanı'na karşı duran el-Haris b. Surayc (128/746) ile yapılan görüşmeye Emevi iktidarını temsilen Mukâtil'i de göndermişti. Bu görüşmede Cehm b. Safvan (129/746) da Emevi karşıtlarını temsil ediyordu. Mukâtil'in üstlendiği bu görev onun Horasan bölgesindeki ikameti boyunca Emevi yanlısı olduğunu göstermektedir. Daha sonra bu bölgedeki Emevi nüfuzu zayıflayınca Mukâtil'in ırak topraklarına geçtiğini görüyoruz. Mukâtil'in buradaki ikameti boyunca da Abbasi Hanedanı ile iyi ilişkiler kurmayı başaramış olması dikkat çekmektedir.⁴ Meselâ, İbn Hallikân, Süleymân b. Yahyâ b. Muâz'dan naklettiği şu olay Mukâtil'in, Ebû Ca'fer el-Mansûr ile çok yakın ilişki içinde olduğunu göstermektedir:

Birgün el-Mansûr otururken yüzüne bir sinek konar. Kovaladıkça tekrar gelip yüzüne konan sinek onu rahatsız eder. Bu sırada el-Mansûr,

— Kapıda kim var, bakınız, der. Gelen kişinin Mukâtil olduğu söylenince,

— Onu bana getirin, der ve Mukâtil içeri girince ona,

— Allah sineği niçin yaratmış, biliyor musun, diye sorar. Mukâtil de,

— Evet, biliyorum, cebbar kimseleri zelil etmek için, diye cevap verir. Bunun üzerine el-Mansûr hiç sesini çıkaramaz ve susar.⁵ Mansûr'un bu sözlerle cevap vermeyip susması Mukâtil ile olan iyi ilişkisinden kaynaklanmış olabilir.

Rivâyetlerden zahidane bir hayat yaşadığı ve ibadete düşkün olduğu anlaşılmaktadır. Kendisiyle on üç yıl birlikte olduğunu söyleyen Ebu Nasr “Mukâtil'in her zaman gömleğinin altına yün giydiğini” nakletmektedir.⁶ Mukâtil'in h.150 yılında Basra'da vefatı konusunda ise büyük oranda görüş birliği vardır.⁷

⁴ Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyat Yay., Ankara 2005, s.36

⁵ Bağdadî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Hatip, *Tarihu Bağdat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., XIII, 160; İbn Hallikân, a.g.e., V,255; İbnu'l-İmad, Ebu'l-Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Daru İbn Kesir, I.Baskı, 1988, II,229.

⁶ Bağdadî, a.g.e., XIII,162

⁷ Bağdadî, a.g.e., XIII,163-169; Mizzî, Cemaluddin Yusuf, *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical*, (thk: Beşşar Avvad Ma'ruf), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1992, XXVIII,434

Mukâtil, yaşadığı hicri ikinci asrın tartışılmaz tefsir otoritelerindendir. Bununla birlikte Mukâtil'in görüşlerini daha net tesbit edebilmek için onun yaşadığı asırda mevcut fikrî temayülleri kısaca işaret etmemiz gerekmektedir. Zira ferdin çevresindeki fikrî hareketlerin, onun şahsiyetinin gelişmesinde ve akidesinin teşekkülünde önemli tesirler yapacağı muhakkaktır. Mukâtil'in yaşadığı dönemde henüz fikhî mezhepler teessüs etmediği için amel bakımından mezhebi ile değil itikadi mezhebi ile ilgili ihtilaflı rivâyetler zikredilmektedir.

Ebu Hanife (150/767) ile çağdaş olan Mukâtil, hayatının ikinci yarısında Irak'ın ikinci önemli kenti olan Basra'da konakladı. O dönemde Irak'ta çeşitli dinler, mezhepler ve görüşler bulunmaktaydı. Eski dinlerin bir yatağı idi. Süryaniler yayılmışlardı. Birbirleriyle mücadele eden Hristiyan mezhepleri, siyasî ve akidevî bakımdan birbirleriyle çatışan görüşler, Şia, Hariciler, Mu'tezile mezhepleri ve tabiînin müctehidleri vardı. Onlara, sahabilerin ilmini taşımaları sebebiyle daha fazla rağbet ediliyordu. Kısacası Irak'ta birbirleriyle çatışan görüşler, mezhepler ve inançlar yaygındı.⁸

B- ŞAHSİYETİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Mukâtil'in ilmî kişiliğinde öne çıkan en önemli özellik büyük bir müfessir oluşudur. Kaynaklarımızın hepsi Kur'ân ilimlerinin tamamında, özellikle de tefsir alanında Mukâtil'in bilgisini övmekte ve onu otorite olarak kabul etmektedir. Bir müfessir için gereken tüm ilimlere vakıf olduğu ve onları güzel kullandığı ifade edilmekte ve ikinci tabaka müfessirlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Rivâyet ve dirâyet yöntemini birlikte kullanmıştır. Bu sebeple Mâtürîdî kadar sistematik ve kapsayıcı olmasa da aklî tefsir yöntemini kullanan ilk müfessir kabul edilmiştir.⁹

Mukâtil, Nafi', Ebu İshak, Zührî, Dahhak, Mücahid, İbn-i Sirin, Zeyd b. Eslem, Âta, İbn-i Ebi Müleyke, Atıyye b. Sa'd gibi şahsiyetlerden ilim öğrenmiştir. Kendisinden de Buğye b. Velid, Sa'd İbnü's-Salt, Abdussamed İbnu'l-Iyd gibi şahsiyetler de ilim almışlardır.¹⁰

⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vüçûh ve'n-Nazâir*, (thk: Abdullah Mahmud Şehâte), Hey'etu'l-Mısıriyye, Kahire, 1994, s.26-27

⁹ Hamurcu, Fevzi, *Mukâtil b. Süleyman ve Kitâbu Tefsîri'l-Hamsi Mie Âye Adlı Eseri* (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E., 1995, s.112

¹⁰ Bilmen, Ö.Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi* (Tabakâtu'l Müfessirîn), Bilmen Yay., İst., 1974, s.300

Bilginlerin, O'nun, şahsiyeti ilmi kişiliği ve mezhebi hakkındaki kanaatlerinin farklı farklı olduğunu görmekteyiz. Bazı bilginlerimiz O'na; “âlim, müttakî ve dindar” derken; bazılarının da “kezzâb, metruku'l hadis ve mehcuru'l kavî” dediklerini görmekteyiz.¹¹

Yahyâ b. Şibl Mukâtil'in ilmiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Mukâtil'in yanında oturuyordum. Bir genç geldi ve ‘O'nun yüzü’nden başka her şey yok olacaktır”¹² âyetinin anlamını sordu. Mukâtil, o gencin bu soruyla Cehm taraftarı olduğunu izhar etmesinden dolayı kızdı. Sonra, “âyetin manasına gelince...” diyerek söze başladı ve tefsirdeki ilmi derinliğini gösteren şu açıklamaları yaptı: “küllü şey (her şey)” ibaresine “ruh” dâhil değildir. Çünkü Saba Melikesi hakkında ‘Orada bir kadını oranın halkına hükmeder buldum; kendisine her şeyden verilmiştir’¹³ denmektedir. Hâlbuki ona her şey değil sadece beldeleri verilmişti. “Gerçekten biz onu yeryüzünde büyük bir kudret sahibi kıldık ve muhtaç olduğu her şeyden bir sebep verdik.”¹⁴ âyeti de böyledir. Daha sonra Mukâtil, Kur’ân’da ‘küllü şey (her şey)’ ifadesi bulunan âyetlerin hepsini teker teker okudu ve anlamlarını açıkladı.¹⁵

İmam Şâfiî’ye (204/819) isnad edilen bir rivâyette şöyle demektedir: “Tefsirde herkes Mukâtil b. Süleyman’a muhtaçtır.”¹⁶ Ebu’l-Hâris el-Cûrcânî’nin naklettiğine göre yine İmam Şâfiî onun tefsir ilmindeki yerini takdir ederek şöyle demiştir: “İnsanlar üç kişiye muhtaçtır: Tefsirde Mukâtil’e, şiirde Züheyr b. Ebî Selmâ’ya, kelâmı Ebû Hanîfe’ye.”¹⁷

Merv ehlinden Abdulmecid, Mukâtil b. Hayyân’a, “Sen mi daha âlimsin yoksa Mukâtil b. Süleymân mı?” diye sorunca şu cevabı almıştır: “Mukâtil’in ilmi diğer insanların ilminin yanında okyanusun diğer denizler yanındaki durumu gibidir.”¹⁸

Mî’sâr, Hammâd b. Amr’a, “Mukâtil hakkında ne düşündüğünü sormuş, o da “Eğer ondan nakledilenler doğru ise ne kadar âlim bir adamdır” diye cevaplamıştır.¹⁹

Hammâd b. Ebî Hanîfe’ye, “Mukâtil, tefsirleri Kelbî’den aldı” demişler. O da “Bu nasıl olur? O, Kelbî’den daha âlimdi” demiştir.²⁰

¹¹ İbn Hallikân, a.g.e., V,255; İbn Hibban, Ebu Hatim et-Temimî, *Kitabu’l-Mecruhîn Mine’l-Muhadisîn ve’d-Duafa ve’l-Metrukîn*, (thk: Muhammed İbrahim Zayid), Dâru’l-Va’y, Halep, 1396, III,15; İbn Hacer, a.g.e., X,253

¹² Kasas 28/88

¹³ Neml 27/23

¹⁴ Kehf 18/84

¹⁵ Bağdadî, a.g.e., XIII,161-162.

¹⁶ Ednevî, a.g.e., I,20; İbnu’l-İmad, a.g.e., II,229

¹⁷ Bağdadî, a.g.e., XIII,161

¹⁸ Bağdadî, a.g.e., XIII,162; İbn Hacer, a.g.e., X,279

¹⁹ Bağdadî, a.g.e., XIII,161; İbn Hacer, a.g.e., X,279

C- MEZHEBİ

1-Mukâtil'in Lehindeki ve Alevhindeki Rivâyetler

İslam tarihinin ilk yüzyıllarındaki kimi çelişkili bilgi ve haberler Mukâtil b. Süleyman hakkında da cari olmuştur. Üstelik aşağıda göreceğimiz gibi, bunların çoğu onun döneminde yaşayan insanların ağızlarından nakledilmektedir.

Mukâtil, Müşebbihe'den olmakla, başlangıçta Mürcie'nin bir alt kolu olarak kurulan Kerramî olmakla²¹ suçlanmıştır.²²

İbn Nedim, Mukâtil'in Zeydî olduğunu zikretmektedir.²³

Mukâtil'le ilgili Ebu Hanife'nin şöyle dediği rivâyet edilir: “Ey Ebu Yusuf! Horasan'ın şu iki sınıfından sakın. Bunlar: Cehmiyye ve Mukâtiliyye'dir.”²⁴

Cehm b. Safvan ve Mukâtil'in fasık va facir olduğu da rivâyet edilmiştir.²⁵

Mekkî b. İbrahim, Yahya b. Şibl'den şöyle dedi: İbâd b. Kesir bana ‘niçin Mukâtil'den sakınırsınız?’ diye sordu. Ben de ‘bizim memleketin ehli onu kerih gördüler.’ dedim. O’da bana: ‘ O’nu kerih görmeyin. Ondan başka Allah’ın kitabını iyi bilen biri kalmadı.’ dedi.²⁶

Ebû Yûsuf’un naklettiğine göre Ebû Hanîfe’nin yanında Cehm ve Mukâtil’in sözü geçince o şunları söylemiştir: “İkisi de aşırı gitmiştir. Cehm b. Safvân teşbihi nefyetmede ileri gitti ve ilahî sıfatların hiçbir şey ifade etmediğini söyledi. Mukâtil de Allah’ı mahlûkatına benzetti.”²⁷

²⁰ İbn Hacer, a.g.e., X,280.

²¹ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.92; Aynı yerde M.Akif Koç şöyle demektedir: “Kerramiler, Allah’ı bazı insanî özellikler taşıyan bir cisim olarak tavsif etmekle itham edilmişlerdir. Bu durumda teşbih ve tescimi kabul etmekle suçlanan Mukâtil’i Kerramiler’in öncülerinden görmek yanlış olmaz.” Ancak bu görüş iddiadan başka bir şey değildir. Çünkü Mukâtil’in eserlerinde bu görüşünü destekleyen hiçbir bilgi bulamıyoruz.

²² İbnu’l-İmad, a.g.e., II,229

²³ İbni Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (thk: Osman Nahid Abbas), Doha, 1985,s.253

²⁴ İbn Hibbân, Ebû Hâtim et-Temimî, *Kitâbu’l-Mecrûhîn* (thk: Muhammed İbrâhîm Zâid), Dâru’l-Va’y, Halep, 1396., III,15

²⁵ İbn Hibbân, a.g.e., III,16

²⁶ Bağdadî, a.g.e., XIII,162; İbn Hacer, a.g.e., X,280

²⁷ Bağdadî, a.g.e., XIII,166; İbn Hacer, a.g.e., X,281

İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Hayyân el-Bustî, Mukâtil için şöyle demektedir: “Kur’ân’la ilgili ilimleri Yahudi ve Hristiyanlardan alırdı. Allah’ı mahlûkatına benzetirdi. O Müşebbihe’ dendi. Ayrıca hadis rivâyetinde yalan söylerdi.”²⁸

Ahmed b. Seyyâr b. Eyyûb el-Mervezî de: “O, Allah hakkında rivâyeti caiz olmayan sıfatlardan bahsederdi.” demektedir.²⁹

2-Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda sıraladığımız ve yer yer birbiri ile çelişen rivayetler hakkında nasıl bir tavır takınmak gerekir? Elbette hepsinin doğru ya da yanlış olma ihtimali vardır. Nitekim bu durum bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. O zaman doğruyu bulmak için bazı tahliller yapmamız gerekecektir. Nitekim Nasr Hamid Ebu Zeyd, Mukâtil’e yöneltilen ithamların (teşbih, tecsim ve irca) gerçekliğini sorgulamıştır. Bu gözle Mukâtil’in eserlerini inceleyen Ebu Zeyd, kesin bir yargı bildirmekten kaçınarak, sadece konunun tartışmaya açık olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁰ İ.Çalışkan da, Mukâtil’i Haricî, Şii, Mu’tezilî ve Sünnî Kur’ân yorumlarından olmadığı gerekçesiyle bağımsız müfessirler kategorisine dâhil etmektedir.³¹

Tenzih ile teşbih ve tecsim; irca ile cebr ve kader birbirlerinin tamamen zıddı olan mezheplerdir. Bu mezheplerin görüşleri nakledilirken, her birinde aynı kişi ile ilgili (birbirinin zıddı) ayrı ayrı rivâyetlerin zikredildiklerini görüyoruz. Bunun bir sebebi mezheplerin -Mu’tezile hariç- tam bir sistem meydana getirememiş olmalarıdır. Hammad b. Süleyman’ın ve Ebu Hanife gibi fâkihlerin “Mürchie” arasında sayılması da bunu gösterir.³² Dolayısıyla Ebu Hanife ve çağdaşı olan Mukâtil’le ilgili rivâyetleri bu yönde değerlendirebiliriz.

İbn Nedim, Mukâtil’in Zeydî olduğunu zikretmektedir.³³ Ancak Zeydî olan bir şahsın Müşebbihe’den olması imkânsız görüldüğü gibi, Müşebbihe’den olan bir şahsın da Zeydî veya Mu’tezilî olması o derece muhaldir.³⁴

²⁸ İbn Hacer, a.g.e., X,284

²⁹ Bağdadî, a.g.e., XIII,163; İbn Hacer, a.g.e., X,282

³⁰ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.64

³¹ Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s.137

³² Kutluay, Yaşar, *İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1959, s.72

³³ İbni Nedim, a.g.e., s.253

³⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, A.Ü.İ.F.Y., 1968, s.135

Fevzi Hamurcu, Mukâtil'in Müşebbihe'den olduğunu iddia eden rivâyetleri inceledikten sonra bu konuda şöyle demektedir: “Bu rivâyetleri gördükten sonra rahatlıkla diyebiliriz ki, o dönemde Horasan bölgesinin sosyo-kültürel yapısı, çeşitli fırkaların içiçe bulunması ve aralarındaki farklılıkların netleşmemiş olması gibi sebeplerden dolayı yanlış algılamaların meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü böylesine karışık ortamlarda kişileri herhangi bir fırkaya mensup olmakla itham etmek ve o konuda ikna edici deliller bulmak çok kolay olmaktadır. Selefin yolundan giderek ilahî sıfatları te'vil etmeyip âyet ve hadislerde geçen ibarelerle yetinen Mukâtil'in, te'vili elzem görenler tarafından teşbih akidesine mensup olmakla suçlanması gâyet kolaydır. Bize göre, Mukâtil'in teşbih akidesine mensup olmakla suçlanmasının önemli bir sebebi bu algılama hataları olabilir. Mukâtil'in ilmî derinliğini kıskanan kimselerin, onu gözden düşürmek için böylesi ithamlara başvurmuş olmaları da muhtemeldir. Çünkü o, sadece kendi dönemindekilerin değil, daha sonrakilerin de müstağni kalamadığı, pek çok alanda öncülük etmiş bir âlimdir. Zirvede olanlar için rakiplerin varlığı her zaman kaçınılmaz olmuştur. Bu ihtimale dikkat çekenler de olmuştur. Nitekim buna benzer suçlamalar her zaman görülen şeylerdendir. İslâm tarihi boyunca pek çok önemli şahsiyet, çeşitli mezhep ve grup taassubu yüzünden bu şekilde mağdur edilmiştir.”³⁵

İ. Cerrahoğlu: “Mukâtil'in tefsirinde teşbih akidesinin bulunmayışı, Mukâtil'in o akideye sahip olmadığının kat'i delilini teşkil etmez. Belki o, umumî olan bu tefsirinde akidesini belirtmek istememiştir. Belki de o, tefsirini yazdıktan sonra, Cehm'in fikirlerine aksülamel olarak teşbih akidesine kâil olmuş olabilir.” demektedir.³⁶

Mukâtil'in yaşadığı devir nazarı itibara alınacak olursa, O'nun bazı itikadi mezhep cereyanlarının etkisi altında kalabileceği söylenebilir. Cebr akidesini, Horasan ve Maverâünnehir taraflarında yaymaya başlayan Cehm b. Safvan (129/746) Belh'de Mukâtil'le münasebetlerde bulunmuş ve Mukâtil'de bir fikir aksülameli doğmasına sebep olmuş olabilir.

Halili, Mukâtil'in mevkiî ehli tefsir nezdinde büyüktür. Lakin huffaz, kendisini rivâyet hususunda taz'if etmişlerdir.³⁷

Şu'be'nin Mukâtil'den hayırla bahsetmesi³⁸, Ahmed b. Hanbel'in (241/855) Mukâtil'in Kur'ân ilmine vakıf olduğunu beyan etmesi, Şafii'nin tefsirde müracaat edilecek

³⁵ Hamurcu, Fevzi, a.g.t., s.69-70

³⁶ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s.135

³⁷ Bilmen, a.g.e., s.300

kimsenin Mukâtil olduğunu söylemesi³⁹ Mukâtil'in itimada şayan yönlerinin olduğunu göstermektedir.

Mukâtil'in geniş bir kesim tarafından cerh edilmesi ilmi ve ahlakî olmaktan ziyade, siyasi ve özellikle itikadî sebeplere dayanmaktadır. Bu konuda ona isnad edilen bir kısım rivâyetler titizlikle eleştiri süzgecinden geçirilerek alınmalıdır.

Bir de iddia edildiği gibi bir mezhebe mensup olması ya da o mezheplerden birinin bazı görüşlerine sahip olması onun değerini etkilermi? Malum ilk dönem tabakatçılar birçok rivayeti doğruluğunu araştırmadan eserlerine taşımışlardır. Nihayetinde Mukâtil, ilim ehli bir adamdır, değerli eserler bırakmıştır. Bizim için önemli olan da budur. Bugün artık o dönemdeki âlimlerin çeşitli mezheplere mensubiyeti hiçbir işimize yarar gözükmemektedir. Biz kendi eserlerine bakarak hüküm vermeliyiz. Bizce o, nev-i şahsına münhasır bir insandır. Herkesi memnun edemediği için, değişen dini-siyasi ortamın olumsuz bakışına maruz kalmıştır.

Bütün bu rivâyetler gösteriyor ki, tabakât ve biyografî kitaplarına bakarak Mukâtil hakkında müsbet ya da menfî bir hükme varmak mümkün değildir. Bu sebeple bu konuda neticeye varmak için Mukâtil'den günümüze kadar gelmiş olan eserlerindeki ifadeleri incelemenin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

Mukâtil, en fazla tecsim ve teşbih anlayışına sahip olduğu iddiasıyla eleştirilmiştir. Hatta onun, Müşebbihe'nin önemli bir kanadının ileri gelenlerinden olduğu nakledilmiştir. Bu iddiaya göre Mukâtil, Allah'ın bazı sıfatlarının, birtakım beşerî vasıflara benzediğini ya da Allah'ın bazı insanî vasıflar taşıdığını düşünmekteydi.⁴⁰ Müşebbihe ve Mücessime mezheplerinin, Allah'ın sıfatlarının insanlarınkine benzediğini ya da cismanî olduğunu iddia etmelerine delil olarak kullandıkları, “er-Rahmânü ale'l-arşı's-teva”⁴¹, “Yedullahi fevka eydihim”⁴², “Ve yebka vechu rabbike...”⁴³ “Küllü şeyin halikün ille vecheh”⁴⁴ bu âyetlerini

³⁸ İbn Hacer, a.g.e., X,251

³⁹ Bağdadî, a.g.e., XIII,163-169

⁴⁰ İbn Hibbân, a.g.e., III,14

⁴¹ Taha 20/5

⁴² Fetih 48/10

⁴³ Rahmân 55/27

⁴⁴ Kasas 28/88

Mukâtil tefsiriyle karşılaştırdığımızda⁴⁵ teşbih akidesini te'yid edecek bir şey bulamamaktayız. Bu bakımdan Mukâtil'in Müşebbihe'den olması zor görünmektedir.

Mesela, Mukâtil, "O halde hangilerinden istifade ettiniz ise, ücretlerini verin!" ayetini (Nisa 4/24) zikrettikten sonra, "Bu âyette kastedilen İslam'ın ilk dönemlerinde uygulanmakta olan Mut'a nikâhıdır." demektedir. Devamında Mukâtil, Mut'a nikâhının talak, iddet ve miras âyeti⁴⁶ ile neshedildiğini ve bugün bu işi işleyenin Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığı bir işi işlemiş olacağını söylemektedir.⁴⁷ Mukâtil'in Mut'a hakkındaki bu görüşü Onun ilk devir Ehl-i Sünnet âlimlerinin yolunda olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında Mukâtil, siyasi tavırlarında Mürcie ile aynı safta görülmemektedir. O, hem Emevi hem Abbasi iktidarlarıyla iyi ilişkiler içinde bulunmuştur. Hatta yukarıda ifade ettiğimiz gibi bölgede etkin bir konuma sahip olan Mukâtil, Nasr b. Seyyar'ın elçiliğini yapmıştır.

Mukâtil, "Biz senden önce hiçbir beşere dünyada ebedilik vermedik." anlamındaki Enbiya Suresi 34. ayeti şöyle açıklamaktadır: "Bu âyet şunun için inmiştir: Bir grup insan, Muhammed (s.a.v.) ölmez, dediler. Yüce Allah da; Hiçbir beşeri, yani senden önceki Peygamberlerden hiçbirini dünyada ebedî kılmadık. Bilakis onlar da ölüyorlardı. Bu âyet nazil olunca Nebi (s.a.v.) Cibril (a.s.)'e: 'Ey Cibril! Benden sonra ümmetimden kim halife olacak?' diye sorunca, Yüce Allah da şu âyeti indirdi: '(Ey Muhammed!) Sen öleceksin de, onlar kalacaklar mı? Onlar da aynı şekilde ölecekler.' Sonra da Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Herkes, (yani Nebi ve diğerleri) ölümü muhakkak tadacaklardır.'"⁴⁸ Mukâtil burada "beşer" ifadesinden Hz. Muhammed'in kast edildiğini zikrediyor. Hz. Muhammed'in kendisinden sonra kimin halife olacağı sorusuna Yüce Allah'ın cevap olarak, onların da öleceğini beyan edip isim vermediğini belirtiyor. Mukâtil'in bu açıklaması O'nun Zeydî olmadığını göstermektedir. Eğer Zeydî olsaydı, buraya Hz. Ali'nin ve O'nun soyundan gelenlerin hilafete daha layık kimseler olduğuna dair rivâyetlerden birini naklederdi.

Yine Mukâtil, Nur 24/35. âyeti tefsir ederken "meselu nûrihi (onun nurunun misali)" ifadesindeki "nur"dan maksadın Muhammed (s.a.v.) olduğunu söylemektedir. Âyetin

⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir*, (thk: Ahmed Ferid), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, Bkz: II,324,509, III,247,305

⁴⁶ Nisâ 4/12: "(Ey erkekler!) Size ise (ölen) zevcelerinizin terekisinin yarısı (düşer, eğer) bir çocukları yoksa..."

⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, (thk: Isaiah Goldfeld), Shfaram, 1980, s.159

⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir*, II,357

devamında da Mukâtil şöyle demektedir: “ O’nun nurunun misali, içinde ı ışık bulunan bir kandil yuvasının misali gibidir. Kandil yuvası, Muhammed (s.a.v.)’in babası Abdullah’ın sulbü, ‘ez-Züce’den maksat Peygamber’in bedeni, ‘Sirac’ ise Hz. Peygamber’in bedenindeki imandır.”⁴⁹ Mukâtil’in bu âyeti tefsirindeki bu ifadeler yine Mukâtil’in mezkûr mezheplerin fikirlerine sahip olmadığını göstermektedir.

Dolayısı ile Mukâtil’in günümüze ulaşan eserleri, iddia edilen mezhebî aidiyet iddiaları konusunda kesin fikir vermemektedir. Daha da önemlisi, onunla çelişkili rivâyetler büyük oranda bir zihin karışıklığına yol açmaktadır. Eğer doğruysa, Ebu Hanife’nin onu alabildiğine eleştirmesi ve İmam eş-Şafî’ nin insanları tefsir konusunda ona muhtaç görmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁵⁰

Mukâtil, birçok siyasî ve itikadî mezheplerin kaynaştığı bir ortamda doğmuş ve tahsilini orada tamamlamıştır. Bu sebeple o devrin siyasî ve itidakî fikirlerinden hiç etkilenmemiş olması mümkün değildir. Fakat yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere onun eserlerinde, hakkında iddia edilen mezheplerin görüşlerini te’ yid edecek herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Aslında o dönemde yaşamış kişiler hakkındaki değerlendirmelerin, dönemin fikrî ve siyasî durumundan kaynaklandığı da söylenebilir. Müşebbihe, Mürcie, Şia ve Zeydiyye taraftarları bölgede oldukça kuvvetliydi. Fikrî ve siyasî alandaki yoğun çatışmalar kişilerin, mevcut grupların yanında ya da karşısında yer almalarında veya öyle algılanmasında oldukça etkili olmuştur.

Mukâtil’den ilk dönemlerde kendisiyle ilgili menfî bilgiler sebebiyle rivâyette bulunulmamıştır. Çünkü o dönemdeki (Taberi 310/922; İbn Ebi Hatim 327/939 dönemleri) şartlar, Mukâtil rivâyetinin yer alacağı bir tefsirin itibarını zedeleyecek nitelikteydi.⁵¹ Hicri 4. asrın başından itibaren Mukâtil tefsirinin de yararlanılabilir bir tefsir kaynağı olarak kabul edilmeye başlandığını görüyoruz.⁵²

Ebu Mansûr el-Maturidi (333/944) tefsirinde, -Mukâtil’in ölümünden bir buçuk asır boyunca tefsir yazarlarının hemen hemen görmezden geldiği- Mukâtil’in tefsirine otuzdan fazla atıfta bulunmuştur. El-Maturidi’nin tefsirinin geniş hacmi dikkate alındığında atıf miktarı azımsanabilir. Ancak Mukâtil’den sonra kaleme alınan tefsirlerden günümüze ulaşanlar içinde ilk defa el-Maturidi, bu yoğunlukta Mukâtil’den yararlanmıştır. El-

⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu’t-Tefsiri’l-Kebir*, II,419

⁵⁰ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.37

⁵¹ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.12

⁵² Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.20

Maturidi'yi Mukâtil b. Süleyman'a ait tefsirin meşruiyet kazanma sürecinde bir kırılma noktası olarak görebiliriz. O, Mukâtil hakkında verilen “sakıncalı” kararını göz ardı ederek ondan yararlanma cesaretini, üstelik İslam kelimesindeki rahatsız edici unsurlarla mücadele etmek amacıyla kaleme aldığı tefsirinde gösterebilmiştir. El-Maturidi'den sonra en-Nakkaş'ın (351/962) Mukâtil'den yararlandığını görüyoruz. Daha sonra Ebu'l Leys es-Semerkandî tefsirinde 450'den fazla nakilde bulunmuştur. Es-Sa'lebi tefsirinde Mukâtil b. Süleyman'ın ismi yaklaşık 630 yerde geçmektedir.⁵³ Daha sonraki dönemlerde el-Maverdi (450/1058), tefsirinin 260, et-Tusî (460/1068) 7, el-Vahidi (468/1076) 764, el-Beğavî (516/1122) 425, ez-Zemahşeri (538/1143) 13, İbn Atiye (542/1147) 47, et-Tabresi (548/1153) 215, Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzi (597/1201) yaklaşık 1300 ve Fahreddin er-Razi (604/1207) 220 yerinde Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirine atıfta bulunmaktadır. İlk bakışta dahi bu rakamların Mukâtil'in bir tefsir kaynağı olarak benimsendiğini göstermektedir.⁵⁴

Mukâtil'in bu zaman zarfında rivâyetlerinin kazandığı meşruiyet, müteakip asırların müfessirleri tarafından da onaylanmıştır. Söz gelimi, el-Kurtubî (671/1272), en-Nesefî (710/1310), hatta tefsirdeki titizliğiyle ün kazanan İbn Kesir (774/1372), Mukâtil'den haber nakletmekte bir sakınca görmemişlerdir. İbn Teymiyye (728/1328) bir taraftan onu eleştirirken, diğer taraftan ondan faydalanma ihtiyacı hissetmiştir. Ebu's-Suud'a (951/1544) gelince O, Mukâtil'e duyduğu derin hürmeti onun isminden sonra, önde gelen mütekaddimun için kullanılan “radıyallahu anhu” övgü ifadesini zikrederek göstermiştir.⁵⁵

D- ESERLERİ

İkinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlayan tefsirlerin ilkinin hangisi olduğu hakkında ittifak sağlanmış değildir. İlk müstakil tefsir yazarının “Meâni'l-Kur'ân” adlı eseriyle Ferra (207/822) olduğu öne sürülmüşse de bu görüş kabul edilmemektedir. Tabiundan Said b. Cübeyr, Mücahid ve İkrime'nin tefsirlerinin de Kur'ân'ın tümüne şamil olmadığı düşünülürse bu konuda ilk tefsir yazarının Mukâtil b. Süleyman olduğu görüşü ağırlık

⁵³ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.67-70

⁵⁴ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.90-91; İbrahim Çelik, Vahidî'nin Esbab-ı Nuzûl, Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzil, İbn Kesir'in Tefsir ve Râzi'nin Mefatihü'l-Gayb isimli eserlerinden Mukâtil b. Süleyman'dan istifade ettikleri yerleri tespit etmiş ve bunlardan örnekler sunmuştur. Bkz: Çelik, İbrahim, *Mukâtil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*, Bursa, 2000, s.22-88

⁵⁵ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.95

kazanmaktadır.⁵⁶ Aşağıda açıklayacağımız gibi bugün elimizde bulunan üç eserinin her biri, kendi türünün ilk örneklerini oluşturduğu için Mukâtil'in kendisi de Kur'ân ilimleri ve tefsir alanında çok önemli bir şahsiyet olarak temayüz etmektedir.

Mukâtil'in on iki eser te'lif ettiği bilinmektedir:

- 1- Kitabu't-Tefsîri'l-Kebir
- 2- Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir
- 3- Kitabu Tefsiri'l-Hamsi Mie Âye Mine'l-Kur'ân
- 4- Kitabu'l-Kıraat
- 5- Kitabu Müteşabihi'l-Kur'ân
- 6- Kitabu Nevâdiri't-Tefsir
- 7- Kitabu'n-Nâsih ve'l-Mensuh
- 8- Kitabu'l-Cevabât fi'l-Kur'ân
- 9- Kitabu'r-Red ale'l-Kaderiye
- 10-Kitabu't-Takdim ve't-Te'hir
- 11-Kitabu'l-Aksâm ve'l-Lügât
- 12-Kitabu'l-Âyât ve'l-Müteşâbihât⁵⁷

Mukâtil'in yazdığı eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Ancak eserlerinin isimlerinden anladığımız kadarıyla O sadece tefsirle değil, Lüğât, Kelâm, Mezhepler ve Ulûmu'l-Kur'ân'ın değişik konularıyla meşgul olmuştur.

Tefsir kitaplarında “Mukâtil” atfı sadece Mukâtil b. Süleyman'ı göstermektedir. Mukâtil b. Hayyân (150/767) ise babasının ismiyle birlikte zikredilmektedir.⁵⁸

Mukâtil'in günümüze ulaşan üç eseri vardır:

1- Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir

Mukâtil, Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir'inde alternatif yoruma, farklı görüşlere hemen hemen yer vermemektedir. Tefsir yaparken genellikle vahiy ortamını göz önünde bulundurur.

⁵⁶ Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İst. 1991, s.233

⁵⁷ İbni Nedim, a.g.e., s.253-254; Yücel, İrfan, *Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı Şahsiyeti Eserleri*, İ.Y.İ.E., (Tefsir Ödevi), 1964, s.38-62

⁵⁸ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.12

Mukâtil'in, cahiliye dönemi ve vahiy ortamında kullanılan Arapça'ya vukufiyetini de tefsirinde görmekteyiz. "Kîle" (denildi) ya da "yukalu" (denilir) lafızlarına nadiren başvurur. Âyet metinlerinden hemen sonra gelen "ya'ni" (yani) lafzı çok yaygın olarak kullanılmıştır.

Mukâtil'in bir özelliği de üslubunun kolay ve basit olmasıdır. Kolay ve sınırları belli ifadelerle anlamı kuşatması, daha sonra da âyet ile ilgili en kuvvetli ve en uygun olan görüşü –farklı görüşleri zikretmeksizin- tercih etmesi bakımından önemlidir.

Mukâtil'in isnad zikretmeyi sevmemesi, hatta eserinin Esbab'ı Nuzül konusunda bile Hz. Peygamber ya da Sahabe'ye ulaşan isnadlardan yoksun olması hiç hoş karşılanmamıştır.⁵⁹ Ancak bu, isnadsız zikrettiği bütün rivâyetlerin sorunlu olduğu anlamına gelmemektedir.

Mukâtil'in görüşmediği kimselerden rivâyette bulunması da eleştirilmiştir. Fakat bu gün ona isnad edilen tefsirdeki ravi ittisali konusunu ilgilendiren en önemli sorun bu değildir. Bu tefsirde, Mukâtil'den çok sonra vefat eden insanların isimlerinin yer alması anakronik bir sorun doğurmaktadır. Söz gelimi bu tefsirde Mukâtil öldüğünde altı yaşında olan el-Ferra'dan (207/822) toplam yirmi yedi tane rivâyet zikredilmiştir.⁶⁰

Her ne kadar Mukâtil, zamanında haberlerin nakli hususunda uyulan yola aykırı bir yol takip etmişse de, onun meydana getirdiği bu eser, zamanındaki tefsir kitaplarının bir hülasası olması bakımından ehemmiyeti haizdir.⁶¹

2- Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerim

Müfessirin ikinci eseri, *el-Vucuh ve'n-Nazâir* ya da diğer adıyla *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*'dir.

Birçok kaynakta Mukâtil'in el-Vücûh ve'n-Nezâir'e dair bir eser te'lif ettiğinde ittifak halindeler.⁶² Mukâtil'il bu eseri 1975'de Kahire'de Dr. Abdullah Mahmud Şehâte tarafından

⁵⁹ Ârusî, Muhammed, *Mukâtil b. Süleyman Müfessiran li'l Kur'ân*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Camiatu Mannube, 2001-2002, s.97

⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't Tefsiri'l Kebir*, Bkz: II,122-124-131-132-353-366-367-377-381-384-408-460, III,102-102-103-104-106-108-108-301-307-309-311-338-338-428-510

⁶¹ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, s.136

⁶² İbni Nedim, a.g.e., s.253

Beyazıt kütüphanesindeki nüshanın mikrofilmi esas alınarak tahkik edilmiştir. Daha sonra ise Ali Özek tahkik etmiştir.⁶³ M. Beşir Eryarsoy Türkçeye çevirmiştir.⁶⁴

Mukâtil, bu eserde “çok anlamlı” yüz seksen beş kelimenin Kur’ân’da kullanıldığı anlamları ele almaktadır. İlk hicri asırlardaki Arapçanın dil zenginliğini gösteren bu eser, kendinden sonraki birçok esere ilham kaynağı olmuştur.

Muhammed eş-Şazeli, Mukâtil b. Süleyman’ın bu eseri ile Muhammed b. Ali b. el-Hakim et-Tirmizi’nin (320/932) *Tahsilu Nezâiri’l-Kur’ân* isimli eserini karşılaştırmaktadır. Eş-Şazeli’ye göre, et-Tirmizi’nin bu kitabı, Mukâtil’il mezkûr eserinin bir şerhi ve eleştirisidir.⁶⁵

Mukâtil’in, gerek bu kitabında gerekse diğer kitaplarında şiirle istişhada yer vermediğini görmekteyiz.

3- Kitabı’t-Tefsiri’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân’il-Kerim

Tezimizin konusu olan Mukâtil b. Süleyman’ın *Tefsîru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, yani, *Kur’ân’dan Beş Yüz Âyetin Tefsiri* adını taşımaktadır. Bilinen tek nüshası Londra British müzesindedir. Bu eser Isaiah Goldfeld tarafından tahkik edilerek 1980 yılında İsrail’de basımı gerçekleştirilmiştir.

Mukâtil, kitabının isminden de anlaşılacağı üzere, emir, nehiy, haram, helal hususundaki beş yüz âyeti⁶⁶ ele alarak onların tefsir ve izahını, aynı konuya ait olanları bir araya getirip, ayrı ayrı bablar altında incelemiştir.

Mukâtil’in bu eseri Ahkâmu’l-Kur’ân ismini taşımasa da fıkıh ağırlıklı tefsir hareketine öncülük etmiştir. M.Beşir Eryarsoy Türkçeye çevirmiştir.⁶⁷ O, bu eserinde aynı konuyla ilgili âyetleri bir araya getirir ve (ravilerin senedlere çokça önem verdiği bir dönemde) senedlerini zikretmeksizin âyetle ilgili hadisleri kaydeder. Rivâyetlerin senedlerini hazfetmesi büyük bir eksiklik olarak eleştirilmiştir. Bu tür eksikliklere rağmen O, dehâsı ile

⁶³ Özek, Ali, *Mukâtil b. Süleyman’ın el- Vücuḥ ve ‘n-Nezâir’inin Edisyon Kritiği* (Doçentlik tezi). 1993’te İSAV tarafından basılmıştır. Ali Özek *el-Vucûḥ ve ‘n-Nazâir*’in tahkikine yazdığı araştırmada Mukâtil b. Süleyman’ın hayatı, ilmi şahsiyeti ve mezhebini, hakkında söylenenleri, eserlerini ve *el-Vucûḥ*’da takip ettiği yöntemi incelemiştir.

⁶⁴ Eryarsoy, M.Beşir, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, İşaret Yay., İst., 2004

⁶⁵ Koç, Mehmet Akif, a.g.e., s.40

⁶⁶ Mukâtil, tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu eserinde yaklaşık olarak 559 âyeti tefsir etmiştir. Bu âyetlerin listesi çalışmamızın sonunda bulunmaktadır.

⁶⁷ Eryarsoy, M.Beşir, *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*, İşaret Yay., İst., 2005

derin ilmi ile ahkâm âyetlerini anlamlandırmış ve tefsir etmiştir. Bu sebeple âlimlerimizin büyük beğenisini ve takdirini kazanmıştır.

Mukâtil bu eserinde ahkâm âyetlerini mezhep taassuplarından uzak olarak ele almakta ve İslam'ın ilk günlerindeki fıkhi tefsir anlayışını bize aksettirmektedir. Ahkâm âyetlerini açıklarken, âyeti âyetle, Hz. Peygamber'in sünnetiyle, sahabe ve tabiin kavilleriyle açıklamakta, âyet aralarına girerek yapmış olduğu kısa izahlardan başka, ahkâm âyetlerini, ihtiva ettiği hükümle ilgili olarak ihtilaflara temas etmeden kendi şahsi görüşünü belirtmektedir. Kıraat farklılıklarının ahkâm âyetlerinin anlaşılmasında mühim rol oynadığını belirtmekte, yine âyetlerin açıklanmasında sebab-i nuzûl ve nesh meselelerinden faydalanmak suretiyle açıklamalar yapmaktadır.⁶⁸

Yine bu eserinde, tenkid ve tercihlerin yer almadığını görmekteyiz. İleride açıklayacağımız gibi onun bu eseri Esbab-ı Nuzûl ağırlıklı rivâyet tefsiridir. Ama dirâyete de yer vermiştir.

Mukâtil tefsirinde olduğu gibi bu eserinde de, “Kîle” (denildi) ya da “yukâlu” (denilir) lafızlarına nadiren başvurur. Âyet metinlerinden hemen sonra gelen “ya’ni” (yani) lafzını çok yaygın olarak kullanmıştır.

Bu eserde bablar tam anlamıyla birbirinden ayrılmamıştır. Çünkü Mukâtil, meseleleri sistematik ve ayrıntılı olarak ele almaz. Babların altında bazen tali bölümler vardır. Bu bölümlerden bazılarının bulundukları babın konusu ile hiç ilgisi olmadığı gözlenmektedir. Mesela namaz babında hacc bölümü, oruç babında hacc bölümü; miras babında riba ve içki yasağı; zina babında nezr ve zebiha bölümleri bulunmaktadır. Tabi ki eserdeki bu düzensizlik, eserin fikhî tefsir eserlerinin ilk nev’i olma kanaatini kuvvetlendirmektedir.⁶⁹ Bu konuyu “Eserin Muhtevası” bölümünde detaylandıracağız.

Mukâtil'den kısa bir zaman sonra meydana getirilen tefsirlerde, artık yavaş yavaş mezheplerin görüşleri belirginleşmekte ve bu tefsirler belirli bir mezhebi te'yid ve müdafaa etmektedir. Nitekim her mezhepten ortaya çıkan birçok fâkih “Ahkâmu'l-Kur'ân” adı altında eserler te'lif etmişlerdir.⁷⁰

⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996, II,54

⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,51

⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,54

I. BÖLÜM

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN VE ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı ve eserleri gerek geçmişte gerekse günümüzde çeşitli çalışma ve araştırmalara konu olmuştur. Bunlardan tespit edebildiklerimizi zikredeceğiz.

1- Mukâtil'in *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr* adlı eseri ilk defa, Abdullah Mahmut Şehâte tarafından 1979-88 yılları arasında tahkik edilerek⁷¹ beş cilt halinde Kahire'de yayınlanmıştır.⁷² Şehâte, Mukâtil b. Süleyman'ın hayatını, görüşlerini, tefsir ve kelam ilmindeki yerini etraflıca incelemiştir. Müfessir hakkında söylenilenleri *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr* de ortaya koyduğu görüşleriyle karşılaştırarak bir değerlendirmesini yapmıştır. Tahkik edilen bu nüsha Beşir Eryarsoy tarafından tercüme edilerek *Tefsîr-i Kebîr* ismiyle İşaret Yayınları tarafından 2006 yılında İstanbul'da 4 cilt halinde basılmıştır.⁷³

2- Mukâtil'in *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr* adlı eserinin diğer bir tahkiki Ahmed Ferid tarafından 2003 yılında üç cilt halinde Kahire'de yayınlanmıştır. Biz araştırmamızda zaman zaman bu matbu nüshadan faydalandık.

3- Mukâtil b. Süleyman'ın, *el-Vücûh ve'n-Nazâir* adlı eserini de, Abdullah Mahmud Şehâte, Kahire'de 1994 yılında tahkik etmiştir. Şehâte'nin bu esere yazdığı araştırma, daha önce *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr*'e yazdığı araştırmanın bazı konularından seçerek derlediği kısa bir özetinden ibarettir. Daha sonra bu eser Ali Özek tarafından *Mukâtil b. Süleyman'ın El-Vücûh ve 'n-Nezâir'inin Edisyon Kritiği* (Doçentlik tezi) adı altında tahkik edilerek basılmıştır (İstanbul 1993). Özek, çalışmasında Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, ilmi şahsiyeti ve mezhebi, hakkında söylenilenleri, eserlerini ve *el-Vücûh ve'n-Nazâir*'de takip ettiği yöntemi incelemiştir.

⁷¹ Şehâte, Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, görüşleri, tefsir ve kelam ilmindeki yerini etraflıca incelemiştir. Müfessir hakkında söylenilenlerin *et-Tefsîru'l-Kebîr*'de ortaya koyduğu görüşleriyle karşılaştırarak bir değerlendirmesini yapmıştır. Sonraki yıllarda Mukâtil'in *el-Eşbâh ve'n-Nazâir* adlı eserini de tahkik ederek neşreden Şehâte'nin bu esere yazdığı araştırma, daha önce *et-Tefsîru'l-Kebîr*'e yazdığı araştırmanın bazı konularından seçerek derlediği kısa bir özetinden ibarettir.

⁷² Ârusî, Şehâte'yi cerh ve ta'dil âlimlerinin Mukâtil değerlendirmelerine kendisini fazlasıyla kaptırması nedeniyle eleştirmektedir. Ârusî, a.g.t., s.38-43

⁷³ Eryarsoy, M.Beşir, *Tefsîr-i Kebîr*, İst. 2006, İşaret Yayınları.

M.Beşir Eryarsoy ise bu eseri *Kur'ân Terimleri Sözlüğü* adıyla 2004 yılında Türkçeye kazandırmıştır.

4- Mukâtil'in, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eseri Isaiah Goldfeld isimli şarkiyatçı tarafından tahkik edilmiş ve Bar-Ilan Üniversitesi tarafından 1980 yılında Shfaram'da, el-Maşrık matbaasında *Kitâbü Tefsîri'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, ismiyle bastırılmıştır. Goldfeld, Arapça ve İngilizce önsözünde yazma nüsha ile eserin muhtevası hakkında bilgi vermektedir. Matbu nüshanın sonuna ise eserde geçen âyetlerin sure ve âyet numaralarıyla konu başlıkları verilmiştir. Biz araştırmamızda bu matbu eseri kullandık ve Türkçe tercümesinden⁷⁴ de istifade ettik. Bunun yanında çalışmamızın bazı bölümlerinde ise Mukâtil'in diğer iki eserinden ve onlar üzerinde yapılmış çalışmalardan da yararlandık.

5- Diğer bir çalışma ise 1988 yılında İbrahim Çelik tarafından Mukâtil'in *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr* adlı eseri üzerine ve *İlk Müfessirlerden Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirdeki Metodu* adıyla doçentlik tezi olarak hazırlanmıştır. Daha sonra bu çalışma Mukâtil b. Süleymân ve Tefsirdeki Metodu adıyla 2000 yılında Bursa'da basılmıştır. İbrahim Çelik çalışmasında Bursa Hüseyin Çelebi nüshasını esas almış ve yer yer *Kitâbu't Tefsîri'l-Kebîr'in* İstanbul'daki nüshalarıyla karşılaştırmalar yapmıştır. Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde müfessirin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve *Kitâbu't Tefsîri'l-Kebîr'in* nüshaları, İkinci bölümde tefsir ilminin ikinci asrın ortalarına kadar genel durumunu, Üçüncü bölümde ise, Mukâtil'in tefsir ve kelim ilimlerdeki yeri anlatılmıştır. Çelik, "*Kur'ân'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri*" isimli bir makale de kaleme almıştır.⁷⁵

6- Fevzi Hamurcu tarafından 1995 yılında Ankara Üniversitesi'nde *Mukâtil b. Süleyman ve Kitâbu Tefsîri'l-Hamsi Mie Âye* adlı doktora tezi hazırlanmıştır. Bu tez giriş ve

⁷⁴ Bu eser M.Beşir Eryarsoy tarafından *Ahkâm Âyetleri Tefsiri* adıyla 2005 yılında Türkçeye çevrilmiştir. 328 sayfadan oluşan çeviri nüshada 'İçindekiler' listesini (s. 9–18) müteakip eseri tahkik eden Isaiah Goldfeld'in, yukarıda bilgi verdiğimiz matbu nüshaya yazdığı 'Önsöz'ün çevirisi' (s. 19–27), bunun ardından eserin çevirisi (s. 31–328) verilmiştir.

⁷⁵ Çelik, İbrahim, "Kur'ân'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri", *U.Ü.İ.F. Dergisi*, Bursa 1987, Yıl 2, sy. II, s. 151–159.

iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mukâtil'in hayatı, akidesi, ilmi şahsiyeti, hocaları, öğrencileri ve eserleri işlenmiştir. İkinci bölümde Mukâtil'e kadar tefsir ilminin genel durumu ve Mukâtil'in *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eseri incelenmiştir.

7- 1976 yılında İsmail Cerrahoğlu tarafından “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri” isimli bir makale yazılmıştır.⁷⁶ Cerrahoğlu, önce Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı ve hakkında söylenenleri nakletmiş, sonra Mukâtil'in üç eserini tanıtmış müfessirin eserlerinde serdettiği düşünceleriyle hakkında nakledilenleri karşılaştırmıştır. Cerrahoğlu, bu çalışmasında Mukâtil'in ve eserlerinin tefsir ilmindeki yerine dair önemli bilgiler vermiştir.

8- *Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı Te'vil Yöntemi* adıyla Ömer Türker tarafından 1999 yılında Sakarya Üniversitesi'nde hazırlanan yüksek lisans tez çalışması vardır. Türker, Mukâtil b. Süleyman'ın *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr*, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* ve *el-Vücûh ve'n-Nazâir* isimli eserlerini çalışmasının temel konusu edinmiştir. İlk dönemde Kur'ân âyetlerinin tevlinin belirlenmesi hususunu, dil-düşünce-varlık ilişkisi bağlamında değerlendirmiştir. Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümü tamamen teorik bir çerçevenin oluşturulmasına ayrılmıştır. İkinci bölümünde “Anlam Problemi” ana başlığı altında Mukâtil b. Süleyman'ın tevili nasıl belirlediği ve bu etkinlikte hangi hususları esas aldığı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise, ikinci bölümde anlatılan prensiplerin Mukâtil b. Süleyman tarafından nasıl uygulandığı ele alınmış ve Allah'ın zatı-sıfatları, irade ve iman konuları bunun için örnek seçilmiştir. Ayrıca Türker, DİA'nın Mukâtil b. Süleyman maddesini de yazmıştır.⁷⁷

9- Muhammed El-Arusî, tarafından 2001-2002 yılında Tunus'ta (Camiatu Mannube) *Mukâtil b. Süleyman Müfessiran li'l Kur'ân* adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm'de Mukâtil b. Süleyman'ı ve tefsirini kadim eserlerden faydalanarak tanıtmış daha sonra yeni eserlerden faydalanarak değerlendirmelerde bulunmuştur. İkinci bölüm'de Mukâtil b. Süleyman'ın rivayetlerini incelemiştir. Üçüncü bölüm'de ise Mukâtil b. Süleyman tefsirinin hususiyetlerini incelemiştir.

⁷⁶ Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara, 21/1, 1976, s. 1-30.

⁷⁷ Türker, Ömer, Mukâtil b. Süleyman mad., *DİA*, İst. 2006, XXXI/134

10- İrfan Yücel, *Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı Şahsiyeti Eserleri* (İ.Y.İ.E., Tefsir Ödevi, 1964) isimli küçük çaplı araştırmasında, müfessirin hayatını ve görüşlerini tabakât kitaplarından hareket ederek anlatmıştır. Müfessirin mevcut eserlerinin nüshalarını tanıtmış ve özetle müfessirin tefsirde takip ettiği metodu incelemiştir.

11- Diğer bir çalışma Ahmet Gürtaş tarafından 1964 yılında tefsir dersi ödevi olarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde hazırlanan *Ahkâmu'l-Kur'ân ve Bu Konuda Yazılan Eserler* isimli çalışmadır. Bu çalışmada Gürtaş, Ahkâmu'l-Kur'ân'ın tanımı üzerinde durmuş, ardından Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair eserlerin listesini sunmuştur. Bu bağlamda o, Cessas'ın, İbnu'l-Arabî'nin ve Şafîî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*; Molla Civen'in *et-Tefsiru'l-Ahmediyye*, Sıddık Hasan'ın *Neylû'l-Meram Min Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*, Suyûtî'nin *el-İklil fi İstinbâti't-Tenzil* ve Hadimli Mehmet Vehbi'nin *Ahkâm-ı Kur'âniyye* adlı eserlerini incelemiştir.

12- Übey b. Ali el-Îd tarafından 1989 yılında Medine'de *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman: Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin fi'l-Emr ve'n-Nehy ve'l-Helâl ve'l-Harâm* isimli yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁷⁸

13- Mehmet Akif Koç'un 2005 yılında Kitâbiyât Yayınlarında yayınlanan *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi* adlı eserinde günümüze kadar ulaşan tefsirlerin en eskisinin ne kadar güvenilir olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Mukâtil'in tefsirinin bir asırdan diğerine acaba hangi güvenilirlikte nakledildiği sorusuna Mukâtil'den haber nakleden tefsirle elimizdeki matbu tefsirlerin mukayesesini –Özelde Sa'lebi (427/1036) tefsiri ile- yapmaktadır. Eser; giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, Sa'lebi ve Tefsirinin Mukaddimesi; birinci bölümde, Mukâtil b. Süleyman ve ana hatlarıyla tefsiri; ikinci bölümde, Mukâtil rivâyetlerinin meşruiyet kazanma süreci ve es-Sa'lebi tefsiri konuları detaylı bir şekilde incelenmiştir.

⁷⁸ Bu esere, din görevlisi olarak Umre'ye giden bir arkadaş vasıtası ile ulaşmaya çalıştık. Esere ulaştık ancak eserin kopyalanmasına yazarının izni olmadığı için eserden faydalanamadık.

II. BÖLÜM

KUR'ÂN'I ANLAMADA AHKÂM ÂYETLERİ TEFSİRİ

A- KUR'ÂN VE AHKÂM ÂYETLERİ

Fıkıh, sözlükte “bilmek, anlamak, bir şeyi izah ile şuurlu bir şekilde kavramak, onun esasına vakıf olmak” demektir.⁷⁹ İstilahî tarifi ise, insanın amel yönüyle lehine ve aleyhine olan şer’î hükümleri bir meleke halinde bilmesidir. Başka bir tarifi ise, şer’î ameli hükümleri yani ibadetler, suç ve cezalar, muamelelerle ilgili hükümleri mufassal delilleriyle bilmektir. En geniş anlamıyla fıkıh, İslam’ı bir bütün olarak Şari’in maksadına uygun biçimde doğru kavramak ve onu çağın şartlarına ve ihtiyaçları karşılayacak bir şekilde insanları anlayabilecekleri bir dille kolayca yaşayabilecekleri ve yaşadıklarında da ahirete giden dünya hayatlarında mutlu olacakları bir biçimde pratik hayata geçirme kabiliyet ve başarısıdır.⁸⁰

İslam’ın ilk yıllarında Fıkıh’ın iki önemli boyutu vardı. Bunlar iman ve kulluk (ibadet) boyutudur. Fakat daha sonraları imanî konular “Kelâm” ilmi adı altında sistemleştiği için, fıkıh kavramı ibadet, muamelat konularını içeren bir bilim dalı olarak kalmıştır.

Fıkıh kavramı bu lafızla Kur’ân’da yer almamakla birlikte, hadislerde yer almaktadır. Kur’ân’da ise bu kökten türetilmiş fiiller, yirmi yerde geçmekte⁸¹ ve hepsi de lügat anlamlarını içermektedir.

B- AHKÂM ÂYETLERİ TEFSİRİNİN MAHİYETİ

“Ahkâm Âyetleri Tefsiri” kavramı öz olarak, Kur’ân’daki ahkâma dair âyetlerin tefsirini anlatır. Kur’ân’ı bu açıdan ele alan tefsirlere “Fıkîhî Tefsirler” denilmiştir. Onlara, “Ahkâmü’l-Kur’ân”, “Fıkhu’l-Kur’ân”, “Tefsiru Âyâtî’l-Ahkâm” şeklinde adlar verilmiş olmakla birlikte; bütün bunlar, Kur’ân âyetlerinin fıkîhî yönden yapılmış tefsirleridir.⁸²

Fıkîhî Tefsirler, Kur’ân’ı Kerim’in amel, yani ibâdât ve muamelât yönleri ile meşgul olan, bu konu ile ilgili bulunan âyetleri açıklayan ve onlardan hükümler çıkarmaya çalışan bir

⁷⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, ty., XIII,522

⁸⁰ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İst., 1998, s.112

⁸¹ Tevbe 9/122-81-87-127, En’âm 6/65-25-98, Nisâ 4/78, A’raf 7/179, Enfâl 8/65, Hûd 11/91, İsrâ 17/44-46, Kehf 18/57-93, Tâ-hâ 20/25, Fetih 48/15, Haşr 59/13, Münafikûn 63/3-7

⁸² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II,42

tefsir koludur. Bu nev'i tefsirin gayesi, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ın ihtiva ettiği amelî hükümleri, kaide ve prensipleri ortaya çıkarıp onları açıklamak ve onların nasıl uygulanacaklarını göstererek, insanlara dünya ve ahiret saadetini temin etmektir.⁸³

Ahkâmu'l-Kur'ân: Hüküm bildiren Kur'ân âyetlerinin incelendiği bilim dalı ve bu alanda yazılmış eserlerin ortak adıdır.⁸⁴ Usûl bilgisine sahip olan bazı İslam âlimleri bu bilim dalı ile elde ettikleri formasyona dayanarak Kur'ân üzerinde derin araştırmalarda bulunmuşlar ve Kur'ânî bilgilere dayalı fikhî sistemlerini kurmuşlardır. Bazı İslam âlimleri ise, elde ettikleri fikhî formasyonla, bu alandaki Kur'ân âyetlerini özellikle açıklama yoluna gitmişler ve bu alandaki yazdıkları tefsirlere de "Ahkâmu'l-Kur'ân" adını vermişlerdir.⁸⁵

Fikhî tefsirde, Kur'ân'ın Kur'ân'la veya Hz. Peygamber'in sözleriyle olan açıklamalar çok önemlidir. Ahkâm âyetleri genellikle küllîdir. Bu konuda kanun koyucunun veya seçtiği elçisinin açıklaması olmadan, yaratana karşı kulluk ve hemcinslerin birbirleriyle günlük işlerinin yerine getirilmesi mümkün olmayabilir.⁸⁶

Küllî emir ve prensipleri ihtiva eden ahkâm âyetlerinin hayata hemen tatbik edilmesi icâb etmektedir. Bu sebeple Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'e indirildiği günlerde, tefsiri üzerinde durulması gerekmiştir. Kısacası fikhî tefsir hareketinin Kur'ân'ın nuzûlü ile başladığını söyleyebiliriz.⁸⁷ İnsanların hukuka ve ibadete olan ihtiyaçları, fikhî tefsirin etkinliğinde önemli rol oynamıştır. Bu ihtiyaçtan dolayı Kur'ân'ın nuzûlü ile başlayan fikhî tefsir hareketi günümüze kadar devam etmiştir.

Kur'ân'ı Kerim'in amelî yönden ihtiva ettiği hükümleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

- İbadetler
- Keffaretler (Zihar, yemin ve hata ile bir mü'mini öldürme keffaretleri)
- Muamelat (Alış-veriş, kira, rehin, kefalet, ortaklık vb.)
- Aile ile ilgili hükümler
- Cezaî hükümler
- İdare ile teba arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler
- Müslümanlarla gayri Müslimler arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler.⁸⁸

⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,41

⁸⁴ Erdoğan, a.g.e., s.8

⁸⁵ Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Nşr., Ty., s.60

⁸⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,43

⁸⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,42

⁸⁸ Bkz:Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire, ty., s.86-96; Ayrıca değişik tasnifler için bkz: İbrahim Abdurrahman İbrahim, *İlmu Usûlü'l-Fıkhî'l-İslamiyyi*, Mektebetu Daru's-Sekafe, 1.Baskı, s.23-29; Zuhayli,

Ahkâm âyetlerinin sayısı, müfessirin ilmi kudret ve kabiliyetine bağlıdır. Bu sebeptendir ki, bu gibi eserlerde ele alınan âyetlerin sayısının birbirini tutmaması, bu işin müfessirlere bağlı bir husus olduğuna delalet eder. Meselâ, Hanefî âlimi el-Cessâs, meşhur *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında bin seksen âyeti incelerken⁸⁹, İmam Şafiî yaklaşık beş yüz yirmi âyeti,⁹⁰ Malikî fakîhi İbnu'l Arabî sekiz yüz küsür âyeti, 19. asrın ünlü siması M. Sıddık Hasan Han'da iki yüz elliye yakın âyeti eserlerinde incelemiştir.⁹¹ Zerkeşî (ö.794/1392)'ye göre ise kesin olarak ahkâm âyeti kabul edebilecek, içinde ahkâm bulunduğu açıkça ifade edilen âyetlerin sayısı iki yüz kadardır. Çünkü kıssa, emsâl vb. hususları ihtiva eden âyetlerden de dolaylı olarak hüküm çıkarmak mümkündür.⁹²

Abdulahab Hallaf'ın yaptığı tespite göre; namaz, oruç, hac, adak, yemin vs. gibi insan-Allah ilişkisine dair âyetlerin toplam sayısı 140; aile ve miras hukukuna dair âyetlerin toplam sayısı 70; borçlar hukukuna dair âyetlerin sayısı 30; usûl hukukuna dair âyetlerin toplam sayısı 13; anayasa hukukuna dair âyetlerin toplam sayısı 10; devletler hukukuna dair âyetlerin toplam sayısı 25; iktisadi ve mali hukuka dair âyetlerin toplam sayısı 10 kadardır. Bütün yekûn ise 368'dir.⁹³

Demek ki Kur'ân'daki ahkâm âyetlerinin sayısı hakkında tam bir birlik yoktur. Bu rakam 500-1000 arasında değişmektedir. Daha doğrusu bunları bir sayı ile sınırlandırmanın mümkün olamayacağını söyleyebiliriz.⁹⁴ Bu âyetlerin sayısı üzerine bir ittifakın olmamasının bazı sebepleri vardır: Bunlardan birinci sebep, bu mesele kişinin ilminin genişliğine ve görüşünün derinliğine bağlı bir meseledir.⁹⁵ İkinci sebep, istinbat yoluyla hüküm çıkarılan âyetlerin de bu sayıya dâhil edilmesidir.⁹⁶ Üçüncü bir sebep de Kur'ân'ın üslûbudur. Kur'ân'ı

Vehbe, *Fıkıh Usûlü*, Trc: Dr. Ahmet Efe, Risale Yay., İst. 1996, s.24-25; Zeydan, Abdulkarim, *el-Medhal li'd-Dirasati's-Şeriatil-İslamiyye*, Müessesetü'r Risale, 19.Baskı, Beyrut 1999, s.156-157

⁸⁹ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1.Baskı, II,480; Kattân, Mennâ Halil, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r Risale, 27.Baskı, Beyrut, 1995, s.377

⁹⁰ Kırca, a.g.e., s.61

⁹¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,41

⁹² Zerkeşî, bu yönüyle ahkâm âyetlerini ikiye ayırmaktadır. 1. İçinde ahkâm bulunduğu tasrih edilmiş olan âyetler. 2. Doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyen ancak istinbat yoluyla hüküm çıkarılabilen âyetler. Bunlar da kendi aralarında, bir başka âyete müracaat etmeye gerek kalmadan hüküm çıkarılabilenler ve ancak başka bir veya birkaç nass yardımıyla hüküm çıkarılabilenler olmak üzere ikiye ayrılır. Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulûmi'l Kur'ân*, (thk: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1994, II,3-4

⁹³ Kırca, a.g.e., s.61

⁹⁴ Kırca, a.g.e., s.61

⁹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,41

⁹⁶ Kırca, a.g.e., s.61

bu günkü anlamda kategorilere ayırarak incelemek bir hayli zordur.⁹⁷ Bir diğer sebep de “ahkâm âyeti” kavramı üzerindeki anlayış farkıdır. Açık bir ifadeyle, doğrudan hüküm bildiren âyetleri esas alanların bu rakamı küçük tutmalarına mukabil; âyetin delalet ve işaretlerini de dikkate alan bilginler bu rakamı büyütmişlerdir.

C- AHKÂMU'L-KUR'ÂN ALANINDA TELİF EDİLEN BELLİ BAŞLI TEFSİRLER

Kaynaklarda umumiyetle eş-Şafiî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eseri bu sahada yazılan ilk eser olarak kabul edilse de⁹⁸, Şafiî'den yarım asırdan daha fazla bir önceliğe sahip olan, Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767)'ın *Tefsîru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eseri, bu günkü bilgilerimize göre, ilk tedvin edilmiş fikhî tefsir olarak kabul edilebilir.⁹⁹

Ahkâmu'l-Kur'ân'ı konu alan eserler ve yazarlar genel olarak şunlardır:

- 1- Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767), *Tefsîru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*
- 2- Yahya b. Adem b. Süleyman (ö.203/818), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 3- İmam Şafiî (ö.204/819), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 4- Ebu Sevr İbrahim b. Halid el-Kelbi el-Bağdadî (ö.240/855), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 5- Yahya b. Eksem b. Muhammed el-Mervezi (ö.242/857), *İcabu't-Temessük bi Ahkâmi'l-Kur'ân*
- 6- Ebu'l Hasen es-Sa'di (ö.244/858), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 7- Ebu Ömer ed-Dürriy el-Ezdi (ö.246/860), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 8- Ebu Abdillâh el-Mısrî (ö.268/882), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 9- Davud b. Ali ez-Zahirî (ö.270/884), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 10- İsmail b. İshak el-Ezdî (ö.282/896), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 11- Ahmet b. Muazzel (3/9.Asır), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 12- Ali b. Musa el-Kummî (ö.305/917), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 13- Muhammed et-Temimî (ö.305/917), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 14- Musa b. Abdurrahman (ö.306/918), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 15- Ebu Cafer et-Tahavi (ö.321/933), *Ahkâmu'l-Kur'ân*

⁹⁷ Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Beyan Yay., İst., 1990, s.11

⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Maarif Marbaası, 1941, I,20

⁹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s.41; Turgut, Ali, a.g.e., s.294

- 16- Bahr el-İsfehanî (ö.322/935), *Camîu't-Te'vil li Muhkemi't-Tenzil*
- 17- Muhammed el-Muğalles (ö.324/936), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 18- Mehdi el-Eşari (ö.324/936), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 19- Kasım b. Asbağ (ö.340/951), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 20- Bekr el-Kuşeyri (ö.349/960), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 21- Münzir b. Said (ö.349/960), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 22- Said el-Belluti (ö.355/966), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 23- Kasım b. Şa'ban (ö.355/966), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 24- Ebu Bekir el-Cessas (ö.370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 25- Ahmet el-Bağani (ö.410/1020), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 26- Abdusselam el-Akberi (ö.413/1022), *el-İ'lâm*
- 27- Mekkî b. Hammus (ö.437/1045), *el-Me'sur an Mâlik fî Ahkâmi'l-Kur'ân*
- 28- Ebu Ya'la (ö.458/1066), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 29- Ahmet b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.458/1066), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 30- İsa el- Esedî (ö.486/1093), *el-İ'lâm bi Nevâzîli'l-Ahkâm*
- 31- Ebu'l Mutarriş eş-Şabi (ö.497/1104), *el-Ahkâm*
- 32- Kiya el-Harrasî (ö.504/1110), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 33- İbnü'l Arabî (ö.543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 34- Ebu Cafer Ahmed (ö.544/1150), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 35- İbnu Zafer (ö.565/1170), *Esâlibu'l-Gaye*
- 36- İbnü'l Feres el-Gırnati (ö.599/1202), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 37- Hasenü's Sülemî (ö.660/1262), *el-İlmam*
- 38- Muhammed el-Kurtubî (ö.671/1272), *el-Camîu li Ahkâmi'l-Kur'ân*
- 39- Hasen b. Ebi'l Ahvas (ö.700/1300), *et-Tıbyan fî Ahkâmi'l-Kur'ân*
- 40- Muhammed b. el-Hadî (ö.720/1320), *Tefsiru Âyi'l-Ahkâm*
- 41- Şihabüddin el-Halebî (ö.756/1355), *el-Kavlu'l-Veciz*
- 42- İbnu'n Nekkaş (ö.763/1361), *İhkâmu'l-Ahkâm*
- 43- Musa el-Hamilî (ö.769/1367), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 44- Ebu's Sena el-Konevî (ö.777/1375), *Tehzibu Ahkâmi'l-Kur'ân*
- 45- Ahmed en-Necrî (8.Asır), *Şerhu'l-Hamse Mieti Âye*
- 46- Muhammed b. Nuruddin (ö.808/1405), *Tefsiru'l-Beyân*

- 47- Ahmed b. Mütevvec (ö.810/1407), *Minhâcu'l-Hidâye*
- 48- Recep el-Bersi (ö.813/1410), *Dürri's-Semin*
- 49- Mikdad es-Suyuri (ö.826/1423), *Kenzü'l-İrfân*
- 50- Necmüddin Yusuf b. Ahmed (ö.832/1429), *Semerâtü'l-Yania*
- 51- Şihabüddin b. Hacer (ö.852/1449), *İhkâm*
- 52- Abdullah en-Necrî (ö.877/1472), *Şerhu Âyati'l-Ahkâm*
- 53- Adil el-Hanbelî (ö.879/1474), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 54- Mahmud eş-Şenfekî (9.Asır), *Ahkâmu'l-Kitabi'l-Mübîn*
- 55- Celaleddin es-Suyûtî (ö.911/1505), *el-İklil fi İstinbatı't-Tenzil*
- 56- Ahmed el-Erdebilî (ö. 993/1585), *Zübdetü'l-Beyân*
- 57- Muhammed el-İsterebazi (ö.1028/1619), *Tefsiru'l-Âyâtı'l-Ahkâm*
- 58- Kasım b. Muhammed (ö.1067/1656), *Müntehe'l-Merâm*
- 59- Muhammed b. Murteza (ö.1091/1680), *Tenviru'l-Mezâhib*
- 60- Molla Ciyun (ö.1130/1718), *Tefsirâtü'l-Ahmediyye*
- 61- Ahmed el-Cezairî (ö.1150/1737), *Âyâtü'l-Ahkâm*
- 62- Muhammed el-Hadımî (ö.1186/1773), *Cevâhiru'l-Bihâr*
- 63- Muhammed el Hindî (ö.1260/1844), *Takribu'l-Efhâm*
- 64- Sıddık Hasan Han (ö.1307/1889), *Neylü'l-Merâm*
- 65- Selim en-Nehlavî (ö.1310/1892), *el-Fuyuzâtı'r-Rahmâniye*
- 66- Abdülaziz el-Hakim (ö.1325/1907), *Fütühâtü'r-Rabbâniye*
- 67- Ebu Turab el-Huvansarî (ö.1346/1927), *Lübbü'l -Lübâb*
- 68- Sadık el-Kuraşi (d.1279/1862), *el-Veciz*
- 69- Konyalı Mehmed Vehbi (ö.1369/1949), *Ahkâm-ı Kur'âniyye*
- 70- Muhammed Draz (ö.1377/1958), *Tefsiru Âyati'l-Ahkâm*
- 71- Zafer Ahmed Osmanî (ö.1394/1974), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 72- Abdulcebbar er-Ravi, *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 73- Et-Tahavî, *Tuhfetü'l-Anberiyye*
- 74- Yunus el-Gaznevî, *Tefsiru'l-Fukahâ*
- 75- Ebu'l-Feth, *Âyâtü'l-Ahkâm*
- 76- Mevzai'l-Hindî, *Tıbyan fi Tefsiri Âyâtı'l-Ahkâm*
- 77- Ahmed el-Gondur, *Ahkâmu'n-Mine'l-Kur'ân*

- 78- Muhammed Hazeilî , *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 79- Abdulcebbar, *Ahkamu'n-Mine'l-Kur'ân*
- 80- El-Amidî, *Cevâhiru'l-Kelam*
- 81- Haşim el-Hüseyn, *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 82- İmadüddin, *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 83- İbnu Manzur, *el-İcadetü ve'l-Ahkâm*
- 84- Ebu Şame, *Mürşidü'l-Veciz*
- 85- Ebu Firas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 86- İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*
- 87- El-Cemmaili, *Umdetü'l-Ahkâm*
- 88- Ebu'l Mehasin, *Muhtasar fî'l-Ahkâm*
- 89- Ebu Bekir b. Ömer, *Ekmâm fî Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*
- 90- Ali Tuni, *Âyâtü Ahkâmi'l-Fıkhiyye*
- 91- Gulam Rıza, *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 92- Muhammed Ali es-Sabuni, *Revaiu'l Beyan*
- 93- Muhammed eş-Şengitay, *Edvau'l Beyan*
- 94- Muhammed Ali Sayis, *Tefsiru Ayati'l Ahkâm*
- 95- Mennau'l Kattan, *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*
- 96- Celal Yıldırım, *Kur'ân Ahkâmı*
- 97- Ferra (ö.458/1066), *Ahkâmu'l-Kur'ân*
- 98- Abdullah Draz (ö.1377/1958), *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*¹⁰⁰

Saydığımız bu fikhî tefsirlerden birçoğu maalesef bu gün elimizde olmayıp, bibliyoğrafik eserlerde veya tabakât kitaplarında isimleri zikredilmektedir. Elde mevcut olanlardan bazıları yazma halinde dünyadaki muhtelif kütüphanelerde neşredilmeyi beklemektedir, çok az bir kısmı ise matbudur.

¹⁰⁰ Geniş bilgi için bkz: İbni Nedim, a.g.e., s.81; Kâtip, Çelebi, a.g.e., I,20; Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.377; Bilmen, a.g.e., s.799; Kırca, a.g.e., s.74; Sert, Hüseyin Emin, *Tefsir Tarihinde Fıkhi Tefsirler ve İmam Şafî'ye nisbet edilen Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Yüksek lisans tezi), Kayseri, 1995, s.35-63; Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", *S.Ü.İ.F.D.*, Yıl:1995, Sayı:5, s.203-217; Gürtaş, Ahmet, *Ahkâmu'l-Kur'ân ve Bu Konuda Yazılan eserler*, Yüksek İslam Enstitüsü, Tefsir Dersi Ödevi, İst., 1964

1- İmam Şafiî ve “*Ahkâmu’l-Kur’ân*” Adlı Eseri:

İmam Şafiî’nin *Ahkâmu’l-Kur’ân*’ı Ahkâmu’l-Kur’ân’la ilgili ilk eser¹⁰¹ olarak takdim edilse de bizlere kadar ulaşmamıştır. Bugün elimizde Şafiî’nin *Ahkâmu’l-Kur’ân*’ı olarak bilinen bir eser mevcuttur. Fakat bu kitap İmam eş-Şafiî’nin bizzat kaleme aldığı bir eser olmayıp, Şafiî’den iki buçuk asır sonra yaşamış olan el-Beyhakî (ö.458/1066)’nin, çeşitli isnadlarla Şafiî’den derlediği bir eserdir.¹⁰² Muhtemelen Beyhakî eserin aslının kaybolması üzerine, ahkâm âyetlerinin tefsiri ile ilgili olarak, İmam eş-Şafiî’den gelen nasları derleyip toplamak suretiyle onu yeniden inşa etmiştir.¹⁰³

2- Ebu Bekr el-Cessâs ve “*Ahkâmu’l-Kur’ân*” Adlı Eseri:

Ebu Bekr el-Cessâs, (h.305) tarihinde doğmuş ve (h.370) yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.¹⁰⁴ H.4.Asrın Hanefî fıkhnın imamlarındandır. *Ahkâmu’l-Kur’ân* ünvanlı eseri özellikle Hanefilerce, fıkhi tefsir kitaplarının en önemlilerindendir.¹⁰⁵ *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Cessâs’ın en değerli eseridir. Çünkü bu eser, onun bütün ilmi tecrübe ve maharetinin, ilmi faaliyet ve seyahatlerinin, te’lif, muhtasar ve şerh olarak yazdığı diğer eserlerinin hülasası ve neticesi durumundadır. Hanefî mezhebinden günümüze kadar gelen en eski Ahkâmu’l-Kur’ân’dır.¹⁰⁶ Bu eser, yalnız ahkâma müteallik âyetlerin izahını ihtiva etmektedir.

Cessâs, gerek İslam âlimleri ve gerekse özellikle Hanefî âlimleri arasında değerli bir mevkiye sahiptir. Onun bu değeri zamanında olduğu gibi sonraki devirlerde de kabul edilmiştir. Aradan on asır geçmesine rağmen günümüzde de eserleri birer temel kaynak olarak elden ele dolaşmaktadır.

Cessâs, Fıkhn meseleler hakkında uzun uzadıya tetkiklerde bulunuyor, müctehidlerin o konudaki akvâlini yazıyor, bunların istinad ettikleri nasları, delilleri senetleriyle beraber irad ediyor. Bu tefsir, fıkhn, usul-i fıkhn, hilafıyyat, bakımından büyük bir kıymeti haizdir.¹⁰⁷

¹⁰¹ Kâtip Çelebi, a.g.e., I,20

¹⁰² Sert, H.Emin, a.g.t., s.36

¹⁰³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,49

¹⁰⁴ Bilmen, a.g.e., s.390

¹⁰⁵ Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.377

¹⁰⁶ Güngör, Mevlüt, *Cessâs ve Ahkâmu’l-Kur’ân*’ı, Elif Matbaası, Ankara, 1989, s.46

¹⁰⁷ Bilmen, a.g.e., s.390

Cessâs, bu tefsirinde, Kur'ân surelerini sırasıyla ele alır. Âyetleri de yine sure içindeki sıralarına göre takip etmekle birlikte onlardan genellikle ahkâmla ilgili olanlarına temas eder. Bu sebeple, tefsirinde ele aldığı âyetlerin sayısı yalnız bin seksendir.¹⁰⁸ Bu âyetlerin tamamı Ahkâm ile ilgili olmayıp kelâm, yaratılış ile ilgili olanlar da vardır. Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân'ına Bakara Suresi üçüncü âyetiyle başlamıştır.

Bu eserinde bazen bab başlığı verilmesine rağmen fıkhıdaki klasik tertip gözetilmemiştir. Değişik mezheplerin görüşleri zikredilmiş ama Hanefi mezhebine muhalif görüşler tenkid edilmiştir.

Cessâs'ın bu eserinin bir yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi bölümü, 27 numarada bulunmaktadır.¹⁰⁹

3- Ebu Abdullah el-Kurtubî ve “*el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*” Adlı Eseri:

Ebu Abdullah el-Kurtubî maliki âlimlerindendir. Tefsirinde sadece ahkâm âyetlerini tefsir etmekle yetinmez. O, Kur'ân'ın tamamını baştan sonuna kadar tefsir etmiştir. Nuzül sebeplerini zikreder, kıraatları ve i'rabı açıklar, garip lafızları şerheder, rivâyetleri sahiplerine izafe eder.¹¹⁰

Mezhebi Maliki olmasına rağmen mezhep taassubuna rastlanmaz. Kurtubî aynı zamanda sapık fırkalarla da mücadele eder ve onlara karşılık verir. Aşırı sapkın mezhepleri de reddeder.¹¹¹

Tefsirde rivâyet tarikine önem verilmiş, fakat dirâyet de ihmal edilmemiştir. Tefsirinin Mukaddimesinde Kur'ân'ın fazileti, okunuşunun keyfiyeti, tefsiri, i'cazı, cem ve tertibi, müfessirlerin dereceleri ve daha birçok hususa âit faydalı bilgiler sunmaktadır.¹¹²

Daha çok ahkâm kitaplarından istifade etmiştir. Bilhassa bunlar; İbn Cerir et-Taberi, İbn Atiyye, İbnu'l-Arabî, el-Kiye'l-Herasi, ve Ebu Bekr el-Cessas gibi şahısların eserleridir.¹¹³

¹⁰⁸ Zehebi, a.g.e., II,480; Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.377

¹⁰⁹ Cessâs'ın hayatı, şahsiyeti ve eserleri için bkz: Güngör, Mevlüt, a.g.e., s.7-49

¹¹⁰ Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.380

¹¹¹ Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.381

¹¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,105

¹¹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,106

4- İbnü'l-Arabî ve “*Ahkâmu'l-Kur'ân*” Adlı Eseri:

İbnü'l Arabî, Endülüs'ün yetiştirdiği âlimlerdendir. O, Maliki mezhebındendir. *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eseri Maliki mezhebinin en önemli kaynağıdır. O, ahkâm âyetleri ile yetinerek, ele aldığı âyetin tefsirinde âlimlerin görüşlerini zikretmektedir. Bazı mezheplerdeki değişik ihtimalleri de zikreder.¹¹⁴

İbnü'l Arabî, tefsirinde, ahkâm çıkarmak için lüğate başvurur. İsrailî rivâyetlerden kaçınır. Zayıf hadislerden kaçınır ve onları eleştirir.¹¹⁵

Bu eseri Ali Muhammed el-Becevî tarafından üç yazma nüsha, Kurtubî tefsiri ve bazı hadis kitapları karşılaştırılmak, kıymetli dipnotlar, fihristler ve rakamlar ilave edilmek suretiyle dört cilt halinde 1376/1957 senesinde Kahire'de basılmıştır.¹¹⁶

Müellif bu eserini kısa tutmuştur. Bütün sureleri ihtiva etmekte ise de, her suredeki ahkâm âyetinin sayısı zikredilir ve birer birer izah edilir. Suredeki bütün âyetler ele alınmaz. Daha doğrusu sure içindeki ahkâm âyetleri rakamlanır ve onların her birinde ne gibi meseleler varsa izah edilmeye çalışılır. Ahkâma esas olacak nuzül sebeplerine, tefsir kavillerine kısaca yer verilir. İsmine uygun olarak, fikhî tefsire ağırlık verilir, az da olsa akâid, kelam ve tasavvuf gibi konular üzerinde de kısaca durulur. Diğer eserlerinde olduğu gibi hatıra ve müşahadelerine de yer verilir.¹¹⁷

¹¹⁴ Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.379

¹¹⁵ Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., a.y., Ayrıca bkz: Gürtaş, Ahmet,a.g.e., s.24-32

¹¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,82

¹¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,82

III. BÖLÜM

TEFSİRÜ'L-HAMSE MİETİ ÂYETİN MİNE'L-KUR'ÂN'IN

METODOLOİK AÇIDAN TAHLİL VE TASNİFİ

A- ESERİN MUHTEVASI

Mukâtil, eserinde aynı konuya ait âyetleri -Kur'ân'daki sıralarına göre değil- bir araya getirmiş ve onları ayrı ayrı bablar altında incelemiştir. “Ebvâbü's-salât, Ebvâbü's-sıyâm...” şeklinde adlandırılan ve “ebvâb” kelimesiyle başlayan sekiz ana bölüme ayırmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- 1- Namaz Babı
- 2- Sadaka ile Birlikte Borç Verme Babı
- 3- Oruç Babı
- 4- Mezalim Babı
- 5- Mirasın Paylaştırılması Babı
- 6- Talak Babı
- 7- Zina Babı
- 8- Cihad Babı

Bu eserde bablar tam anlamıyla birbirinden ayrılmamıştır. Çünkü Mukâtil, meseleleri sistematik ve ayrıntılı olarak ele almaz. Babların altında bazen tali bölümler vardır. Bölümlerin içindeki alt başlıklar genellikle “Tefsîru” ibaresiyle başlamaktadır. Bu bölümlerden bazılarının bulundukları babın konusu ile hiç ilgisi olmadığı gözlenmektedir. Mesela namaz babında hacc bölümü, oruç babında hacc bölümü; miras babında riba ve içki yasağı; zina babında nezr ve zebiha bölümleri bulunmaktadır. Tabi ki eserin bablarındaki bu düzensizlik, eserin fikhî tefsir eserlerinin ilk nev'i olma kanaatini kuvvetlendirmektedir.¹¹⁸ Ayrıca, kendi alanının ilk örneğini oluşturması ve bu alandaki tedvin çalışmalarının yeni başlamış olması, eserin tertibinin bu şekilde olmasını normal karşılamak gerekmektedir.

Eser Besmele ile başlar ve Besmele'den sonra şöyle bir dua vardır: “Rabbim! Kolaylaştır, yardım et ve afiyette hayr ile sonlardır.”

¹¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II,51

Daha sonra eserin Mukâtil'e kadar olan şu isnadı yer almaktadır: “Bize Kadı Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Zadelec haber verdi dedi ki: Bize Abdu'l-Halîk b. el-Hasen tahdis etti dedi ki: Bize Abdullah b. Sabit babasından, o el-Huzeyl b. Habib'den, o da Mukâtil b. Süleyman'dan (r.a) tahdis etti.”

Daha sonra “Mukâtil b. Süleyman el-Horasânî'den Helâl ve Haramın Tefsiri” başlığıyla ele alınan birinci kısımda cennet ile cenennem arasındaki köprüde yedi geçit noktası bulunduğu bahseden bir kısma anlatılmaktadır. Kıssa kısaca şöyle anlatılmaktadır: Cehennem köprülerini geçebilmek için insanoğlunun yedi yerde durdurulacağını ve onlara önce imândan sonra namazdan, daha sonra da zekâtan, oruçtan, hacdan, ömründen ve zulüm yapıp yapmadığından sorulacağını, bu suallere cevap verebilirse, cennete gireceğini anlatır.¹¹⁹

“İmanın Tefsiri” adlı ikinci başlığında Mukâtil b. Süleyman, İslam'ın esas rüknünün iman olduğunu söyledikten sonra iman esaslarını Bakara 2,3 ve 177. âyetlerinin tefsirinde zikretmektedir. Bu esasları: “Allah'a, Ahret gününe, Meleklerle, Kitaplara, Nebilere iman etmek” olarak sıralamaktadır.¹²⁰ Ancak Mukâtil'in burada “Kadere İman” mevzusuna değinmemiş olması dikkatimizi çekmiştir. Daha sonra eserin bir başka yerinde Hadid 57/22. âyetinin tefsirinde; hayır ve şerrin, yani kaderin Levh-i Mahfuz'da yazılmış olduğuna işaret ederek, onu da iman esaslarından biri olduğunu ifade etmiştir.¹²¹ Bu şekilde imanı altı madde olarak tefsirde ilk açıklayan o olmalıdır.¹²²

Mukâtil'in bu eserinde incelediği konuların adları şunlardır:

Namaz Babı

Farz olan beş vakit namazın vakitlerinde kılınması, farz ile beraber nafîle namaz, abdest, mestler üzerine meshetmek, su ile istinca, cünüplükten dolayı gusletmek, toprakla teyemmüm ve gusül de abdest yerine geçer, namaza kalkıldığında emîrû'l-mü'minîn'in açıklaması gereken şeyler, namaza başlamak ve namazda istiâzede bulunmak, namazda Kur'ân okumak, imamın arkasında Kur'ân okumak, namazda rükû ve secdeler, namaz sonunda dua ve dilekte bulunmak, namazın kısaltılması, korku namazı, cuma namazı, beş

¹¹⁹Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.11

¹²⁰Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.13

¹²¹Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.277

¹²²Çalışkan, İsmail, *a.g.e.*, s.322

vakit namazın cemaatle kılınması, kuşluk namazı, temettu hacı, kible ve Beytü'l-Makdis'in kible olmasının neshedilmesi, mescidler ve onlarda Allah'ı anmak, ezan, mescidlere giderken giyilmesi emredilen elbiseler, sabah namazında kunut/dua, malların ve evlatların namazdan alıkoymaması için münafıklara emir.

Zekât Babı

Farz zekât, buğday, hurma ve üzümün zekâtı, farz sadakanın/zekâtın (sarf) yerleri, Yüce Allah'ın namaz kılan ve ecrini Allah'tan umarak zekât veren Mü'minler için hazırladığı mükâfat, zekât hususunda cimrilik eden ve farziyyetini inkâr edenler için hazırlanan cezalar, farz zekât ile birlikte nafîle sadaka, ecrini Allah'tan bekleyerek verilen sadakanın kat kat arttırılması, verdiği sadakayı başa kakan kimsenin durumu ve başa kakmanın onu boşa çıkarması, Sıla-i Rahim, anne-babaya akrabaya komşuya ve kölelere iyilik, harcamada iktisatlı davranmak, kendisine daha fazla verilsin diye bağışta bulunanın durumu, Sadaka ile birlikte borç vermek.

Oruç Babı

İlk oruç şeklinin neshedilmesi, farz ve tatavvu oruç, Kadir gecesi, itikâf, hilâllerin durumu. Mescid-i Haram'ın inşası, cemrelere taş atmanın ve telbiyenin başlaması, hacetmek kime vaciptir, hac ve umrenin Allah rızası için tamamlanması mikatlar ve telbiye, umreden önce hac için ihrama girmek ve ihramlının sakınması gereken hususlar, Beyt-i Atik ve oranın nasıl tavaf edileceği, Safa ve Merve, Arafat, Meş'ar-i Haram, kurban kesim günleri olan mina günleri, tavaf ve cemrelere taş atılması, Allah'ın şe'airine ta'zim ve kurban kesme işi, Mina'da ilk iki günde acele eden ile kurban kesiminden sonra iki gün daha kalanlar, ihramlıyken avlanmanın cezası, hac ya da umre için ihrama giren kişinin engellenmesi, hac ibadetinin sona ermesi.

Mezalim Babı

Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmek ve öldürmenin cezası, Müslüman olduktan sonra şirk koşan, müşrik iken adam öldüren ve hakkı olmayan malı alan kişinin durumu, bir Müslümanı öldürdükdükten sonra müşrik olup onlarla birlikte kalan kişinin durumu, Müslümanlarla birlikte onların memleketinde iken bir Mü'mini kasden öldüren kişinin durumu, kısas ve kısasın affedilmesi, malların zulümle yenilmesinin haram kılınması, yetimlerin mallarında vasilerin yapması gerekenler, A'mâ, topal ve akraba evlerinde yemek yemeye ruhsat verilmesi, Ölçü ve tartının eksiksiz yapılmasının emredilmesi ve Eksik ölçüp tartanlar için hazırlanan azap, Ölçü ve tartıyı eksik yapanlar için hazırlanan azap. Ölen kişinin mirascı olmayanlara malının üçte-birinden vasiyette bulunması, Mirasçılara ölenin mirasçı olmayan akrabalarına da bir şeyler vermeleri emri.

Mirasın Paylaştırılması Babı

Ana-babanın çocuklarından alacakları miras, erkeğin karısına mirasçı olması, kadının kocasına mirasçı olması, baba-bir kardeşleri olmayan kardeşlerin analarından alacakları miras, ana-baba-bir ya da baba-bir kız kardeşlerin alacakları miras, Ulû'l-erhâmın açıklanması, kendisiyle kardeşlik akdi yapılmış kimselerin miras paylarının neshedilmesi. faizin haram kılınması, Suht, içkinin haram kılınması, büyük günahlar ve bunlardan kaçınanlar için Allah'ın hazırladığı mükâfat, beş vakit namazın keffaret olduğu küçük günahlar, tevbe vakti ve tevbe edenlere Allah'ın vaat ettikleri, haram yoldan gerçekleştirebilmesine rağmen Allah korkusuyla şehvetinden vaz geçen kimse için Allah'ın vaat ettikleri, neseb ve sıhriyyet bakımından evlenilmesi haram olanlar, oğulların eşlerinin babalara, babaların eşlerinin de oğullara haram kılınması, kadınları zorla evlendirmeyi miras olarak devralmanın haram kılınması, dörtten fazla hür kadınla evlenmenin haram kılınması, Mut'a nikâhının haram kılınması, Ehl-i Kitap'dan ve müşrik Araplardan zinakâr cariyelerle evlenmenin haramlığı, Ehl-i Kitap'dan olmayan Müşrik kadınlarla evlenmenin haram kılınması, Müslümanların bekâr erkek ve kadınları evlendirmekle emrolunmaları, hür erkeklere dört kadınla evlenmelerinin helâl kılınması, Ehl-i kitaptan hür kadınlarla evlenmenin helâl kılınması, hür kadınla evlenmeye gücü yetmeyen hür erkeklerin cariyelerle

evlenmesinin helâl kılınması, Müslümanlar'ın Cima, elbise ve yemeği kendilerine haram kılmaktan nehy edilmeleri, hayızlıyken kadınlardan uzak durulmasının emredilmesi ve temizlendiklerinde onlara nasıl yaklaşılaçağı, erkeklere kadınlarla geçinme emri, nüşûz (dikbaşlılık / itaatsizlik) eden eşine karşı erkeğin yapması emredilen şeyler, erkeğin karısına nüşûz etmesi ve ikisine sulh yapmalarının emredilmesi.

Talak Babı

İddet içerisinde bir talâkla boşamak ve iddet içerisinde geri dönmek, boşamada kadınlara zarar vermenin yasaklanması, kocasının bir veya iki talâkla boşadığı kadının – iddetin bitiminden sonra- kocasına dönmesinin velisi tarafından engellenmesinin yasaklanması, üç talâk, İddet ve iddet müddetinde süknâ hakkı, boşanan hür kadınların süknâ hakkı, iddet bekleyen kadına erkeğin üstü kapalı ifadelerle evlenme teklif etmesine izin verilmesi, mehri belirlenmiş kadınların durumu, Hul', Îlâ, karısını veya cariyesini kendisine haram kılan kişinin durumu, zihâr, muhayyerlik, erkeğin karısını muhayyer bırakması ve tercih yapma yetkisini ona vermesi, süt emzirenlerin nafakası ve ananın diğer süt emzirenlere göre çocuğunu emzirmekte daha çok hak sahibi olması, erkek ve karısı arasında li'an.

Zina Babı

Zina, zina dolayısıyla hürler için uygulanacak had cezası ve kazf haddi, zina eden kölelere uygulanacak had cezası, zina ve diğer suçları işlemeye zorlananların durumu, iffetli kadınlara zina isnadında bulunanlar ve bunlara uygulanacak had, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in eşlerine iftira edenler ve bu hususta mü'minlerin riâyet etmeleri istenenler ve onlara verilen öğüt, hırsızlık için uygulanacak had ve hırsızın günahı, yanlışlıkla öldürülen kişinin diyeti, yemin keffareti, söz ve yeminde istisna yapılması, adak, borcun kâtipler tarafından yazılması ve şahitler, mükâtebe, eve girerken izin istenmesi, günün üç özel vaktinde odaya girerken izin istenmesi, Müslümanların birbirlerine selam alıp vermeleri, selamın anlamı, Mü'min erkek ve kadınlara bakışlarını ve iffetlerini haramdan korumalarının emredilmesi, hür kadınlara başörtüsü üzerine cilbabın emredilmesi, yaşlı kadınların cilbab almamalarına izin verilmesi, birbiriyle alay etmenin yasaklanması, zan ve gıybetten kaçınmanın emredilmesi,

andlaşmalara riâyet etmenin emderilmesi, Müslümanlarla müşrikler arasında bozulması emredilen andlaşmalar, leş, kan ve domuz etinin haram kılınması, boğazlanan hayvanlardan helâl olanlar, Ehl-i kitabın kestiklerinden Müslümanlara helâl kılınanlar, avcı hayvanların avladıklarından Müslümanlar’a helâl kılınanlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e salât edilmesinin emredilmesi, Allah’ı dil ile çok zikretmenin emredilmesi, hayır için dua etmenin emredilmesi, şer için dua etmenin nehyedilmesi, salih amel işlemek için acele etmenin emredilmesi, Mü’minlerin amelleri ve Allah’ın onlara hazırladıkları, riya ile amel etmenin yasaklanması, iyi ya da kötü bir çığır açıp da kendisine uyulan kimsenin durumu, Mü’minlerin hayra teşvik edilmeleri ve şerden sakındırılmaları, bineğe binildiğinde Mü’minlere söylemeleri öğretilenler.

Cihad Babı

Mü’minlerden Cihat edenlerin oturanlardan üstün oluşu, Cihat ederken öldüren ve öldürülenlerin ahiretteki mükâfatı aynıdır, şehid olanların ruhları, Ribat, Müşriklerle savaşmada Müslümanlara ruhsat verilmesi, Müşriklerden alınan fey’in paylaşılması, Ganimetlerden çalan kişinin günahı, Müslümanlar’ın cizye verinceye kadar Ehl-i Kitapla savaşmalarının emredilmesi, bağı mü’minlerle savaşmanın emredilmesi, musibet karşısında istircada bulunmak, muhkem âyetler ve Bakara Suresi’nin sonunda nazil olanlar, hayrı ve şerriyle kaderin nihaî olarak yazılmış olduğu, Ölen münafıkların cenaze namazlarını kılmayı Allah’ın Hz. Peygamber (s.a.s.)’e yasaklaması, marufu emretme, münkeri nehyetme ve bunu yaparken karşılaşılacak ezalara sabretme, bazı davranış ve vasıflarıyla anılan kimselerin isimleri, kitap burada sona erdi (Hamd Alemlerin Rabbi Allah’adır.).

Mukâtil, bu eserinde babları tam anlamıyla birbirinden ayırmamıştır. Çünkü Mukâtil, meseleleri sistematik ve ayrıntılı olarak ele almaz. Babların altında bazen tali bölümler vardır. Bu bölümlerden bazılarının bulundukları babın konusu ile hiç ilgisi olmadığı gözlenmektedir. Şimdi de babın konusu ile ilgisi olmayan bölümlere örnek verelim:

Namaz Babı’nın alt bölümlerinde; “Abdest, mestler üzerine meshetme, su ile istinca, cünüplükten dolayı gusletmek, toprakla teyemmüm ve gusül de abdest yerine geçer, temettu Haccı” gibi konuları işlemiştir.

Zekât Babı'nın alt bölümlerinde: “Sıla-i Rahim, anne-babaya akrabaya komşuya ve kölelere iyilik, harcamada iktisatlı davranmak” gibi konuları işlemiştir.

Oruç Babı'nın alt bölümlerinde başka bir bab'ta zikredilebilecek olan şu konular işlenmiştir: “Mescid-i Haram'ın inşası, cemrelere taş atmanın ve telbiyenin başlaması, haccetmek kime vaciptir, hac ve umrenin Allah rızası için tamamlanması mikatlar ve telbiye, umreden önce hac için ihrama girmek ve ihramlının sakınması gereken hususlar, Beyt-i Atik ve oranın nasıl tavaf edileceği, Safa ve Merve, Arafat, Meş'ar-i Haram, kurban kesim günleri olan Mina günleri, tavaf ve cemrelere taş atılması, Allah'ın şe'airine ta'zim ve kurban kesme işi, Mina'da ilk iki günde acele eden ile kurban kesiminden sonra iki gün daha kalanlar, ihramlıyken avlanmanın cezası, hac ya da umre için ihrama giren kişinin engellenmesi, hac ibadetinin sona ermesi.”.

Mirasın Paylaştırılması Babı'nın alt başlıklarında: “Faizin haram kılınması, Suht, içkinin haram kılınması, büyük günahlar ve bunlardan kaçınanlar için Allah'ın hazırladığı mükâfat, beş vakit namazın keffaret olduğu küçük günahlar, tevbe vakti ve tevbe edenlere Allah'ın vaat ettikleri, haram yoldan gerçekleştirebilmesine rağmen Allah korkusuyla şehvetinden vaz geçen kimse için Allah'ın vaat ettikleri, neseb ve sıhriyyet bakımından evlenilmesi haram olanlar, oğulların eşlerinin babalara, babaların eşlerinin de oğullara haram kılınması, kadınları zorla evlendirmeyi miras olarak devr almanın haram kılınması, dörtten fazla hür kadınla evlenmenin haram kılınması, Mut'a nikâhının haram kılınması, Ehl-i Kitap'dan ve müşrik Araplardan zinakâr cariyelerle evlenmenin haramlığı, Ehl-i Kitap'dan olmayan Müşrik kadınlarla evlenmenin haram kılınması, Müslümanların bekâr erkek ve kadınları evlendirmekle emrolunmaları, hür erkeklere dört kadınla evlenmelerinin helâl kılınması, Ehl-i kitaptan hür kadınlarla evlenmenin helâl kılınması, hür kadınla evlenmeye gücü yetmeyen hür erkeklerin cariyelerle evlenmesinin helâl kılınması, Müslümanlar'ın Cima, elbise ve yemeği kendilerine haram kılmaktan nehy edilmeleri, hayızlıyken kadınlardan uzak durulmasının emredilmesi ve temizlendiklerinde onlara nasıl yaklaşılaacağı, Erkeklere kadınlarla geçinme emri, nüşûz (dikbaşlılık / itaatsizlik) eden eşine karşı erkeğin yapması emredilen şeyler, erkeğin karısına nüşûz etmesi ve ikisine sulh yapmalarının emredilmesi.” gibi konular işlenmektedir. Mukâtil'in burada zikrettiği “Beş vakit namazın keffaret olduğu küçük günahlar, tevbe vakti ve tevbe edenlere Allah'ın vaat ettikleri” konularını namaz babında zikretmesi uygundur.

Talak Babı’nın sonunda: “Erkek ve karısı arasında li’an” konusu işlenmiştir. Bu konunun zina konusunda zikredilmesi uygundur.

Zina Babı’nın alt bölümlerinde de yine başka bir bab halinde, ya da diğer zikredilen bablara eklenebilecek tali bölümler vardır. Bunlar da şunlardır: “Hırsızlık için uygulanacak had ve hırsızın günahı, yanlışlıkla öldürülen kişinin diyeti, yemin keffareti, söz ve yeminde istisna yapılması, adak, borcun kâtipler tarafından yazılması ve şahitler, mükâtebe, eve girerken izin istenmesi, günün üç özel vaktinde odaya girerken izin istenmesi, Müslümanların birbirlerine selam alıp vermeleri, Selamın anlamı, Mü’min erkek ve kadınlara bakışlarını ve iffetlerini haramdan korumalarının emredilmesi, hür kadınlara başörtüsü üzerine cilbabın emredilmesi, yaşlı kadınların cilbab almamalarına izin verilmesi, birbiriyle alay etmenin yasaklanması, zan ve gıybetten kaçınmanın emredilmesi, andlaşmalara riâyet etmenin emredilmesi, Müslümanlarla müşrikler arasında bozulması emredilen andlaşmalar, leş, kan ve domuz etinin haram kılınması, boğazlanan hayvanlardan helâl olanlar, Ehl-i kitabın kestiklerinden Müslümanlara helâl kılınanlar, avcı hayvanların avladıklarından Müslümanlar’a helâl kılınanlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)’e salât edilmesinin emredilmesi, Allah’ı dil ile çok zikretmenin emredilmesi, hayır için dua etmenin emredilmesi, şer için dua etmenin nehyedilmesi, salih amel işlemek için acele etmenin emredilmesi, Mü’minlerin amelleri ve Allah’ın onlara hazırladıkları, riya ile amel etmenin yasaklanması, iyi ya da kötü bir çıkır açıp da kendisine uyulan kimsenin durumu, Mü’minlerin hayra teşvik edilmeleri ve şerden sakındırılmaları, bineğe binildiğinde Mü’minlere söylemeleri öğretilenler.”

Cihad Babı’nın alt bölümlerinde de: “Muhkem âyetler ve Bakara Suresi’nin sonunda nazil olanlar, hayrı ve şerriyle kaderin nihaî olarak yazılmış olduğu, ölen münafıkların cenaze namazlarını kılmayı Allah’ın Hz. Peygamber (s.a.s.)’e yasaklaması, marufu emretme, münkeri nehyetme ve bunu yaparken karşılaşılacak ezalara sabretme, bazı davranış ve vasıflarıyla anılan kimselerin isimleri, kitap burada sona erdi (Hamd Alemlerin Rabbi Allah’adır.)” konuları işlenmiştir.

Ayrıntılı olarak sıraladığımız başlıklarda da görüldüğü gibi Mukâtil eserini sekiz baba ayırmış fakat eserinde bu babları tam anlamıyla birbirinden ayırmamıştır. Bu tali başlıklar kimi zaman zikretmiş olduğu bablara eklenebileceği gibi kimi zaman da ayrı bir bab bile olabilecek konulardır. Örneğin; Hacc, faiz, haramlar ve helâller gibi başka bablar da eklenebilirdi.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Mukâtil, bu eserinde yaklaşık olarak 559 âyeti tefsir etmiştir. Bu âyetler Mushaf tertibine göre şunlardır:

“Bakara 2/1-2-3-4-5-110-114-115-123-125-127-128-142-144-153-154-155-156-157-158-173-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-194- 195- 196- 197-198-199-200-201-202-203-215-216-219-220- 221-222- 223-224-225-226-227- 228- 229- 230-231-232-233- 234-235- 236-237-238-239-240-241-242-245-261-262-263-264- 265-266-267- 268-271-273-275-276-280-281-282-283-286

Âl-i İmrân 3/3-7-17-77-96-97-128-130-131-132-133- 134- 135-136- 155-157-161 - 162-163-169-170-171-174-180-200

Nisâ 4/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-33-34-35-36-40-42-43-48-56-57-58- 74- 86- 92-93-95-96-101-102-103-105-110-114-115-116-128-129-130-134-135-142-176

Mâide 5/1-2-3-4-5-6-13-23-33-34-38-39-42-45-64-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96

En’âm 6/22-23-52-118-119-120-121-141-145-151-152;

A’râf 7/29-31-33-55-157-204-205

Enfâl 8/2-3-4-5-15-16-32-41-65-66-75

Tevbe 9/5-12-16-25-28-29-34-35-54-60-72-84-85-103-107-108-111-112-113

Hûd 11/41-114

Ra’d 13/20-21-22-23-24

Hicr 15/87-92-93

Nahl 16/8-67-91-92-93-94-95-96-97-98-106-115-120

İsrâ 17/8-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-37-78

Kehf 18/23-24-46-74-76-79-82-110

Meryem 19/76

Tâ-hâ 20/123-124-130

Hacc 22/10-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-39-40-67-77

Mü’minûn 23/1-2-3-4-5-6-7-8-9-101

Nûr 24/2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32- 33- 36- 37- 58- 59- 60-61

Furkân 25/62-63-64-65-66-67-68-69-70-74-75-76

Şu'arâ 26/13-218-219

Neml 27/89-90

Ankebût 29/11-45

Rûm 30/17-18-39

Lokman 31/4-5-13-14-15-17-18-19-31

Ahzâb 33/28-29-30-31-35-41-42-43-49-56-59

Fâtır 35/10

Yâ-sîn 36/12

Saffât 37/28-50

Sâd 38/18-79

Zümer 39/20-53

Fussilet 41/9-10-11

Şûra 42/37

Zuhruf 43/12-13-14

Duhân 44/4

Muhammed 47/38

Hucurât 49/9-10-11-12

Kâf 50/39-40

Zâriât 51/16-17-18-19

Tûr 52/48-49

Necm 53/32

Rahmân 55/9-39-46

Hadid 57/22-23

Mücadele 58/2-3-4

Mümtehine 60/12

Saff 61/4-10-11-12-13

Cuma 62/9-10

Munâfikûn 63/9-10-11

Teğabün 64/11-16-17-18

Talak 65/1-2-4-6-7

Tahrim 66/1-2-5-6-8-12

Mearic 70/1-20-21-33-35
Müzzemmil 73/20
Müddessir 74/6
Kıyame 75/5-13
İnsan 76/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-25-26
Nâziât 79/27-28-29-30-40-41
Mutaffifîn 83/1-2-3-4-5-6
A'lâ 87/14-15
Fecr 89/14-15-16-17-18-19-20
Leyl 92/5-6-7-8-9-10-11
Duhâ 93/9-10-11
İnşirah 94/7
Alak 96/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19
Kadr 97/1-2-3-4-5
Zilzâl 99/7-8
Mâûn 107/4-5-6-7.”

Bu âyetlerin yanında Mukâtil, “Bunun bir benzeri de şu âyettir,” diye işaret ettiği âyetler vardır. Bu âyetler de şunlardır:

“**Bakara** 2/266; **En’âm** 6/145-151; **Tevbe** 9/54; **Nahl** 16/115; **İsrâ** 17/34; **Hacc** 22/26; **Lokman** 31/4-5; **Şûra** 42/37; **Teğâbün** 64/17”

B-ESERİN RİVÂYET YÖNÜ

Rivâyet Tefsiri: Rivayet tefsirlerine me’sur veya naklî tefsir de denilir. Seleften nakledilmiş eserlere dayanan tefsirdir. Diğer bir deyimle, rivâyet tefsiri, bazı âyetleri beyan ve tafsil etmek için, yine Kur’ân’daki başka âyetlerle, Hz. Peygamber’in ve sahabenin sözleriyle açıklanışı şekline denir. Hatta bazıları buna tabiunun sözlerini de ilave ederler.¹²³

Mukâtil, âyetleri tefsir ederken öncelikle bizzat Kur’ân’ın kendisine, daha sonra; Hz. Peygamber’in sözlerine, sahabi ve tabiûn kavillerine müracaat etmiş, ancak bundan sonra, eğer ihtiyaç duymuşsa bir müctehid olarak ictihadda bulunmuştur.

¹²³ Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, T.D.V.Y.,Ankara, 2004, s.228

Şimdi Mukâtil'in eserinin rivâyet yönünü inceleyelim:

1- Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ı en güzel tefsir eden yine Kur'ân'ın kendisidir. Dolayısıyla Kur'ân'ın ayetleri yerine göre birbirlerini tamamlayan, yerine göre birbirlerini açıklayan bir bütünlük oluştururlar. Çünkü bir yerde umumî bir ifade diğer bir yerde tahsis edilmiş, bir yerde mutlak olan bir husus başka bir yerde kayıtlanmış, bir yerde kapalı olan bir ifade başka bir yerde açıklanmış olabilir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri gerek Peygamber (a.s) gerekse âlimlerce önemi vurgulanmıştır.

Mukâtil, fıkhi bir mevzûyu incelerken ayetleri ayetlerle desteklemiş, ayetleri ayetlerle açıklamıştır. Ayetlerde geçen manaları kapalı lafızları diğer ayetlerle izâh etmiştir. Bu eserinin başından sonuna kadar bu metod sık sık görülmektedir. Hatta *Kitabu'l-Eşbah ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerim* adlı eserinin tamamında bu metodu kullanmıştır.

Şimdi, Mukâtil'in *Tefsîru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân* adlı eserinin rivâyet yönüyle ilgili olarak öncelikle Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsiri konusunu örnekler üzerinde incelemeye çalışalım.

Örnek 1

Mukâtil, bazen bir ayeti peşpeşe gelen diğer ayetlerin yardımıyla izâh etmiştir. Meselâ: “Ölçü ve tartıyı eksik yapanların vay haline” ayetini (Mutaffifin 83/1) zikrettikten sonra burada bahsedilen kimselerin (yani, ölçü ve tartıyı eksik yapanların) niteliklerini aynı surenin 2-3. âyetleri: “Onlar ki, insanlardan ölçtükleri (yani, insanlardan ölçü ile bir şey satın aldıkları) zaman, tam ölçerler/tartarlar (yani, kendilerinin lehine, onların aleyhine tam ölçerler/tartarlar). Ama onlara (yani, başkalarına) ölçtükleri yahut tarttıkları (yani, sattıkları) vakit ise eksiltirler (yani, ölçüyü ve tartıyı eksik yaparlar).” ile tefsir etmiştir. Arkasından Mukâtil Mutaffifin 83/4. âyetinin: “Bunlar, tekrar (yani, ölümden sonra tekrar) diriltileceklerini zannetmiyorlar mı (yani, ölçü ve tartıyı eksik yapanlar diriltileceklerine ve Yüce Allah'ın kendilerini cezalandıracağına inanmıyorlar mı)?” anlamındaki 4. âyetin ise

onları korkutmak için buyrulduğunu zikretmektedir.¹²⁴ Böylelikle Mukâtil bir ayeti diğer ayetlerin yardımıyla izâh etmiştir. Bu ayetleri bir bütünlük içerisinde anlamaya gayret etmiştir. Burada bu ayetlerden her hangi birini çıkarıp müstakil halde anlamaya çalışmak Kur’ân’ın hiç kastetmediği bir sonuca götürebilir.

Örnek 2

Mukâtil, “Rabbini içinden (yani, namazda Kur’ân okuyarak), yalvararak (yani, rahmetinde huzur bulmuş olarak) ve korkarak (yani, O’nun azabından çekinerek) yüksek olmayan bir sesle (yani, Kur’ân’ı yüksekten daha düşük bir sesle okuyarak) sabah-akşam an ve gafillerden olma!”¹²⁵ âyetini zikrettikten sonra, “ Bu ayetten kasıt, namazda Kur’ân okumaktır.” demektedir. Devamında Mukâtil “Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun (yani, namazda Kur’ân’dan kolayınıza geldiği kadarını okuyun –ve böylece herhangi bir miktar tesbit etmemektedir-”¹²⁶ diyerek¹²⁷ birinci âyetteki Kur’ân okumayı, ikinci âyetle açıklamakta ve herhangi bir miktar tesbit etmemektedir. Bu örnekte de görüleceği üzere Mukâtil, A’raf 7/205. ayeti Müzzemmil 73/20. ayetle açıklamıştır. Şöyle ki, A’raf 205. ayette namazda Kur’ân okunması gerektiği söylenilmiş ancak ne kadar Kur’ân okunacağı söylenilmemiştir. Namazda ne kadar Kur’ân okunacağı Müzzemmil 20. ayetten hareketle tesbit edilmiştir. Böylece bir sûrede geçen kapalı bir ifade başka bir sûrede geçen bir ifade ile izah edilmiştir.

Mukatil b. Süleyman, burada namaz kılmanın ve namazda Kur’ân okumanın insanoğlunu gafletten kurtaran zikrullah cümlesinden olduğunu beyan etmiştir. Yani sabah akşam Allah’ı zikrederek gafillerden olmamanın yolu, namaz kılmaktır.

Örnek 3

Mukâtil (Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere öldürmek ve bu işi yapanın cezası bahsinde) öldürülmesi haram olan kişileri En’am 6/151. ve İsra 17/31. âyetleri ile

¹²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.127

¹²⁵ A’raf 7/205

¹²⁶ Müzzemmil 73/20

¹²⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.29

açıklamıştır. Akabinde bu işi yapanların (haksız yere cana kıyanların vb.) cezasını da Furkan 25/68-69. âyetleri ile açıklamaktadır. Bu konuyu Mukâtil şöyle tefsir etmektedir:

“En’am suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

‘Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın...İmlak’tan (yani, fakirlik haşyetiyle/endişesiyle) çocuklarınızı öldürmeyin...’¹²⁸

Yine Yüce Allah İsra suresinde şöyle buyurmaktadır:

‘Onları öldürmek gerçekten büyük bir hatadır.’¹²⁹

‘...Fevahişin (yani, zinanın) açığına da, gizlisine de yaklaşmayın! Allah’ın haram kıldığı canı (yani, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı Mü’mîn canı) hak ile olması dışında (yani, kısas yoluyla ve öldürülmesi gerekmesi hali dışında) öldürmeyin. İşte akledesiniz diye size bunları emretti.’¹³⁰

Bu işleri yapanların cezası ise Furkan suresinde söz konusu edilmektedir:

‘Onlar ki, Allah ile birlikte diğer bir ilaha çağırma (yani, Allah’tan gayrisine ibadet etmezler), hak ile olması dışında, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı bir nefsi (yani, Mü’mîn bir kimseyi) öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları (yani, bu üç günahın tümünü) işlerse, esâm (yani, cehennemdeki bir vadi) ile karşılaşır. Kıyamet gününde onun azabı katlanır ve onda ebediyyen hor ve hakir bir halde kalır.’¹³¹ „¹³²

Örnekte görüleceği üzere Mukâtil ilk iki ayetten hareketle haksız yere bir kimsenin öldürülmemesi gerektiğini ve bunun büyük bir hata olduğunu söylemiştir. Haksız yere cana kıyanların cezasını ise diğer iki ayetten hareketle Esâm ile cezalandırılacağını söylemiştir.

Sonuç olarak, verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere müfessirimiz, Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsire büyük önem vermiştir. Ayeti aynı sûrede geçen peşpeşe ayetletle veya başka sûrelerde geçen aytelerle açıklanmıştır. Bazen de ayetlerde kapalı olan ifadeleri başka ayetlerle izah etmiştir.

¹²⁸ En’am 6/151

¹²⁹ İsra 17/31

¹³⁰ En’am 6/151

¹³¹ Furkân 25/68-69

¹³² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.107-109

2- Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri

Kur'ân'ı Kerim'in Kur'ân'dan sonra en büyük tefsiri, Rasulullah'ın (a.s.) sünnetidir. Çünkü Kur'ân'ı Kerim'in manasını ve ahkâmını en güzel şekilde anlayan, hayatına tatbik eden ve izah eden kuşkusuz, Rasulullah'dır (a.s.). Sünnet, Kur'ân'ın müşkilini tavzih, mutlâkını takyit, umumunu tahsis, ayetlerini te'kit eder.

Kur'ân'ın âyetlerine muarız olan sahih ve sabit hiçbir sünnet yoktur. Hz. Peygamber'in bir konuda –sahih rivâyetlerle gelen- yaptığı tefsirin aksine bir tefsir serdetmek söz konusu olamaz. Peygamber'in tefsiri bazen sözlü, bazen fiili, bazen de takriri olmuştur.

Mukâtil, bu eserinde rivâyet yönü ile ilgili olarak aslî kaynaklardan ikincisi olan Sünnetle âyetleri tefsir etmiştir. Müfessirimiz, âyetleri izah ederken, kimi zaman âyetleri te'yid için, kimi zaman da âyetlerdeki geçen kelimeleri izah için Hz. Peygamber'in ya doğrudan konuyla ilgili açıklamalarından ya da başka konularda söylediği sözlerden faydalanmıştır.

Örnek 1

Mukâtil, mirasla ilgili “Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”¹³³ âyeti zikrettikten sonra Hz. Peygamber ile Sa'd b. Ebi Vakkas arasındaki şu konuşmayı nakleder: “Sa'd b. Ebi Vakkas, Nebi'ye (a.s.) sordu: ‘Malımın ne kadarını vasiyet edeyim?’ Nebi cevap verdi: ‘Üçte-birini, üçte-bir de çoktur ya. Zira aile efradını varlıklı olarak bırakman, onları avuç açacak halde bırakmandan hayırlıdır.’”¹³⁴ Böylece âyet sünnetle hem izah edilmiş hem de te'yid edilmiştir.

Örnek 2

Mukâtil, “Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı

¹³³ Nisâ 4/9

¹³⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.131

şahitlidir.”¹³⁵ âyette geçen “Duluku’ş-Şems” ibaresini Hz. Peygamber’in şu hadisini delil getirerek açıklamıştır: “Duluku’ş-Şems” “Güneşin semânın ortasından zevali/kayması” demektir.¹³⁶ Böylelikle âyette geçen bir ibare Hz. Peygamberin hadisi ile vuzuha kavuşmuştur.

Örnek 3

Mukâtil bazen ayette geçen bir ibareyi Hz. Peygamber’in (a.s) bir hadisi ile açıklamıştır. Meselâ Rahman Sûresinde geçen “iki cennet” ibaresini bir hadisle açıklamıştır:

Rahmân Sûresinde Yüce Rabbimiz buyuruyor ki: “Rabbinin makamından korkana yani, dünyada Allah korkusuyla, âhirette azız ve celîl olan Rabbinin huzurunda hesap vermek için durmaktan korktuğu için haram yolla elde edebileceği şehvetinden dünyada iken vazgeçen kimse için iki cennet vardır.”¹³⁷

Mukâtil bu âyette geçen “iki cennet” ibaresini şu hadis ile tefsir etmektedir: “İki cennetin ne olduğunu biliyor musunuz? Bunlar çok güzel bostanlar içerisinde bulunan iki bostandır. Her bostan yüz yıllık mesafededir. Her birinin ortasında bir ev, her evde de nur üstüne nur vardır. Nimetlerle ve yeşilliklerle dolu sallanan dalları olan ağaçların bulunmadığı hiçbir bahçe yoktur. Bunun yeri de sabit, dalı da sabit, ağaçları da sabittir.”¹³⁸

3- Sahabe ve Tabiun Kavliyle Tefsiri

H. Peygamber’den sonra tefsir sahasında en mühim rolü sahabe almıştı. H. Peygamber’in muhatabı olan bu muhterem zevatı, tefsir sahasında iki şey yükseltiyordu. Birincisi, sarsılmaz mutlak imanları; ikincisi ise hâdise ve sebepleri müşahade edip, hükümlerle aralarında münasebet kurabilmeleri idi.¹³⁹

Sahabe bazı Kur’ân âyetlerinin izahını H. Peygamber’den işitmek suretiyle öğrenmişlerdir. Bazı Kur’ân âyetlerinin izahını ise ictihadları ile yapmışlardır. Çok kere, âyetlerin sebab-i nuzûllerini anlatmak suretiyle izah edilmesi gereken âyeti açıklamış

¹³⁵ İsra 17/78

¹³⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.16

¹³⁷ Rahmân 55/46

¹³⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.153

¹³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.234

oluyorlardı. Kendi ictihadları ile yapmış oldukları tefsirlerde, umumi olarak ya lügavî ya da dinî yöne ehemmiyet vermişlerdi.¹⁴⁰

Müfessirimiz Mukâtil, eserinde Ashâbın fikhî tefsirle ilgili sözlerinden geniş bir şekilde istifade etmiştir. Ayrıca Ashâbın talebeleri olan Tabiîlerin görüşlerine de sık sık yer vermiştir.

Ancak o, Hz. Peygamber’in sünnetinde olduğu gibi gerek Ashâb ve gerekse Tâbiun tefsirlerinden yapmış olduğu nakillerde de çoğunlukla sened vermemiş, doğrudan doğruya görüşlerini vermiştir. Mukâtil, sadece onların görüşlerini vermekle yetinmiştir.

Mukâtil, sahabelerden Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali, Ebu Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Mesud; tabiinden Atâ b. Ebî Rebâh, Dahhak b. Müzahim, İbrahim en-Nehâî, Muhammed b. Sirin; tebe-i tabiînden Hammad b. Ebî Süleyman, Abdullah b. Tavûs ve Abdülkerim b. el-Mübarek gibi kişilerden gelen rivâyetlerle âyetleri tefsir etmiştir.

Şimdi Mukâtil’in eserindeki Ashâb ve Tabiîlerin kavliyle tefsirine örnekler verelim:

Örnek 1

Mukâtil, mirasla ilgili “Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”¹⁴¹ âyeti zikredip biraz açıkladıktan sonra Hz. Peygamber’in hadisini naklediyor. Ardından da İbn Abbas (Malı olup da, mirasçı olmayan fakir akrabasına vasiyette bulunmadan ölen kimse, amelini bir ma’siyet ile sonlandırmış olur.), İbrahim (Ölenin malından önce kefen masrafları, sonra borçları çıkartılır. Sonra vasiyet yerine getirilir. Sonra da miras paylaşılır. Kefen malın tümünden alınır.) ve Hz. Ebu Bekir’in (Ganimetlerden beşte-bir alınır. Ben de beşte-biri vasiyet ediyorum. Mirasçıya ise vasiyet caiz olmaz.) görüşlerini zikretmiştir.¹⁴² Mukâtil burada âyeti izah için önce Hz. Peygamber’in hadisini zikretmiş, akabinde sahabelerin âyet hakkındaki görüşlerini zikretmiştir. Böylece âyet hadis ve sahabe kavliyle izah edilmiştir.

¹⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.235

¹⁴¹ Nisâ 4/9

¹⁴² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.131

Örnek 2

Mukâtil, Hz. Ali 'den şanı yüce Allah'ın "Secdelerin arkaları sıra da..."¹⁴³ buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Akşam namazından sonraki iki rekât ne kadar güzeldir." Yine "Yıldızların arkaları sıra da..."¹⁴⁴ buyruğundan maksat, 'tan yerinin ağarmasından önceki iki rekâtur.'¹⁴⁵ rivâyetleri ile âyetleri tefsir etmiştir.¹⁴⁶

Örnek 3

Mukâtil ed-Dahhak ve Âta'dan, onlar da İbn-i Abbas'tan, bir kadın ile zina edip, sonra da onunla evlenmek isteyen bir kişi hakkında şöyle dediğini rivâyet ettiler: "Onların evlenmeleri helâldir; fakat onun öncesi zina, sonrası nikâhtır. Her ikisinin de tevbe etmeleri, zina edip de evlenmeyen ve zinalarından dolayı tevbe edenlerin tevbelerinden daha hayırlıdır. Ardından da 'Ey iman edenler! Allah'a topluca tevbe edin ki felah bulasınız.'¹⁴⁷ âyetini okudu.

Örnek 4

Mukâtil: "...Bazıları {yani, Müslümanlar} da, "Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik {yani, bol rızık} ver, ahirette de güzellik ver {yani, cennette bizi mükâfaatlandır} ve bizi o ateş azabından koru!" derler. İşte onların kazandıklarından (yani, onların dünyada işledikleri güzel amellerinden ahirette) bir payları vardır. Allah hesabı pek çabuk görendir."¹⁴⁸ âyetini zikrettikten sonra âyetle ilgili sahabeden İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "İşçi veya kiralık olarak tutularak Mekke'ye götürülen kimse haccedecek olursa, onun haccı tamamdır" dedi, ardından da, 'İşte onların kazandıklarından bir payı vardır. Allah hesabı çabuk görendir.'¹⁴⁹ âyetini okudu."¹⁵⁰

¹⁴³ Kaf 50/40

¹⁴⁴ Tur 52/49

¹⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.19

¹⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.170

¹⁴⁷ Nur 24/31

¹⁴⁸ Bakara 2/201-202

¹⁴⁹ Bakara 2/202

¹⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.106-107

Örnek 5

Mukâtil “Hacc malum aylardır.”¹⁵¹ âyetini zikrettikten sonra âyetle ilgili olarak İbn Abbas’tan şu rivâyeti zikretmektedir: “Malum aylardan maksat, Şevval, Zilkâde ve Zilhicce’nin ilk on günüdür.”¹⁵² Bu âyetle görüleceği üzere Hacc’ın hangi aylarda yapılacağı belirtilmemiş ve sadece ma’lum aylarda yapılacağı belirtilmiştir. Mukatil İbn Abbas’tan gelen bir rivayetle haccın hangi aylarda yapılacağını izah etmiştir.

4- Sebeb-i Nuzûl ile Tefsiri

Sebeb-i Nuzûl, Hz. Peygamber’e sorulan bir sual veya bir olay münasebetiyle bir veya birden çok âyetin başlı başına bir surenin inmesine neden olan şeye Sebeb-i Nuzûl adı verilir.¹⁵³

Allahu Teala her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Bunların bazısını biz görebilir, bazısını da göremeyiz veya izah edemeyiz. İşte Kur’ân’ı Kerim’in âyetleri de bu yönden iki kısma ayrılabilir. Birincisi, Kur’ân’ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenab-ı Hak tarafından bir sebebi bağlayamadığımız veya doğrudan indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi ise, bir sebebe bağlayabildiğimiz âyetlerdir.¹⁵⁴ Şimdi üzerinde duracağımız mevzu da budur.

Sebeb-i Nûzulü göz ardı etmek ve bu konudaki rivâyetlere bakmadan tefsire kalkışmak beraberinde bir takım problemleri de getireceği muhakkaktır. Hatta farkında olmadan âyetten yanlış hükümler çıkarılmasına sebep olabilir. Kur’ân’ı anlamadaki önemi de buradan gelmektedir.

Mukâtil, bu eserinde Sebeb-i Nûzul’e çokça yer vermiştir. Bu metod, gerek sahabe ve tabiîn dönemlerinde gerekse ilk dönemlerde yazılan tefsirlerin genelinde çok geniş yer kaplamaktadır. Mukâtil’in, bazı tarihi olaylara, Arap örf ve adetlerine yer verdiğini görmekteyiz. Mukâtil’i tefsir alanında yükselten sebeplerden biri de bu olsa gerekir.

¹⁵¹ Bakara 2/197

¹⁵² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân* s.85

¹⁵³ Eroğlu, Ali, *Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri*, Ekev Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2002, s.175; Geniş bilgi için bkz: Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.75-96; ez-Zerkanî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu’l-İrfan fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, 2.Baskı, Beyrut,2001, I,101-128; es-Suyûtî, Celaleddin, *el-İtkan fi Ulûmi’l-Kur’ân* (Kur’ân İlimleri Ansiklopedisi), Trc: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Madve Yay.,ty.,I,59-73; Salih, Subhi, *Kur’ân İlimleri*, Trc: M. Said Şimşek, Esra Yay., İst., 1994, s.135-172; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.115-121;

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.115

Mukâtil, zaman zaman âyetleri tefsir ederken, âyetlerin nuzûl sebeplerine de yer vermiştir.

Örnek 1

Mukâtil Bakara 2/115. âyetin: “Mamañih (bununla birlikte), meşrik da Allah’ın mağrib de, nerede yönelseniz orada Allah’a durulacak cihet var. Şüphe yok ki Allah vasidir, âlim (bilen)dir.” sebab-i nûzulünü şöyle açıklamaktadır: “Müslümanlardan bir grup bir yolculuğa çıkmıştı. Bulutlu bir günde namaz vakti girdi. Kibleyi tespit edemediler: Kimisi doğuya doğru, kimisi batıya doğru namaz kıldı. Daha sonra kibleye doğru namaz kılmadıkları anlaşıldı. Medine’ye geldiklerinde durumu Nebi’ye (s.a.v.) sordular. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁵⁵

Örnek 2

Mukâtil Ali İmran 3/128. âyetin: “-senin elinde emirden bir şey yok- yahut onlara tevbe ettirsin veyahut azab etsin; çünkü onlar zalimdirler.” sebab-i nûzulünü şöyle açıklamaktadır: “Medine’de bulunan muhacirlerin yoksullarından bazı kimseler Üsayya ve Zekvan kabilesine karşı savaşmak için gönüllü olarak cihada çıktılar (Üseyya ve Zekvan Süheyloğullarına mensup iki koldur.) ve hepsi öldürüldüler –ki yetmiş kişi idiler-; Nebi (s.a.v.) buna çok üzüldü. Sabah namazında kırk gün süreyle okuduğu kunut duasında Üseyya ve Zekvan’a beddua etti. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁵⁶ Böylece bu sebab-i nuzûl vesilesiyle Hz. Peygamber döneminde kabileler hakkında bilgi verilmiş oluyor.

Örnek 3

Bakara 2/195. âyetin: “Allah yolunda infak eyleyin (masraf verin) de kendi ellerinizle (kendinizi) tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzellik edenleri sever.” sebab-i nûzulünü şöyle açıklamaktadır: “Nebi (s.a.v.) ile Müslümanlar Umre yapmak üzere Mekke’ye gitmişlerdi. Söz konusu bu gidiş Hudeybiye yılından sonra, Mekke’nin fethinden

¹⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.37

¹⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.37

önce Yüce Allah'ın O'na Mekke'ye girme imkânı verdiği sene idi. Evleri Medine etrafında bulunan bazı bedeviler, 'Bizim yol azığımız yok, bize kimse yiyecek de vermiyor.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah sadaka vermeyi emretti.¹⁵⁷ Mukâtil, bu âyetin tefsirini yaparken İslam tarihi ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmakta ve olayın vuku bulduğu tarihi, yeri ve şahıs isimlerini de zikretmektedir.

Örnek 4

Bakara 2/261-262. âyetin¹⁵⁸ sebab-i nûzulünü¹⁵⁹ şöyle açıklamaktadır: “Âyeti kerime Hz. Osman'ın (r.a.), Tebük Gazvesi dolayısıyla yaptığı infak hakkında inmiştir. O, savaşa giden Müslümanları yüzbin (dirhem vererek) teçhiz etmiştir. Ayrıca Medine'de Rume diye bilinen kuyusunu da Müslümanlara vakfetmişti. Âyet aynı zamanda Abdurrahman b. Avf (r.a.) hakkında da inmiştir. O da dört bin dirhem tasaddukta bulunmuştu. Bu dirhemlerin her biri bir miskal idi, bu da onun malının yarısını teşkil ediyordu.¹⁶⁰

Örnek 5

“Bakara suresindeki ‘Allah yolunda infak edin kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın’ âyet-i kerimesi şu olay üzerine inmiştir: Hudeybiye yılından sonra fakat Mekke fethinden önce, Allah'ın onlara Mekke'ye girmeyi nasip ettiği yıl Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Müslümanlar ihramlı olarak umre yapmak için Mekke'ye gitmişlerdi. Evleri Medine etrafında bulunan bazı bedeviler dediler ki: ‘Bizim yol azığımız yok. Kimse de bize yiyecek vermiyor.’

Bunun üzerine Yüce Allah sadaka vermeyi emretti ve şöyle buyurdu: ‘Allah yolunda infak edin. (yani Allah'a itaat etmek için mallarınızdan infak edin) ve kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın’ (yani sadaka vermezseniz kendinizi tehlikeye atmış olursunuz.

¹⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.52

¹⁵⁸ “Mallarını Allah yolunda infak edenlerin misali, yedi başak veren ve her başağında yüz tane bulunan bir tohuma benzer. Allah dilediğine kat kat verir. Allah vasidir, âlimdir. Mallarını Allah yolunda infak edip de sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyizler de.”

¹⁵⁹ Vahidî, İmam Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâb-ı Nûzuli'l-Kur'ân*, (thk: Kemal Besyuni Zehlûl), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1991s.89

¹⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.54-55

Sadaka vermekten kaçınırsanız bu tehlikenin ta kendisidir.) İhsanda da bulunun (yani Allah yolunda güzelce infakta bulunun.) Şüphesiz ki Allah ihsan edenleri (yani O'nun yolunda güzelce infak ederek ihsanda bulunanları) sever.'¹⁶¹

Bunun üzerine bazıları şöyle dedi: 'Ya Rasûlallah! Biz sadaka olarak ne vereceğiz? Vallahi, biz yiyecek bir şey bulamıyoruz.' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: 'Yarım hurma bile olsa yüzünüzü ateşten koruyacak olan sadakayı verin.'¹⁶²

Örnekte de görüldüğü gibi, Mukâtil âyetin nüzul sebebini açıklarken âyetin nazil olmasından önceki dönemle ilgili tarihi malumat da vermektedir. Ayrıca, isnad zinciri vermeksizin Hz. Peygamber (s.a.s.)'den de rivâyette bulunmuştur.

5- Nasih-Mensuh ile Tefsiri

Nesh lafzı lügatte özetle; değiştirmek, izale etmek ve nakletmek, tebdil etmek, yani bir şeye gayrisini halef yapmak, ilga ve iptal etmek manasında kullanılmıştır.¹⁶³ İstılahta ise¹⁶⁴ genel olarak, Kur'ân bünyesinde mutlak manada şer'i bir hükmün başka bir şer'i şer'i hükümle değiştirilmesi veya Kur'ân'ı Kerim'in önceden vaz' ettiği bir hükmü kaldırarak yerine başka bir hüküm getirmesi olayına nesh denile gelmiştir.¹⁶⁵

Nasih-mensuh konusu Kur'ân ilimleri alanında en çok tartışılan konulardan biridir. Ebu Müslim el-İsfahanî (ö.332) gibi birkaç âlim dışında Kur'ân'da neshin mevcudiyetini kabul etmeyen çok az olmakla birlikte, mensuh âyetlerin sayısı konusunda çok çeşitli görüşler vardır.¹⁶⁶ Mukâtil, Kur'ân'ın kendinden önceki şeriatları neshettiğini kabul etmekle birlikte, Kur'ân'ın kendi içinde de neshin varlığını kabul etmektedir.

Nesh konusu tefsir tarihinin ilk dönemlerinden beri, önemli bir tefsir problemi olarak Müslüman ilim adamlarının gündeminde yer almış, üzerinde birçok tartışmalar yapıp eserler

¹⁶¹ Bakara, 2/195

¹⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.52-53

¹⁶³ Eren, Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, Ekev Yay., Erzurum, 2001, s.84

¹⁶⁴ Fıkıh usulünde nesh, esasen tahsis ve takyid gibi deliller arası ilişkileri düzenleyen bir yöntem olup amacı, son tahlilde birbiriyle uzlaştırmayı mümkün görünmeyen naslardan birinin hükmünü geçerli, diğerinin hükmünün geçersiz olduğunu ortaya koymaktır. Has, Şükrü Selim, "Fıkıh Usulünde Neshin Mahiyeti", *S.B.E.D.*, Sayı: 21, Yıl: 2006/2, s.543

¹⁶⁵ Eren, Cüneyt, a.g.e., s.84-85

¹⁶⁶ Salih, Subhi, a.g.e., s.270

te'lif edilmiştir.¹⁶⁷ Her ne kadar Kur'ân'da ve sahih sünnette bir âyetin diğer bir âyeti, bir kitabın (Kur'ân'ın)'da diğer kitapları ve şeriatları neshettiğine dair sarîh bir ifade yoksa da âyetin neshine, unutturulmasına, tebdil edilmesine, her bir ecel için bir kitabın varlığına atıfta bulunan âyetlerin yanında, neshin var olduğu hakkındaki kanaatleri besleyen birtakım rivâyetlerin mevcudiyeti nesh probleminin oluşumuna kaynaklık etmiştir.

İslam'ın daha önceki şeriat ve geleneklerden farklı yönlerle, hüküm ve uygulamalara sahip olması, hicretten sonra İslam toplumunda hızlı bir değişim sürecinin yaşanması Kur'ân'ın bu değişime paralel bir şekilde gelişen olay ve durumlara göre tedricî bir şekilde nazil olması, benzer olayların farklı boyutlarına dair hüküm koyan bilgilendirme ve yönlendirmede bulunan âyetleri zıtlık ilişkisi içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi neshin varlığıyla ilgili düşünceleri beslemiştir.

Neshe dair getirilen yorumlar¹⁶⁸, Kur'ân'ın ve dolayısıyla dinin anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu problem, daha çok dinin ahkâm boyutuyla bağlantılı olması nedeniyle tefsiri ilgilendirdiği kadar fikhî da yakından ilgilendirmektedir. Nesh konusundaki anlayış ve yorum farklılıkları neshin lügat anlamları üzerinde değil onun kavramsal boyutu üzerinde¹⁶⁹, -içeriğin nasıl doldurulup anlaşılacağı üzerinde- yoğunlaşmıştır.

Nesh konusu etrafında serdedilen görüş ve iddialar genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda Kur'ân'da neshin varlığını caiz görenler arasında özellikle neshin çeşitleri¹⁷⁰, neshedilen âyetlerin sayısı, neshin şartları¹⁷¹, âyetlerin sünneti veya sünnetin âyetleri neshedip edemeyeceği konularında tam bir ittifakın olmadığı, önemli görüş ayrılıklarının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Problem etrafında ortaya çıkan Hz. Peygamber'e ve sahabeye atfedilen rivâyetlerin ahad haber cinsinden oldukları, bir kısmının muteber kaynaklarda yer almadığı sened ve metinlerde cerh ve ta'dile konu olan birçok durumun varlığı nazarı itibare alındığında klasik nesh teorisinin doğrudan vahyi delillere dayanmak yerine, birtakım subjektif değerlendirmelere ve icthadi görüşlere dayandığını anlamak zor değildir.¹⁷²

Aşağıda vereceğimiz örneklerle Mukâtil'in nesh konusuna yaklaşımını görebiliriz.

¹⁶⁷ Nesh ile ilgili tasnif edilen eserler için bkz: Herevî, Ebu Ubeyde Kasım b. Selam, *en-Nasihu ve'l-Mensuhu fi'l-Kur'ân'il-Aziz*, (thk: Muhammed b. Salih el-Merifer), Mektebetu'r Rüşd, Riyad, 1990, s.59-72

¹⁶⁸ Neshi kabul etmeyenlerin görüşleri için bkz: Herevî, a.g.e., s.72-76

¹⁶⁹ Kıyasî, a.g.e., s.47-54; Turgut, Ali, a.g.e., s.140-148

¹⁷⁰ Kıyasî, a.g.e., s.67-76

¹⁷¹ Kıyasî, a.g.e., s.107-110

¹⁷² Nesh konusunda geniş bilgi için bkz: Kattân, Mennâ Halil, a.g.e., s.231-244; es-Suyûtî, a.g.e., II,55-70; ez-Zerkanî, a.g.e., II,66-153; Salih, Subhi, a.g.e., s.267-284; Özdeş, Talip, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Fecr Yay., Ankara, 2005.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.122-128; Eroğlu, Ali, a.g.e., s.186-199

Kiblenin Tahvili

Mukâtil, kiblenin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye tahvili konusunda neshin vaki olduğunu söylemektedir. Bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Resulullah (s.a.v.) Medine'ye hicret edince Yüce Allah, O'na Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmasını emretti. Çünkü Yahudiler'in kiblesine doğru namaz kıldığı takdirde Yahudiler, Tevrat'ta O'nun niteliklerine dair buldukları bilgiler dolayısıyla O'nu yalanlamayacaklardı. Bu sebeple Nebi (s.a.v.) ile Ashabı Medine'ye hicret ettiklerinden itibaren on yedi ay kadar Beytü'l Makdis'e doğru namaz kıldılar.¹⁷³ Mukâtil, daha sonra Nebi (s.a.v.) ile Cibril arasında şöyle bir konuşmayı nakleder: “Nebi (s.a.v.) –ataları İbrahim ve İsmail'in (ikisine de selam olsun) kiblesini kastederek- Cebrail'e (a.s) dedi ki: Aziz ve Celil olan Rabbimin beni Yahudiler'in kiblesinden başka tarafa döndürmesini çok arzu ediyorum. Cebrail (a.s)'de şöyle karşılık verdi: Ben de senin gibi bir kulum, bunu Rabbinden dile! Cebrail (a.s) yükseldi, Nebi de dileği gerçekleşir ümidiyle semaya doğru bakmaya koyuldu. Nihâyet Cebrail istediği buyruğu getirdi.¹⁷⁴ Böylece Beytül Makdis'in kible olma hükmü Bakara 144. âyetiyle¹⁷⁵ neshedildi.¹⁷⁶

Peygamber'in Beytül Makdis'e doğru namazında ihtilaf vardır. İhtilaf olan konu, bunu Nebi'ye Allah mı emretti yoksa Peygamber kendi tercihi ile mi döndü?

Bu konuda iki görüş vardır: Allah'ın emri ile diyenler Bakara 2/143. âyetten¹⁷⁷ Beytü'l Makdis'in kastedildiğini, Allah'ın emri ile olmadığını söyleyenlerin ise bu âyetten Kâbe'nin kastedildiğini söylemişlerdir.¹⁷⁸

Talip Özdeş bu konuda şöyle demektedir: “Kur'ân'da Hz. Peygamber'in ve Müslümanlar'ın namazda iken yönlerini Mescid-i Aksa'ya çevirmelerini isteyen bir hitap mevcut değildir. Yani Mescid-i Aksa'ya yönelme Kur'ânî bir hüküm değildir, fakat Hz. Peygamber'in bazı tasarruflarından, onun henüz kendisine vahiy gelmeyen konularda Ehl-i

¹⁷³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.37; Vahidî, a.g.e., s.45

¹⁷⁴ Vahidî, a.g.e., s.46

¹⁷⁵ (Ey Muhammed)! Hakikaten yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, seni hoşnut olacağın bir kibleye memur edeceğiz: Haydi yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir...); Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu âyet ilk neshedilen âyettir. Kıyasî, Ebu Muhammed Mekki b. Talip, *El-İzahu li Nasihi'l-Kur'âni ve Mensuhihi*, (thk: Ahmed Hasan Ferhat), Dâru'l-Minare, 1.Baskı, Cidde, 1986, s.126

¹⁷⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.37

¹⁷⁷ “Kibleyi mukaddema durduğun (önceden yöneldiğin) Kâbe yapışımız da sırf şunun içindir: Paygamber'in izince gidecekleri, iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayrıalım.”

¹⁷⁸ Kıyasî, a.g.e., s.127-128

Kitab'ın geleneğini gözettiğini anlamaktayız. Başlangıçtan beri Hz. Peygamber'in müşrik Araplara karşı takındığı tutumla Ehl-i Kitap'a yaklaşımı ve muamelesi aynı olmamıştır. Hz. Peygamber'in onlarla bir şekilde ülfet ve yakınlık kurmak istemesi de normaldir.”¹⁷⁹

Ayrıca mensuh olduğu iddia edilen bazı âyetler öyle manaları bünyesinde taşımaktadır ki, o âyet, o mana katmanlarıyla Kur'ân'ın bütünlüğü içinde çok mühim bir yer işgal eder. Mensuh kabul edilen bahis mevzusu âyetin (Bakara 144, 115'i nesheder), ahkâm ifade etmesi, sadece bir yönüyledir. –Kaldı ki, Efendimiz (s.a.v.) Mescid-i Haram'dan önce herhangi bir tarafa değil, yine tek bir yöne, Kudüs tarafına yönelerek namaz kılıyordu; bu yüzden bu âyetin kible hükmü ihtiva edip-etmediği bile tartışılabilir. Âyet, ayrıca yönlerin izafiliği, Allah'ın her türlü yönden ve bir yönde bulunmaktan münezzeh olduğu ve asla mekâna tabi olmadığı, yeryüzünde kible için tek bir yöne değil, namaz kılınan yerin Kâbe ile olan pozisyonu gereği her yöne yönelindiği, doğu-batı, güney-kuzey bütün yönlerin ve mekânın Allah'a ait olduğu, Nur âyetinde de ifade olunduğu üzere, Allah'ın nurunun Kur'ân'ın ve İslam'ın şark, garp gibi tek bir yöne irca edilemeyeceği ve zaman-mekân üstü olduğu, her yerde ve her şekilde Allah'ın rızasını kazanmaya bir yol bulunduğu, kişinin istediği zaman, istediği yerde ve her halükârda, orada hiçbir aracı olmaksızın yüzünü Allah'a çevirip onunla temasa geçebileceği, dünyanın her yanında Allah'tan gelmiş hakikatlerin bulunabileceği gibi ilk etapta akla gelen daha pek çok manalara da muhtemeldir ki, mensuh âyetlerin sayısını bir hayli kısan âlimlerimiz, bu hususları da haklı olarak göz önüne almış olabilirler.¹⁸⁰

Oruç 1

Mukâtil, oruç bahsini şöyle açıklamaktadır: “Şanı Yüce Allah, İslam'ın ilk dönemlerinde bize şunu farz kılmıştı: Ramazan ayında güneş battığında, oruçlu olmayana helal olan şeyler, oruçluya da helal oluyordu. Fakat gündüz oruç tutup da yatsıyı kılan yahut yatsıyı kılmadan önce uyuyan kimseye –yatsıdan sabaha kadar- haram olan şeyler haram oluyordu. İşte bizden önceki İsa (a.s) ümmetine de oruç bu şekilde farz kılınmıştı. Bu şekildeki oruç Müslümanlara ağır geldi. Ardından, oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak

¹⁷⁹ Özdeş, Talip, a.g.e., s.66

¹⁸⁰ Ünal,Taha F., “Nesh Vak'ası ve Bazı Gerçekler”, *Yeni Ümit Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 24, Nisan-Mayıs-Haziran, 1994, s.26

(yani, onlarla cima etmek) size helal kılındı. Bakara 2/187. âyetiyle¹⁸¹, namazdan ve gece uyuduktan sonra –bizden öncekilerin üzerine yazılan- Ramazan ayında haram olan şeyler Müslümanlar için neshedildi.¹⁸² Bu âyete yaptığı açıklamayla Mukâtil’in Kur’ân’ın geçmiş şeriatların hükümlerini neshedebileceğini kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ama bu rivayette Kur’ân’da neshin olduğuna dair hiç bir işaret yoktur.

Oruç 2

Orucun ilk emredildiği sıralarda Müslümanlar muhayyer bırakılmışlardı; dileyen oruç tutar, dileyen oruç tutabildiği ve yolcu da olmadığı halde oruç tutmaz, buna karşılık fidye verirdi. Yani, tutamadığı her gün için bir yoksula yarım sa’ buğday verirdi. İşte Orucun ilk şekli böyleydi. Daha sonra Yüce Allah muhayyerliği kaldırarak, ona (yani, oruç tutmaya) takat getirenler ise, bir miskin doyumu fidye versinler (Bakara 2/183-184) buyruğunu neshetti.¹⁸³ Bu âyeti de (Bakara 2/185) âyeti neshetti: “O Ramazan ayı ki Kur’ân onda indirildi. İnsanları hidâyete erdirmek, doğru yolu ve hak ile batılı ayırt eden ölçüyü bildirmek üzere (indirilmiştir). Öyleyse sizden her kim bu aya erişirse onu oruçlu geçirsin. Kimde hasta veya yolcu olursa (oruç tutamadığı) o günler sayısınca diğer günlerde (oruç tutsun). Allah size kolaylık diler, güçlük dilemez. Ta ki o sayılı günleri tamamlayasınız da sizi hidâyete iletmesine karşılık Allah’ı yüceltesiniz ve şükredesiniz.”¹⁸⁴ Bu âyetlere yaptığı açıklamalardan anlıyoruz ki Mukâtil Kur’ân’ın kendi içinde de neshin vuku bulacağını kabul etmektedir.

Mut’a Nikâhı

Mukâtil, Nisa 4/24. âyeti: “ O halde hangilerinden istifade ettinizse, ücretlerini verin!” zikrettikten sonra bu âyette kastedilen İslam’ın ilk dönemlerinde uygulanmakta olan Mut’a nikâhıdır.” demektedir. Devamında Mukâtil, Mut’a nikâhının talak, iddet ve miras âyeti¹⁸⁵ ile neshedildiğini ve bu gün bu işi işleyenin Allah’ın ve Resulü’nün haram kıldığı bir işi işlemiş

¹⁸¹ “Oruç gecesi kadınlarınız(l)a (cinsel) iliş(kiye)meniz size helal buyuruldu.”

¹⁸² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.72-73

¹⁸³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.74

¹⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.74

¹⁸⁵ Nisâ 4/12: “(Ey erkekler!) Size ise (ölen) zevcelerinizin tereklesinin yarısı (düşer, eğer) bir çocukları yoksa...”

olacağını söylemektedir.¹⁸⁶ Mukâtil'in Mut'a hakkındaki bu görüşü onun ilk devir Ehl-i Sunnet âlimlerinin yolunda olduğunu göstermektedir.

Zekât 1

Mukâtil, Mekke'de nazil olan Müzzemmil 73/20¹⁸⁷ ve En'am 6/141.¹⁸⁸ âyetlerin Medine'de nazil olan Bakara 2/110¹⁸⁹ ve Teğabun 64/16.¹⁹⁰ âyetleri ile neshedildiğini söylemektedir. Bunun sebebi; Mekke'de "belirli bir miktar söz konusu olmaksızın zekât farz kılınmıştı. Daha sonra Medine'de belli bir miktar olmadan zekât verme neshedildi. Yüce Allah böylece zekâtın durumunu (miktarını) açıkladı." demektedir.¹⁹¹

Aslında tedricî olarak gelen bütün bu âyetler, birbirini neshedip hükümsüz bırakmak yerine, birbirini te'yd etmektedir. Dolayısıyla nesh söz konusu değildir.

Zekât 2

Mukâtil, Bakara 2/219-220. âyetleri: "Yine sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: 'afv'ı (yani, ihtiyacınızın fazlasını)" zikrettikten sonra şöyle demektedir: Bu zekâtın farz kılınmasından önce idi. Miktarı belli bir mala sahip olan kimse malının üçte-birini alıkoyar, üçte-ikisini tasadduk ederdi. Ekin ve mahsul sahibi kimse de bir yıl yetecek kadarını alıkoyar, artanını tasadduk ederdi. Meslek sahibi olan kimse de günlük ihtiyacını alır, artanını sadaka olarak dağıtırdı. Daha sonra zekât âyeti (Tevbe 9/103)¹⁹² bunu neshetti.¹⁹³

Zekât 3

Mukâtil: "Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Hayırdan ne infak ederseniz anne ve babanın, akrabaların, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmışlarıdır. Şüphesiz her ne

¹⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'an*, s.159

¹⁸⁷ "...zekâtı verin ve Allah'a karz-ı hasen takdim edin, kendilerinizin hesabına hayır olarak her ne de takdim ederseniz onu, Allah yanında daha hayırlı ve ecirce daha büyük olarak bulacaksınız."

¹⁸⁸ "...Her biri mahsul verince mahsulünden yeyin, hasad(ı) günü hakkını verin"

¹⁸⁹ "...Zekâtı verin. Nefisleriniz için her ne hayırdan takdim ederseniz Allah yanında onu bulursunuz."

¹⁹⁰ "...İnfak edin. Kendileriniz için hayır yapın."

¹⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'an*, s.45-47

¹⁹² "Bunların mallarından bir sadaka al ki: Onunla kendilerini hem tathir edersin, hem tezkiye!"

¹⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'an*, s.60-61

hayır işlerseniz Allah onu çok iyi bilendir.”¹⁹⁴ âyetini zikrettikten sonra, bu âyetin bir kısmını (Tevbe 9/60). âyeti¹⁹⁵ neshetmiştir, demektedir. Bu âyetin, anne ve babaya zekât verilmesini neshettiğini ve fakir olmaları halinde akrabalara zekât verme hükmünü bıraktığını söylemektedir.¹⁹⁶

Mukâtil’in tefsirdeki metodunu inceleyen İbrahim Çelik, Mukâtil b. Süleyman’a göre mensuh âyetlerin sayısını listelemiştir.¹⁹⁷ Bu listede görüleceği gibi Mukâtil’e göre Kur’ân’da atmış küsur neshedilmiş âyet vardır.

6- Kıraatla Tefsiri

Kıraat; kelime üzerinde, med, kasr, hareke, sukûn, nokta ve i’rab bakımından olan değişikliğe denmektedir.¹⁹⁸

Mukâtil, eserinde farklı kıraatlara da yer vermiş, farklı kıraatlarla âyetleri tefsir etmiş, anlam farklılıklarına işaret etmiş ve âyetlerden hüküm istinbat etmiştir. Şimdi Mukâtil’in kıraatlarla âyetleri tefsir etmesi konusunu örnekler vererek açıklamaya çalışalım:

Örnek 1

Maide 5/89’da “...fakat kim bulamazsa üç gün oruç tutsun.” ibaresinden sonra; İbn-i Mes’ud’un kıraatında, “mütetabiât (aralıksız) lafzı da vardır.” diyerek¹⁹⁹ âyeti farklı bir kıraatle izâh etmiştir.

¹⁹⁴ (Bakara 2/215)

¹⁹⁵ “Sadakalar ancak şunlar içindir: Fukara, mesakin (yoksullar), onun üzerinde memur olanlar, müellefetü’l kulüb, rakabe/köle ve cariyeler hakkında, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar.”

¹⁹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.61

¹⁹⁷ Çelik, İbrahim, *Mukâtil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*, s.74-77; İbrahim Çelik’in bu çalışması üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde müfessirin hayatı, hocaları, eserleri ve *et-Tefsîru’l-Kebîr*’in nüshalarını incelemektedir. İkinci bölümde tefsir ilminin ikinci asrın ortalarına kadar genel durumunu anlatmaktadır. Üçüncü bölümde ise, Mukâtil’in tefsir ve kelam ilimlerindeki yerini anlatmıştır.

¹⁹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.102

¹⁹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.229

Örnek 2

İsra 17/23. âyetinde “ve kadâ rabbuke (Rabbin şöyle hükmetti)” ibaresinden sonra Dahhak’tan İbn Mes’ud’un bu ifadeyi “ve vasâ rabbuke (Rabbin şöyle vasiyet/tavsiye etti) şeklinde okuduğunu zikretmektedir.²⁰⁰

Örnek 3

Mukâtil Nisa 4/114. âyeti: “... Kim bunu Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yaparsa ona büyük bir ödül vereceğiz” zikrettikten sonra, ayette geçen “nü’tîhi (ona vereceğiz)” ibaresini bir diğer kıraate göre, “yü’tîhi (ona verecektir)” şeklinde zikretmiştir. “Bununla cennette ona pek büyük bir mükâfat verileceği kastedilmektedir.” diyerek farklı bir kıraatla âyete farklı bir mana vermiştir.²⁰¹

Örnek 4

Mukâtil, Nur 24/32. âyette geçen “Min ibâdikum” ibaresinin İbn Mes’ud’un kıraatinde “Min abîdikum” şeklinde olduğunu belirtir. Daha sonra âyeti İbn Mes’ud’un kıraatine uygun olarak tefsir etmiştir. Böylelikle âyet daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

7- Tefsirindeki İsnadlar

Buraya kadar eserin rivâyet yönü ile ilgili mevzulara yer verdik. Eserdeki bu rivâyetlerin bir isnad zincirinin (sened) olması gerekir. Mukâtil’in yaşadığı dönemde rivâyet edilirken isnad usullerine riâyet etmek çok önemseniyor hatta isnad, ilmin kendisi sayılıyordu.

Şimdi de Mukâtil’in eserindeki isnad zincirini genel olarak inceleyelim:

Mukâtil’in isnad zikretmeyi sevmemesi, hatta eserinin Esbab’ı Nuzül konusunda bile Hz. Peygamber ya da sahabeye ulaşan isnadlardan yoksun olması hiç hoş karşılanmamıştır.²⁰²

²⁰⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.63

²⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.70

²⁰² Ârusî,a.g.t., s.97

Ancak bu, isnadsız zikrettiği bütün rivâyetlerin sorunlu olduğu anlamına gelmez. Çünkü Mukâtil'in zikrettiği birçok hadis sahih hadis kitaplarında yer almaktadır.

Mukâtil'in görüşmediği kimselerden rivâyette bulunması da eleştirilmiştir. Fakat bu gün ona isnad edilen tefsirdeki ravi ittisali konusunu ilgilendiren en önemli sorun bu değildir. Bu tefsirde, Mukâtil'den çok sonra vefat eden insanların isimlerinin yer alması anakronik bir sorun doğurmaktadır. Söz gelimi bu tefsirde Mukâtil öldüğünde altı yaşında olan el-Ferra'dan (207/822) toplam yirmi yedi tane rivâyet zikredilmiştir.²⁰³

Mukâtil, tefsirinde olduğu gibi tezimizin konusu olan bu eserinde de hadislerin ve sahabe kavillerinin senedlerini zikretmemiştir. O, yedi yerde²⁰⁴ tabiinden herhangi birinin adını zikretmeden sahabeden “kâle ibn Abbas” ve “ân ibni Abbas” şeklinde rivâyette bulunmuştur. Yine bir yerde de²⁰⁵: “Bize Mukâtil, Aişe, Ömer b. el-Hattab ve İbn Mes’ud’tan şöyle dediklerini nakletti.” şeklinde tabiin zikredilmeden doğrudan sahabeden rivâyet zikredilmiştir.

Mukâtil hicri ikinci asrın ilk dilimlerinde vefat etmiş tabiinin ileri gelen âlimlerinin birçoğundan rivâyette bulunmuştur.²⁰⁶ Bunlar arasında Mücahid b. Cebr el-Mekkî (104/721), Atâ b. Ebî Rebah el-Mekkî (114/731) gibi şahsiyetler bulunmaktadır.²⁰⁷ Fakat onlardan yaptığı rivâyetler Munkatı’dır. İbrahim el-Harbi bu hususta şöyle demiştir: “Mukâtil, Mücahid’ten hiçbir şey dinlememiştir, onunla karşılaşmamıştır. Ancak Mukâtil, ilim adamlarının tefsirle ilgili görüşlerini toplamış ve bunlara dayanarak –onlardan şifahen işitmeksizin- tefsir yapmıştır.”²⁰⁸

Mukâtil'den rivâyette bulunan kişiler arasında şu isimler vardır: “İsmail b. Ayyaş, Sa’d b. es-Salt, Süfyan b. Uyeyne, Abdurrahman b. Muhammed el-Muharibi, Abdurrezzak b. Hemmam, el-Velid b. Müslim, Ebu Nusayr Sa’dal, İbn Sa’id el-Belhi, Ebu Hayve, Şureyh b. Büreyd el-Hımsî, Ebu Nasr Mansur b. Abdulhamid el-Barudî, Ebu’l Cunejd ed-Darir, Ebu Yahya el-Hammanî, Bakıyye b. el-Velid, Şebabe b. Sevvân, İmad b. Kirat en-Neysaburî, Abdullah b. el-Mübarek, Abdurrahman b. es-Süleyman, Abdussamed b. Abdu’l Varis, Attab

²⁰³ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu’t Tefsiri’l Kebir*, II, 122-124-131-132-353-366-367-377-381-384-408-460, III, 102-102-103-104-106-108-108-301-307-309-311-338-338-428-510

²⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.35-53-107-149-152-189-235

²⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.206

²⁰⁶ Arusî, Mukâtil tefsirinin mukaddimesinde adı geçen ve Mukâtil’in rivâyet naklettiği söylenen birçok şahsın ismi bu tefsirin içinde geçmemektedir. Ârusî’ye göre, Mukâtil tefsirinin mukaddimesini yazan şahsın bu şekilde tefsire itibar kazandırmaya çalışmıştır. Ârusî, a.g.t., s.66-67

²⁰⁷ İbn Hallikân, a.g.e., V, 255

²⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-Nazâir*, s.16-17

b. Muhammed b. Şevzeb, Ali b. el-Ca'd, İsâ b. Ebi Fatıma, İsâ b. Yunus, Haremî b. Umare b. Ebi Hanife, Hammad b. Muhammed en-Nevarî, Hamza b. Ziyad et-Tusî, Nasr b. Hammad el-Verrak, Yahya b. Şibl, Yusuf b. Halid es-Sümnî, el-Velid b. Merised el-Beyrutî.”²⁰⁹

Mukâtil, tefsir alanındaki mevkii takdir edilse de sened açısından ağır şekilde eleştirilmiş ve onun bu usulü terketmesi oldukça yadırganmış, bu sebeple de eleştirilere maruz kalmıştır.

Hadis âlimleri Mukâtil'i cerh etmiş, yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham etmişlerdir. Bu nedenle de çoğunluk onu hadis rivâyetine ehil görmemiş ve ondan hadis almamışlardır. Bununla birlikte müfessirler arasında üstün bir konuma sahip olup, tefsir konusunda kendisinden övgüyle söz edildiğinden, sika ve tanınmış pek çok kimse Mukâtil'den hadis rivâyet etmişlerdir.²¹⁰

C-ESERİN DİRÂYET YÖNÜ

Re'y veya ma'kul tefsir de denilen dirâyet tefsiri, rivayetlere münhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir..²¹¹

Mukâtil, âyetleri tefsir ederken öncelikle bizzat Kur'ân'ın kendisine, daha sonra; Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlerine, sahabi ve tabiûn kavillerine müracaat etmiş, ancak bundan sonra, eğer ihtiyaç duymuşsa bir müctehid olarak ictihadda bulunmuştur.

Şimdi Mukâtil'in eserinin dirâyet yönünü tafsilatıyla inceleyelim:

1- Fıkıh Yönü

Adı farklı olsa da Mukâtil bu eserinde ahkâma dair âyetleri tefsir etmiştir. Mukâtil, konularla ilgili âyetleri açıklarken kimi zaman âyetlerden fıkıh hükümler çıkarmıştır, kimi zaman ise âyetten değil doğrudan konuyla ilgili fıkıh hükümler zikretmiştir. Bu yönüyle eser bir fıkıh kitabına benzemektedir.

²⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir*, I,6; Mukâtil b. Süleyman, *el-Vüçûh ve'n-Nazâir*, s.44; Bağdadî, a.g.e., XIII,160; ; İbn Hallikân, a.g.e., V,255

²¹⁰ İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan, *el-İştikak*, (thk: Abdüsselam Harun), Mektebetu'l-Maarif, Kahire, ty., s.501

²¹¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s.230

Şimdi Mukâtil'in fikhî hükümleri çıkarma usulünü örnekler vererek açıklamaya çalışalım:

Örnek 1

Mukâtil bazen âyeti zikrettikten sonra âyetten fikhî hükümler çıkarmaktadır. Mesela Furkan 25/62. âyeti ve âyetten çıkardığı hükmü şöyle açıklamaktadır:

Şanı Yüce Allah buyuruyor ki: “ ‘O ki, tezekkür etmeyi veya şükretmeyi irade edenler için gece ve gündüzü halef yapmıştır. (yani, geceyi gündüze, gündüzü de geceye halef/ardıl yapmıştır. Öyleyse, gündüz bir hâceti veya meşguliyeti olan kimse, gece ibadet etsin; gece bir haceti veya meşguliyeti olan kimse de gündüz ibadet etsin.)’ Burada kasdedilen Yüce Allah’ın anılması ve nafil namazlardır. Nafil namaz kılanın yanında namaz kılan kimse, kıraatı cehri yapmamalıdır (açıktan okumamalıdır); ki namaz kılan kişi kıraatı karıştırıp şaşırmasın... Nafil namazı oturarak veya binek üzerinde kılmakta bir sakınca yoktur. Bu sırada yüzü nereye dönerse dönsün imada bulunur. Doğuya dönmüş halde olmasında da bir sakınca yoktur.”²¹²

Nafil namazların binek üzerinde kılınabilip-kılinamayacağına dair Hanefi mezhebinin görüşleri şu şekildedir: Ebu Hanife’ye göre “şehir dışında binek üzerinde bulunan bir kimse bineği hangi tarafa yönelirse yönelsin nafil namazını binek üzerinde imâ ile kılabilir. Şehir içinde binek üzerinde nafil kılmak caiz olmaz. İmam Ebu Yusuf’a göre “şehir içinde de binek üzerinde nafil kılınabilir. İmam Muhammed’e göre “bu mekruhtur.” Nafil namazların oturarak kılınabilip-kılinamayacağına dair Ebu Hanife’nin görüşü şu şekildedir: “Bir kimse nafil namazı ayakta kılabilir durumda olsa bile oturarak kılsa, caiz olur. Çünkü namazda kıyamın yerine getirilmemesi, namazın başlangıcında olduğu gibi, başlangıçtan sonraki herhangi bir safhasında da nafilayı iptal etmez.”²¹³ Hanefi mezhebinin nafil namazı oturarak ve binek üzerinde kılınabileceğine dair bu görüşleri ile Mukâtil’in bu konudaki görüşleri birbirine uygun olduğu görülmektedir.

²¹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.20

²¹³ Mavsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyar Li Ta’lîlî’l-Muhtar*, Çağrı Yay., İst., 1996, I,66-67

Örnek 2

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ‘Ey İman Edenler! Namaza kalkacağınız (yani, abdestsiz olup namaz kılmaya irade ettiğiniz) zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerini yıkayın ve başlarınızı meshedin (yani, suyu başlarınıza sürün) ve aşıq kemiklerine/topuklara kadar ayaklarınızı da!’²¹⁴

Bu buyrukta takdim vardır; yani, aşıq kemiklerine/topuklara kadar ayaklarınızı da yıkayın! (demektir). İşte bu su ile abdestin farzıdır. Yüce Allah’ın kitabında sözünü ettiği bu hususlardan herhangi birisini terk eden kimse, yıkamadığı yeri yıkar ve yeniden abdest almaz. Eğer namaz kıldıktan sonra bunu hatırlayacak olursa yıkamadığı yeri yıkaması ve namazı tekrar kılması gerekir.”²¹⁵

Müfessirimiz, Mâide 5/6 ayetten hareketle abdestin farzlarının dört tane olduğunu zikretmektedir. Bu dört farzdan birinin terki halinde hatırlanınca sadece terk edilen azanın yıkanması gerektiğini söylemesi müfessirimizin abdestte tertibin farz olmadığı kanaatinde olduğunu göstermektedir. Onun abdestte tertin hakkındaki bu kanaati Hanefî ve Mâlikî mezhebinin bu konudaki görüşlerine uymaktadır. Çünkü Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre abdestte tertip farz değil, sünnettir. Şafîî ve Hanbelî mezhebine göre ise farzdır.²¹⁶

Örnek 3

Mukâtil, ‘Müslüman olduktan sonra şirk koşan, şirk içindeyken adam öldüren ve hakkı olmayan malı alan kimsenin durumu bahsinde önce Maide 5/33-34. âyetleri zikretmiş, âyet aralarında lüğavî izahlarda bulunmuş ve âyetlerden hareketle fikhî hükümler zikretmiştir:

Maide suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ‘Allah’a ve onun Resulüne harbetmeye kalkışanların (yani, Müslüman olduktan sonra küfre girenlerin) ve arzda fesat çıkarmaya çalışanların (yani, yeryüzünde adam öldürmek, haksız yere malları almak şeklinde ma’siyetler işleyenlerin) cezası ancak öldürülmeleri yahut asılmaları yahut ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi (yani, sağ el ile sol ellerinin kesilmesi-imam bunlardan

²¹⁴ Mâide 5/6

²¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.21

²¹⁶ Cezîrî, Abdu’r-Rahman, *Mezâhibu’l-Erbâa*, Daru’l-İrşad, Ty., I,56

birisini seçmekte muhayyerdir-) yahut arzdan nefyedilmeleridir (yani, Müslümanlara ait topraklardan kaçınıcaya kadar takip edilmeleri ve kovalanıp sürülmeleridir). Bu (yani, bu ceza), onlara dünyada bir horluktur. Ahirette ise onlara pek büyük bir azap vardır. Ancak üzerlerine kâdir olmadan (yani, onları yakalayıp onlara haddi uygulamadan) önce tevbe (yani, şirkten tevbe) edenler müstesnadırlar. Bilin ki Allah gafurdur (yani, müşrik iken yaptıklarına karşı bağışlayıcıdır), rahimdir (yani, tevbe etmelerinden sonra onlara karşı merhametlidir).²¹⁷

Mukâtil, âyeti bu şekilde izah ettikten sonra âyetten şu hükmü çıkarmıştır: “Yüce Allah demiş oluyor ki: ‘Bunlar arasından kim yakalanmadan önce Müslüman olarak gelirse onu cezalandırmaya imkân kalmaz. Çünkü İslam müşrik iken yaptığı işleri ortadan kaldırmış olur ve şirk bunlardan daha büyük bir iştir.’”

Mukâtil, daha sonra doğrudan şu hükümleri zikretmektedir: “Günümüzde hâkim, İslam’dan dönüp haksız yere adam öldüren ve başkalarının malını alan, sonra da Müslüman olmadan ele geçirilen kimsenin öldürülüp asılması şeklinde hüküm verir. Eğer adam öldürmekle birlikte haksızca mal almamışsa, sadece öldürülür. Sadece mal almış kimseyi öldürmemişse, sağ eli ile sol eli çaprazlama kesilir. Eğer onlara güç yetirilemezse, Müslümanların topraklarından sürülünceye kadar takip edilirler. Müşrik iken birisini öldürmüş kişi ele geçirilecek olursa, ona da bu cezalar uygulanır. Şâyet tevbe ederek gelirse, ona kısas uygulanmaz. Fakat Müslüman iken adam öldürmüş sonra irtidat edip müşriklere katılmış, sonra tevbe edip Müslümanlara geri dönmüş olan kimseye kısas uygulanır... Yüce Allah ihlâslı olması halinde bu durumdaki kişinin tevbesini kabul eder. Şâyet Müslümanlar tarafından yakalanıncaya kadar müşriklerle birlikte müşrik olarak kalmaya devam ederse ele geçirildiği takdirde dünyadaki cezası ölümdür, ahiretteki cezası ise cehennem ateşidir.”²¹⁸

Örnek 4

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ‘Şâyet onlarla (mesken, yiyecek-içecek, hizmetçi, binek ve benzeri hususlarda) bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir.’²¹⁹

²¹⁷ Mâide 5/33-34

²¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.111

²¹⁹ Bakara 2/220

Mukâtil bu âyetle ilgili olarak şu hükme varmaktadır: ‘Allah Teala bu buyrukta –fesad olmamak şartıyla- yetimlerin mallarıyla kendi mallarını karıştırmalarına izin vermekle birlikte, yetimlerin mallarını haksızca yemeğe müsaade etmemiştir. Ayrıca yanında yetime ait değerlendirdiği malı bulunan kimseye de şöyle hitab etmiştir:

‘İhtiyacı olmayan, tenezzül (yani, yetimlerin mallarından hiçbir şey almayarak tenezzül) etmesin, muhtaç olan da örfe göre yesin (yani, temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar borç alsın. Eli rahatlayınca borcunu geri ödesin. Ölene kadar ödeyebilme imkânı olmazsa günahı yoktur).²²⁰

Mukâtil bu âyetle ilgili olarak şu hükme varmaktadır: ‘İşte böylece yetimlerin mallarından bundan fazlasını yemeye ruhsat verilmemiştir.’²²¹

Örnek 5

Yüce Allah Bakara Suresi’nde şöyle buyurmaktadır: “Müşrik kadınları (yani, Ehl-i Kitap’tan olmayan kadınları) iman (yani, Allah’ın birliğini tasdik) edinceye kadar nikâhlaymayın (yani, onlarla evlenmeyin). Mü’min bir cariye (yani, Müslüman bir erkek için Allah’ın birliğini tasdik eden bir cariye ile evlenmek), müşrik (yani, Ehl-i Kitap’tan olmayan müşrik) bir kadından (yani, böyle bir kadınla evlenmekten) –o kadın hoşunuza gitse bile- elbette daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere (yani, Ehl-i Kitap olsun veya olmasın müşrik erkeklere) de –İman (yani, Allah’ın birliğini tasdik) edinceye kadar- nikâhlaymayın (yani, Mü’min kadınları nikâhlaymayın). Mü’min bir köle müşrik bir erkekten –o hoşunuza gitse bile- elbette daha hayırlıdır. Onlar sizi ateşe çağırırlar.”²²²

Mukâtil bu âyetten sonra şu hükümleri zikretmektedir:

“Müslüman kadının, Ehl-i Kitap’tan olsun, başkalarından olsun müşrik bir erkekle evlenmesi helal değildir. Müslüman bir erkeğin de Ehl-i Kitap olmayan müşrik bir kadınla evlenmesi helal değildir. Fakat Ehl-i Kitap’tan hür ve iffetli kadınlarla evlenmekte bir beis yoktur.”²²³ Müfessirimizin Bakara 2/221 ayetten hareketle zikrettiği bu hükümlerde mezheplerin ittifak ettiğini görmekteyiz.²²⁴

²²⁰ Nisâ 4/6

²²¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.124

²²² Bakara 2/221

²²³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.161

²²⁴ Cezîrî, a.g.e., IV,66

Örnek 6

Nisa Suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “İçinizden muhsan kadınları nikâhlamaya güç yetiremeyenler (yani, hür Mü’min erkeklerinizden, hür Mü’min kadınlarla evlenecek maddi imkâna sahip olmayanlar), Mü’min cariyelerinizden alsın.”²²⁵

Mukâtil yukarıdaki âyetten şu hükmü çıkarmaktadır: “Bu ifade gereğince hür Mü’min erkeğin, Ehl-i Kitap’tan bir cariye ile evlenmesi helal değildir.”²²⁶ Alimler, “Kâfir olan kadınları nikâhınız altında tutmayınız”²²⁷ âyetinden hareketle Müslümanların putperest kadınlarla evlenmesinin caiz olmadığına müttefiktirler. Ancak putperest kadını cariye olarak kullanmalarının cevazında ihtilaf etmişlerdir. Alimler, Ehl-i Kitap’a mensub olan hür kadını nikâhlamanın ve kitaplı olan cariyeyi cariye olarak kullanmanın cevazında da müttefiktirler. Fakat Ehl-i Kitap olan cariyeyi nikâhlamanın cevazında ihtilaf etmişlerdir.²²⁸

Örnek 7

“Rabbini hamd ile tesbih et. (yani, Rabbinin emri ile namaz kıl); kalktığın vakit (yani, farz namazı kılmak üzere kalktığın zaman)! Geceden de onu tesbih et (yani, akşam ve yatsı namazlarını da kıl), yıldızların arkaları sıra da (yani, sabah namazının farzın’dan önce de iki rekât (nafile) namaz kıl)!.”²²⁹

Bu âyetten sonra Mukâtil sabah namazının sünnetiyle ilgili şu fıkhi hükmü zikretmektedir:

“Bunun vakti, fecrin doğuşundan/tan yerinin ağarmasından sonradır. Bu iki rekâtın birincisinde, Kâfirun suresi bir defa, ikincisinde de İhlâs suresi üç defa okunur. Bundan sonra farzı kılana kadar konuşmak mekruktur.”²³⁰ Bu konuda mezhep imamlarının görüşleri şu şekildedir: İmam Mâlik’e göre, sabah namazının sünnetinin ilk rekâtında müstehab olan yalnız Fatiha’yı okumaktır. İmam Şafî’ye göre, Fatiha ile birlikte kısa bir sûre okumakta da

²²⁵ Nisâ 4/25

²²⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.169

²²⁷ Mümtetine 60/10

²²⁸ Cezîrî, a.g.e., IV,66

²²⁹ Tûr 52/48-49

²³⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.18

bir sakınca yoktur. İmam Ebu Hanife'ye göre, bu konuda müstehab sayılacak bir tayin yoktur. Kişi geceleri Kur'ân'dan okunmasını âdet ettiği kadarını okuyabilir.²³¹

Örnek 8

Mukâtil vitir namazı ile ilgili olarak önce Peygamber'den (a.s.) iki rivâyet zikretmiş sonra Ubeyy'in mushafından kunut duasını zikretmiş ve sonra da bu konudaki fikhî hükümleri zikretmiştir. Bu konu kısaca şu şekildedir:

“Mukâtil'in Abdu'l Kerim'den, onun Abdullah b. Abdu'r Rahman'dan, onun da Abdu'r Rahman'dan rivâyetine göre Nebi (a.s.) vitir namazının ilk iki rekâtında A'lâ suresini, ikincisinde Kâfirun suresini, üçüncüsünde de İhlâs suresini okurdu.

Mukâtil'in Nâfi'den, onun İbn Ömer'den, onun da Nebi'den (a.s.) rivâyet ettiğine göre Nebi vitir namazının, ilk iki rekâtı ile üçüncü rekâtının arasını ayırırdı.

Mukâtil dedi: 'Ubeyy'in mushafında kunutta okunacak dua da yazılmıştır.' Şöyle ki: 'Allah'ım! Bize yardım et ve bizi affet! Bütün hayrı övgüyle Senden bilir, Sana karşı nankörlük etmeyiz. Sana karşı gelenleri görevlerinden alır ve onları terk ederiz. Allahım! Yalnız Sana ibadet eder, Senin için namaz kılar, Sana secde ederiz. Sana doğru koşarız, Senin için amel ederiz. Azabından korkar, rahmetini ümit ederiz. Kuşkusuz ki azabın kâfirlere erişir.'

Mukâtil dedi: Sonra, vitir namazında –sabah namazı kılınmamış olması kaydıyla- istenildiği gibi dua edilebilir. Sabah namazı kılındı mı vitir kılınmaz... Geceleyin kılınan en faziletli nafile namaz, gece yarısından gecenin sonuna kadarki vakitte kılınan namazlardır. Gündüz kılınan en faziletli nafile namaz ise, öğle ile ikindi arasında kılınan nafile namazdır.”²³² Mezhepler, vitir namazının vaktinin “yatsı namazı ile fecrin sökmesi arası” olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak fecirden sonra vitir namazının kılınabilip-kılınamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Süfyan es-Sevri, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed “fecirden sonra vitir namazının kılınması caiz değildir” demişlerdir. İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şafiî ise “sabah namazı kılınmadıkça vitirin kılınması caizdir” demişlerdir.²³³

²³¹ İbn Rüşd el-Kurtubî, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid, Mısır, 1975, I,205

²³² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.19-20

²³³ İbn Rüşd, a.g.e., I,202

Müfessirimizin vitir namazının vakti konusunda zikrettiğimiz görüşleri; İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şafî'nin bu konudaki görüşlerine uygun olduğunu görmekteyiz.

Örnek 9

Mukâtil 'Boşamada kadınlara zarar vermenin yasaklanması' bahsinde âyetten hüküm çıkardığı gibi doğrudan da hüküm çıkarmıştır.

Bakara suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Kadınları boşadınız (yani, birinci defa boşadınız) da iddetlerinin bitmesi yaklaştımı (yani, üçüncü ay halinden gusletmeden iddetin sonuna geldilermi) artık onları ya ma’ruf ile tutun (yani, iddetleri içerisinde onlara dönerek Yüce Allah’ın emrettiği şekilde onları güzellikle tutun) veya ma’ruf ile bırakın (yani, iddetleri bittiğinde mehirlerini eksiksiz ödemek, Mut’a (yararlanacakları bir şeyler) vermek suretiyle onlara güzel muamele ederek bırakın). Sakın zulmetmek için onları zararlarına tutmayın.”²³⁴

Şöyle ki: Kocası, karısını bir defa boşar, iddetinin sonuna geldiğinde, sırf zarar vermek kasdıyla ona ric’at eder; böylece onu başkasıyla evlenmekten alıkoyar yahut ondan bir fidye koparmayı arzular. Şanı Yüce Allah bunu yasaklayarak şöyle buyurdu:

‘Yoksa zulmetmek için onları zararlarına tutmayın! Kim bunu yaparsa (yani, boşama esnasında kadınlara zarar verirse), kendisine (günah kazanmak suretiyle) zulmetmiş olur. Allah’ın âyetlerini (yani, Allah’ın Kitab-ı Kerimi’nde kadınları iyilikle tutma yahut güzellikle salma hususundaki emirlerini) şaka/eğlence edinmeyin (yani, alay konusu ve oyuncak edinmeyin). Allah’ın üzerinizdeki nimetini (yani, İslam’ı) ve size kendisi ile öğüt vermek üzere kitap (yani, Kur’ân) ve Hikmetten (yani, Kur’ân’daki emir ve nehiyleri ihtiva eden öğütlerden) indirdiklerini hatırlayın (yani, iyice belleyin) ve Allah’a ittika edin (yani, size verdiği emirler hususunda O’na karşı gelmeyin). (Sonra onları sakındırarak şöyle buyurmaktadır:) ve bilin ki, kuşkusuz Allah her şeyi (yani, bütün amellerinizi) bilir (ve amellerinizin karşılığını verir).’²³⁵

Âyeti bu şekilde izah ettikten sonra Mukâtil, şu hükümleri zikretmektedir:

“Boşamanın en uygunu, kocanın hanımını hayızdan kesilip yıkandıktan sonra onunla cima etmeden bir defa boşamasıdır. Eğer koca arzu ederse, iddet içerisinde ilk mehir ile ona

²³⁴ Bakara 2/231

²³⁵ Bakara 2/231

geri dönebilir ve döndüğüne dair de şahid tutması gerekir. Şâyet şahid tutmadan önce onunla cima ederse, ona ric'at etmiş olur, ama yine de şahid tutması gerekir. Eğer ona dönmek istemezse –kadın onun evinde kalmakla birlikte- onunla cima etmez. İddeti bittiğinde bir bain talakla ondan boş olur ve artık kadın başka erkekle evlenebilir. Onu boşayan koca da, dilerse o kadına tekrar talip olabilir; anlaşılırsa, iki talak hakkı olmak üzere yeni bir mehir ve yeni bir nikâh ile evlenebilirler.

Koca, temas etmediği hanımına ne zaman isterse bir defa boşayabilir ve kadının iddet bekleme yükümlülüğü yoktur. Koca, gebe olan hanımını da dilediği vakit bir defa boşayabilir, onun için de muayyen bir iddet yükümlülüğü yoktur; (iddeti doğurmasıyla sona erer). Koca, hayızdan kesilmiş karısıyla –onunla gerdeğe girmiş ise- bir ay cima etmez, sonra onu bir defa boşar. Hayız görme yaşına gelmemiş ve kendisiyle gerdeğe girilmemiş kadının durumu da böyledir. Hayızdan kesilmiş olan ve hayız görme yaşında olmayan boşanmış kadınlar, iddetleri süresince oturmakta oldukları evlerden çıkarılmaz. Gebe kadın da doğum yapıncaya kadar oturmakta olduğu evden çıkarılmaz ve bunların, şahid tutmak, iddet süresinde kocalarının onlara dönmeleri hususunda tabi oldukları hükümler, hayız gören kadının tabi olduğu hükümler gibidir. Şâyet iddet süresi içinde eşlerden birisi ölürse, diğeri ona mirasçı olur.”²³⁶

Örnek 10

Mukâtil, ‘Hacc veya Umre için ihrama giren kişinin engellenmesi’ bahsinde doğrudan şu hükümleri zikretmektedir:

“Mukâtil, hacc için ihrama girmiş fakat hedy kurbanı da, onun bedelini de bulamayan kimse hakkında dedi ki; bu durumdaki kişi Zilhiccenin ilk on gününün içerisinde üç gün oruç tutar. Arzu ederse bulunduğu yerde on gün girmeden önce de oruç tutabilir, sonra ihramdan çıkar. Geri kalan yedi günü de teşrik günlerinden sonra tutar. Bunları dilerse peşpeşe, dilerse ayrı ayrı tutabilir. Hediye kurbanı kesmesi ve gelecek sene de haccetmesi gerekir. Şâyet ertesi sene hediye kurbanı bulamazsa, hediye kurbanının değeri kadar buğday ya da hacc ile birlikte oruç tutması gerekir.”²³⁷

²³⁶Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.183-185

²³⁷Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.104

2- Dil Yönü

Mukâtil'in bu eserinde akıl ile naklîn (dirâyetle rivâyetin) iç içe olduğu açıkça görülmektedir. Bu da Mukâtil'in sahip olduğu zekâ ve Yüce Allah'ın kitabını tefsir edecek kimse için gerekli olan her hususa dair geniş bilgisi sayesinde gerçekleşmiştir.

O, Arap dili, bu dilin kelimeleri, kelimelerin terkipleri, kelime ve terkiplerin delaletleri, bunun evrimi, müşterek ve müteradif lafızlar, meâni, beyan ve bedi' konusunda geniş bir bilgiye sahipti. Aynı şekilde o, icmali-tebyini, umumu-husus, mutlakı-mukayyedi, emrin-nehyin delaleti gibi hususları bilmenin yanı sıra; akaidi, ilahiyâtı, nübüvvetle ilgili hususları ve hükümlerini, çeşitli kıraatları ve tecvidî, nahvi ve eski şiiri de biliyordu. Özetle Mukâtil, müfessirin gerek duyacağı bütün ilimlere sahipti.²³⁸

Mukâtil'in bir özelliği de üslubunun kolay ve basit olmasıdır. Kolay ve sınırları belli ifadelerle anlamı kuşatması, daha sonra da âyet ile ilgili en kuvvetli ve en uygun olan görüşü –farklı görüşleri zikretmeksizin- tercih etmesi bakımından önemlidir.

Örnek 1

Mukâtil, Arap diline hâkimiyeti sayesinde âyetlerdeki garip lafızları izah etmektedir. Meselâ Nisâ 4/2. âyetini : “Tayyib'i habisle değişmeyin” ibaresini; “Helal olan mallarınızı haram mallarla değişmeyin. Mallarınızı saçıp-savurmayın. Helal olan mallarınızı bırakarak onların size haram olan mallarını yemeyin.” tefsir etmiş ve âyetteki garip olan ibareyi açıklamıştır. Yine âyetin devamında gelen: “Muhakkak ki o, büyük bir hûb olur.” ibaresini açıklarken²³⁹ garip olan “hûb” kelimesini “ism/günâh” olarak tefsir etmiş ve garip lafzı açıklamıştır.

Örnek 2

Maide 5/89. âyette zikredilen “...ailenize yedirdiğinizin vasatından on miskini doyurmak...” ibaresindeki “vasat” kelimesini “yediğinizden daha aşağı da, daha üstün de

²³⁸Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, s.64

²³⁹Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.121

olmamalı”; “...yahut onları giydirmek...” ibaresini ise, “her yoksula bir âba veya vücudunu örtecek bir elbise verilmesi gerekir.”²⁴⁰ diyerek âyetteki mücmelliği (kapalılığı) açıklamıştır.

Örnek 3

Nisa 4/9. âyette geçen “kavlen sedide” ibaresini; ‘ona vasiyetinde adaletli davranmasını, zulmetmemesini söylesinler’ şeklinde izah etmiştir.²⁴¹

Örnek 4

Nisa 4/12. âyette geçen “kelâle” lafzını; ‘çocuğu ve babası bulunmaksızın vefat eden kimseye denir.’ şeklinde izah etmiştir.²⁴²

Örnek 5

Maide 5/3. âyette geçen “Nusub” ve “Ezlâm” lafızlarını şöyle izah etmektedir: “Nusub, Cahiliye Dönemi Araplarının ibadet etmek üzere diktikleri ve kendilerine hayvan kestikleri taşlardır. Ezlâm ise, Müşrik Arapların yapacakları işlerde kısmet aradıkları oklardır.”²⁴³

Örnek 6

Hucurat 49/12. âyeti: “Ey İman Edenler! Zannın çoğundan kaçının. Kuşkusuz zannın bazısı günahdır.” zikrettikten sonra “Zann”, ‘Kişinin kardeşinden kötülük irade etmediği bir söz duymasıdır. Eğer onu söylemez yahut bir fiil ile ilân etmezse bunda bir beis yoktur. Şâyet bunu söylerse günahkâr olur.’ diyerek “Zann” kelimesinden neyin kastedildiğini açıklamıştır.²⁴⁴

²⁴⁰Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.228

²⁴¹Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.130

²⁴²Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.135

²⁴³Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.247

²⁴⁴Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.242

Örnek 7

Mukâtil İsrâ 17/35. âyette geçen “kıstas ile tartın” ibaresinden sonra, “kıstasın Rumca’da mizan/terazi” anlamına anlamına geldiğini söylemektedir.²⁴⁵ Bu örnekten hareketle Mukâtil’in Kur’ân’da acme kelimelerin varlığını kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Örnek 8

Mukâtil, Mâide suresinin 5/89. ayetinde yemin keffareti olarak yerine getirilmesi gereken üç yükümlülüğün (Fakiri doyurma ya da giydirme veya köle azad etme) arasında zikredilen “(ev) atıf harfi” hakkında şöyle demektedir: “Kur’ân’da geçen her ‘ev’ (veya, yahut, ya da anlamına gelen atıf harfi) muhayyerlik; yani Allah’ın kullarını o hususta muhayyer bıraktığını ifade eder.” demektedir.²⁴⁶ Bu örnek Mukâtil’in Kur’ân’a tamamına vukufiyetini ve ayetleri tefsir ederken arap dilinden faydalandığını göstermektedir.

Örnek 9

Mukâtil Hacc 22/29 âyette geçen ‘Atîk’ kelimesini şöyle açıklamaktadır: “Atîk, cahiliye döneminde tahrib edilmekten yahut oranın ahalisinin öldürülmekten ya da esir alınmaktan kurtulması demektir.”²⁴⁷ Bu örnek Mukâtil’in cahiliye dönemi Arapça bilgisine sahip olduğunu göstermektedir.

3- Kelâm yönü

Mukâtil’in kelâmıla ilgili görüşlerini tespit edebilmek için öncelikle Mukâtil’in, iman esaslarına yaklaşımına, büyük ve küçük günah hakkındaki görüşlerine ve ru’yetullah hakkındaki görüşlerine bakalım ve bu konularda örnekler sunalım. Böylece Mukâtil’le ilgili iddialar aydınlanmış olacaktır.

²⁴⁵Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.127

²⁴⁶Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.229

²⁴⁷Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.93

İman Esasları

Mukâtil b. Süleyman iman esaslarını Bakara 2,3 ve 177. âyetlerinin tefsirinde zikretmektedir. Bu esasları: “Allah’a, Ahret gününe, Meleklerle, Kitaplara, Nebilere iman etmek” olarak sıralamaktadır.²⁴⁸ Ancak Mukâtil’in burada “Kadere İman” mevzusuna değinmemiş olması dikkatimizi çekmiştir. Daha sonra eserin bir başka yerinde Hadid 57/22. âyetinin tefsirinde; hayır ve şerrin, yani kaderin Levh-i Mahfuz’da yazılmış olduğuna işaret ederek, onu da iman esaslarından biri olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁹ Bu şekilde imanı altı madde olarak tefsirde ilk açıklayan o olmalıdır.²⁵⁰

Müfessirimiz Nisa 4/18. âyetin kâfirlerle ilgili olduğunu söyledikten sonra devamla şöyle demektedir: “Yoksa kötülükler işleyip işleyip de (yani, şirk koşup koşup da) nihâyet onlardan birine ölüm gelip çatığında (yani, dünyadan çıkmadan, ölüm meleğini gördüğü ölüm anında), ‘Ben gerçekten tevbe ettim.’ diyen kimselere tevbe yok (yani, böylelerinin tevbesi kabul edilmez, günâhları bağışlanmaz.” Âyetten sonra Mukâtil: “Boğulmak üzereyken tevbe eden Firavun’un imanı ve tevbesi kabul edilmemişti. O, ‘Ben de İsrailoğulları’nın iman ettiği Allah’tan başka ilâh olmadığına iman ettim ve ben Müslümanlardanım.’ demişti. Fakat onun bu imanı kabul olunmamıştı.”²⁵¹ Buraya kadar ki açıklamalardan anlıyoruz ki; Mukâtil’e göre, ölüm anındaki imanın ve küfürden tevbenin faydası yoktur.

Büyük ve Küçük Günahlar

Mukâtil’e göre, iman ile amel ayrı şeylerdir. Mukâtil, büyük günah işleyen kimsenin Mü’min olduğunu düşünmektedir. Bu fikri temâyülü Mukâtil’in eserlerinde görmekteyiz. Mukâtil’de, Mu’tazile veya Haricilerdeki gibi: “Her günahın cezası muhakkak çekilir.” kat’i bir düşünceye rastlamamaktayız. O bu görüşleri daha sonraları sistematikleşecek olan Ehl-i Sünnet görüşleriyle mutabakat arzeder. Çünkü Ehl-i Sünnet’te günahkâr Mü’minler’in bağışlanacağı fikri ağır basar.

²⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.13

²⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.277

²⁵⁰ Çalışkan, İsmail, *a.g.e.*, s.322

²⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.150

Mukâtil, İbn Abbas'tan rivâyetle: "Büyük günahlar Nur Suresi'nin başından 31. âyetine kadar yasaklanan günahlardır." demektedir.²⁵² Buna göre büyük günahlar şunlardır: "Haksız yere dökülen kanlar, haksız yollarla alınan mallar, namus ile ilgili günahlar, haram içkiler ve ana-babaya itaatsizliktir. Ölüm kendisine gelip çatmadan önce büyük günahlardan tevbe eden kimse cennete girer."²⁵³

Müfessirimiz, zulüm mevzusunu açıklarken onu üç kısma ayırır. Bunlar: "Bağışlanan zulüm ki bunlar kul ile Allah arasındaki günahdır. Bağışlanmayan zulüm ise şirktir."²⁵⁴ Hakkında Allah'ın hüküm vereceği zulüm ise kulların kendi aralarındaki zulümler: "haksız yere bir Mü'mini öldürmek ve onun malını yemek" dir.²⁵⁵

Mukâtil, Necm 53/32. âyetin tefsirinde günahları büyük ve küçük günahlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Büyük günahlar hakkında şöyle demektedir: "Onlar ki günahın büyüklerinden (yani işleyen için ahirette Allah'ın Allah'ın ateşi gerekli kıldığı her günahdan) ve fevâhişten (yani, dünyada hadd gerektiren her günahdan) ictinab ederler."²⁵⁶

Mukâtil, Nisa 4/31. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı örteriz. (yani, dünyada iki haddi, ahirette de cehennem ateşini gerektirmeyen büyük günahlarınız dışındaki küçük günahlarınızı sileriz)."²⁵⁷

Mukâtil, Fâtır 35/32-33. âyetlerin tefsirinde şöyle demektedir: " 'Onlardan bir kısmı kendilerine zulmedendir.' Yani, onlardan bir kısmı yani, tevhid ehlindeki büyük günah işleyenler, kendilerine zulmedenlerdir. Zalim olanlar günahları sebebiyle Allah'ın dilediği kadar bekletilir. Ardından Allah onları cennete alır. Oraya girip karar kıldıklarında O'na hamdetmek için Cennet Ehli şöyle derler: 'Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun.' Çünkü onlar Allah'ın kendilerine ne yapacağını bilmiyorlardı. Gerçekten Rabbimiz büyük günahları çok affedici ve az da olsa küçük görünen iyiliklere çok müfâkat verendir."²⁵⁸

²⁵² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.149

²⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.149

²⁵⁴ Nisâ 4/48

²⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.107

²⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.137

²⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.148

²⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir*, III,77-78;

Yine Mukâtil Buruc 85/14. âyetinde geçen “O gafurdur” ibaresinden sonra “yani, tevbe edenlerin büyük günahlarını affedendir.” diyerek²⁵⁹ büyük günahların da affedilebileceğini bunun da tevbe ile mümkün olabileceğini söylemektedir.

Mukâtil, Hud 11/114. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: “Çünkü iyilikler (yani, beş vakit namaz) kötülükleri (yani, kebairden aşağı olan küçük günahları) örter.”²⁶⁰

Mukâtil, ‘hayır ve şer’ işleyen kimselerin ahirette elde edecekleri şeylerin zikredildiği, insanları hayra sevkedip, şerden de sakındıran Zilzâl Suresi’nin 7. ve 8. âyetlerini açıklarken şunları söylemiştir: “Kim zerre kadar (yani, karınca büyüklüğünce) bir hayır işlerse kitabında onu görecektir. Kim de zerre kadar (yani, karınca büyüklüğünce) şer işlerse kitabında onu görecektir. Öyleyse bu yolu izleyin.

Mukâtil dedi ki: İyi kimse için de kötü kimse için de işledikleri bir kötülük, tek bir kötülük olarak yazılır. Fakat bir iyilik için ise on iyilik yazılır. Bu durumda, Yüce Allah kıyamet gününde Mü’minin iyiliklerini on kat arttıracak, her bir iyiliği karşılığında ise on kötülüğünü silecektir. Bunun neticesinde iyilikleri kötülüklerine zerre kadar ağır basarsa cennete girecektir. Nitekim şu âyet bunu ifade etmektedir: “Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık yapmaz / zulmetmez. Bir iyilik olursa ve kötülükler zerre kadar ağır basarsa Allah onu kat kat arttırır ve lütfundan büyük bir ecir verir.”²⁶¹ Müşrik için ise (iyilikleri sebebiyle) azap hafifletilir ancak o cehennemden çıkmaz.”²⁶²

Ru’yetullah

Rü’yetullah, yani Allah’ın görülüp görülemeyeceği konusu aslında ilk dönemlerde tartışılan bir konu değildir, aksine, Mutezile tarafından Allah’ı tenzih etmek gayesiyle sonradan ortaya atılmıştır. Mukâtil’in Ru’yetullah hakkındaki görüşlerine tefsirinden örnekler vererek tespit etmeye çalışacağız.

Mukâtil, Kıyame 75/22-23. âyetlerin tefsirinde şöyle demektedir: “Nice yüzler vardır ki o gün parlayacak, nur saçan güzel ve beyaz yüzler Rablerine bakacaklar. (yani, Yüce Allah’a gözleri ile bakacaklardır.)”²⁶³

²⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.148

²⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.149

²⁶¹ Nisâ, 4/40

²⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.262-263

²⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu’t-Tefsiri’l-Kebir*, III,423

Mukâtil, En'am 6/103. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: “Gözler O’nu idrak edemez. O ise bütün gözleri idrak eder. (yani, insanlar O’nu dünyada göremez, fakat kıyamet günü görecekler, O ise bütün gözleri idrak eder. Yani O, dünyada da ahirette de insanları görecektir.”²⁶⁴

Mukâtil, A'raf 7/143. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: “(Hz. Musa): Rabbim! Bana kendini göster de bakayım. Rabbi ona buyurdu ki: Sen beni göremeyeceksin... Hz. Musa: Rabbim! Sana tevbe ederim. Artık ben senin dünyada görünmeyeceğine inanlardanım.”²⁶⁵

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, Mukâtil, Allah’ın dünyada görülemeyeceğini fakat ahirette Mü'minler tarafından görülebileceğini söylemekte ancak, O’nun nasıl görüleceğini belirtmemektedir. Yine örneklerden anlamaktayız ki, Mukâtil Müşebbihe fırkasına mensup olsaydı o konudaki görüşlerini eserlerine mutlaka yansıtırdı. Çünkü muarızı olduğu fırka ve fikirlerle açıkça mücadele eden birinin, savunduğu görüşleri kendi eserlerinde gizlemesi mümkün değildir. Nitekim Ehl-i sünnet de bu konuda Mukatil’in ortaya koyduğu anlayışa benzemektedir.

4- Ahlakî Yönü

Mukâtil, bilinen fikhî tefsirlerden farklı olarak, âyetlerden çıkardığı fikhî hükümleri ahlakî esaslara dayandırmaya çalışmıştır. Yani, ibadet ve sosyal yaşama dönük hükümleri sadece soyut kurallar olarak değil, ahlakî dayanaklarıyla birlikte uygulamanın gereğini vurgulamak istemiştir.²⁶⁶

O, gerek ibadet gerekse muamelata dair hükümlerde olsun onları, sadece soyut kurallar olarak değil aynı zamanda onların ahlakî yönleriyle birlikte uygulanmasının gereğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Kur’ân hükümlerinin ruhuna ve insan üzerindeki etkisine işaret etmiştir.

Mukâtil, sadece bilgi vermekle kalmaz. Kur’ân’ın rehberlik yönüne de vurgu yapmaktadır. O, Hz. Aişe’ye (58/678) atılan iftirayı anlatan âyetlerden²⁶⁷ ahlakî ilkeler

²⁶⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir*, I,363

²⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu't-Tefsiri'l-Kebir*, I,413

²⁶⁶ Çalışkan, İsmail, *a.g.e.*, s.322

²⁶⁷ Nûr 11/24

çıkarmaktadır. O, burada Müslümanlar arasında vuku bulan kişisel olayları ifşa etmenin ağır sorumluluğuna ve bunu yapmanın erdem olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁶⁸

Örnek 1

Mukâtil Sadaka mevzusunda başa kakmamanın gerektiğini, sadaka vermenin gerekliliğini ve veren elin alan elden üstün olduğunu şu ifadelerle vurgulamaktadır: “Varlıklı ve güçlü-kuvvetli bir kimsenin insanlardan istemesi doğru değildir. Bununla birlikte böylelerine sadaka veren bir kimseye, ‘Sâile, at üzerinde sana gelse dahi bir şeyler ver!’ sözü gereğince ecir verilir. Sadakasını akrabalarına veren bir kimse için –fakir olmaları şartını öngörmeyen kimselere göre- iki ecir söz konusudur. Bir ecir akrabalık bağına gözettiği için, bir ecir de sadaka verdiği için.”²⁶⁹

Örnek 2

Sıla-i Rahim mevzusunda anne-babaya karşı çocuğun yapması gereken görevler hakkında şöyle demektedir: “Kendileri hayatta iken anne-babasına asi olup da ölümlerinden sonra borçlarını ödeyen yahut yerlerine hacc yapan ya da sadaka vermek suretiyle onlara iyilikte bulunan kimse, onlara karşı iyi davranmış sayılır. Hayatta iken anne-babasına iyilikte bulunup, ölümlerinden sonra onlara kötü davranan kişi de onlara kötü davranmış olur... Allah için harcamak istediğin bir dinarın var ise onu annene ver, eğer bir dinarın daha varsa onu da babana ver. Üçüncü bir dinarın varsa –fakir olmaları halinde- onu ailene, dördüncü dinarın varsa akrabalarına, beşinci dinarın varsa Allah yolunda harca.”²⁷⁰

Örnek 3

Mukâtil anne-babaya, akrabaya, komşuya ve kölelere iyilik bahsinde şu ahlaki ve toplumsal ilkelerde bulunmaktadır: “Ma’ruf bir şekilde iyilikte bulunmak ve ona eziyet

²⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.218-225

²⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.62

²⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.65

vermekten uzak durmak komşunun haklarındandır... Seninle bağıını kopardığı halde bağıını bitıştirmen, seni mahrum ettiğı halde ona bir şeyler vermen akrabalık haklarındandır.”²⁷¹

Örnek 4

Mukâtil, ‘kendisine daha fazla verilsin diye bağışta bulunanın durumu’ bahsinde hediyeleşmenin öneminden, onun arkadaşlık bağıını arttırdığından ve hediyeleşenlere sevap verileceğinden bahsetmektedir ve bu konuda şöyle demektedir: “Kim bir arkadaşına, onunla arkadaşlık bağıını gözetmek üzere bir hediye verecek olursa bundan dolayı ona ecir verilir ve onun sevabı reddolunmaz.”²⁷²

Örnek 5

Mukâtil, Nisa 4/9. âyetinden sonra şöyle demektedir: “Ölüm halinde bulunan bir kimsenin ziyaretine giden ona: ‘falana ve filana vasiyet et, kendin için önden hayır gönder, sadaka ver!’ der ve sözlerini, malını mirasçılardan başkalarına sadaka olarak bırakıncaya kadar devam ettirirdi. Bazen de ölenin aciz ve güçsüz mirasçıları da alabiliyordu. İşte Yüce Allah (bu âyetle) ölenin vasiyeti sırasında hazır bulunan kimselere bu şekilde davranmayı yasakladı ve ‘...titresinler’ buyurdu. Bununla da ölüm döşeginde bulunan kimseye, çocukları dışındakilere vasiyette bulunmasını söyleyen kişi kastedilmektedir. Bu durumdaki kişi, ölünün geride bıraktığı çoluk-çocuğun fakir kalmasından korkmalıdır. Nasıl kendisi, ölümünün ardından aciz ve zayıf bir vaziyette kalacak çocukları için endişe ediyorsa, ölüm döşeginde bulunan kimsenin çocukları için de endişe etmeli ve ona, malını mirasçıları dışındakilere vasiyet etmesini söylememelidir.”²⁷³

Örnek 6

Mukâtil, eşlerin birbirlerine karşı haklarını şöyle açıklamaktadır: “Kadının kocası üzerindeki haklarından bazısı; koca yediğinden ona yedirmelidir, giydiğinden ona

²⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.67

²⁷² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.70

²⁷³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.130

giydiğinden ona giydirmelidir ve onu dövmemelidir... Erkeğin kadın üzerindeki haklarından bazısı; Nefsinde ya da malında kocasına ihanet etmemelidir; leğeni, mendili, kandili ona götürmelidir, ma'ruf herhangi bir hususta ona karşı gelmemelidir, onun izni olmaksızın nafile namaz kılmamalı, nafile oruç tutmamalı, cima isteğini reddetmemeli, ondan izinsiz koca evinden çıkmamalıdır; eğer çıkarsa, evine dönünceye kadar melekler ona lanet eder.”²⁷⁴

Örnek 7

Mukâtil bir diğer ahlakî ilkeyi şöyle açıklamaktadır: “Bir iyilik işleyene, on ve daha fazla katı iyilik yazılır. Bir iyilik yapmak isteyip de yapamayana bir iyilik yazılır. Bir kötülük işleyene bir kötülük yazılır. Bir kötülük işlemek isteyip de işlemeyene ise kötülük yazılmaz.”²⁷⁵

Örnek 8

Mukâtil, sadece bilgi vermekle kalmayıp Kur’ân’ın rehberlik yönüne de vurgu yaptığını söylemiştik. Örneğin O, Hz. Aişe’ye (58/678) atılan iftirayı anlatan âyetlerden²⁷⁶ ahlakî ilkeler çıkarmaktadır. O, burada Müslümanlar arasında vuku bulan kişisel olayları ifşa etmenin ağır sorumluluğuna ve bunu yapmanın erdem olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁷⁷ Bu konuda Mukâtil şöyle demektedir: “İşte bu bütün Müslümanlar için bir ibrettir. Günah gerektiren bir duruma söz, fiil yahut üstü kapalı ifadelerle destek veren ya da bundan hoşnut olan kimseler de, o günaha ortak olurlar. Aralarından onun büyüğünü söyleyen ise, bizzat bu iftiranın başını çekmek sûretiyle günah işleyen, Allah nezdinde günahı en büyük olan o münafıktır. Bu günah sebebiyle asıl sorgulanacak olan odur. Müslümanlardan sâdır olan günahı görüp, ondan hoşlanmadığını ortaya koyan kimse, ayıplayan kimse gibidir. Ayıplayıp razı olan bir kimse ise ona tanık olan gibidir.”²⁷⁸

²⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.176-177

²⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.217

²⁷⁶ Nûr 11/24

²⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.218-225

²⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.220

5- Rey Yönü

Örnek 1

Mukâtil, mirasla ilgili öncelikle, Nisa 4/9. âyeti: “Arkalarında (yani, ölümlerinden sonra) haklarında endişe edecekleri (yani, telef olmaktan korkacakları) aciz ve güçsüz çocukları bırakacak olanlar Allah’a ittika etsinler ve sedid söz söylesinler.” zikretmektedir. Sonra âyetle ilgili kısa bir açıklama yaptıktan sonra şu ictihad’ta bulunmaktadır: “Ölümü sırasında vasiyetinde adaletle hareket eden bir kimse, malını Allah yolunda harcamış gibidir.” Mukâtil, daha sonra Hz. Peygamber’in, İbni Abbas’ın ve İbrahim’in sözlerine yer verdikten sonra yine ictihad’ta bulunmakta ve şöyle demektedir: “Ölümü yaklaşan kimse, malının üçte-birini dilediği şekilde vasiyet edebilir, belli bir şekli yoktur. Eğer mal çok, mirasçılar az ise malının üçte-birini vasiyet etmesinde bir sakınca yoktur. Şâyet mal az, mirasçılar çok ise malının beşte-birini vasiyet etsin.”²⁷⁹

Örnek 2

Mukâtil’e göre, kölenin cariye edinmesi helâl değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar ki, ferclerini muhafaza ederler. Eşlerine yahut sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı müstesna. Çünkü onlar bundan dolayı kınanmazlar.”²⁸⁰ Kölenin sağ elinin bir şeye sahip olması söz konusu değildir. Çünkü kölenin kendisi de, malı da efendisine aittir. Bir kadının ise, iki erkeğe helâl olması zaten söz konusu olamaz. Ayrıca kölenin, dört kadın ile evlenmesi de helâl değildir. O ancak iki cariye veya iki hür kadın yahut da biri cariye, diğeri hür iki kadın ile evlenebilir.²⁸¹

Örnek 3

İtikâfa giren kimsenin durumu ile ilgili olarak Mukâtil şöyle demektedir: “Eğer geceleyin hanımının yanına dönme şartını koşarsa, onun lehine bu şart geçerlidir. Böyle bir

²⁷⁹Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.131

²⁸⁰Mü’minûn 40/5-6

²⁸¹Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.163

şart koştuğu takdirde arzu ederse geceleyin hanımıyla cima edebilir. İtikâf ancak beş vakit namazın cemaatle kılındığı bir mescitte olur.”²⁸²

Örnek 4

Mukâtil Hacc’ın vacib olduğu kimselerle ilgili olarak Al-i İmran 3/97. âyeti zikrettikten sonra Hz.Peygamber’den konu ile ilgili bir hadis zikretmiş ve akabinde kendi görüşlerini zikrederek şöyle demektedir: “Haccdebilecek kadar mâlî bir imkân bulup da mazereti olmadığı halde haccetmeyi, malı elinden gidinceye kadar geciktiren kimsenin üzerinde hacc borcu kalır. Ancak ölene kadar haccetme imkânı bulamayan kimseye hacc vacib olmaz. Kölelere ve çocuklara da hacc yükümlülüğü yoktur. Kendi adına bir defa hacceden kimsenin, ölmüş birisi adına yaptığı hacc, ölü adına yerini bulur ve yine ona haccetmiş olarak yazılır.”²⁸³

Örnek 5

Mukâtil Hacc ve Umre için ihrama girme ve ihramlının sakınması gereken hususlar bahsinde kendi görüşlerini şöyle zikretmektedir: “Kim hacc için ihrama girecek olursa, bilinen aylarda girsin. Kim de bunların dışındaki aylarda hacc niyetiyle ihrama girecek olursa, Sünneti isabet ettirmemiş olur ve bu ihrama girişini umre olarak niyetlensin... Malum/bilinen aylarda ihrama girmek sûretiyle haccı kendisine farz kılan kimse, uygun vakti isabet ettirmiş olur. Bunun için gusletmeli ve ihramlıklarını giymelidir. Sonra farz bir namazın akabinde yahut da bineğinin sırtına kurulduğunda kibleye doğru hacc için telbiye getirmelidir. Telbiye getirdiği vakit ihrama girmiş olur... Kim ihramlı iken hanımı ile cima ederse haccı bâtil olur. Cima dışında hiçbir şey haccı iptal etmez. Cima edenin, bir hediye kurbanı kesmesi ve gelecek sene bir daha haccetmesi gerekir.”²⁸⁴

²⁸²Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.80

²⁸³Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.83

²⁸⁴Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.86

Örnek 6

Mukâtil Maide 5/1. âyeti zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Kim böyle bir av hayvanını öldürürse ceza olarak öldürdüğünün benzerini tasadduk eder. Yine, ihramlı olan kimsenin Harem bölgesi ağaçlarından canlı bir ağacı kesmesi, veps (alaçehre) yahut za’ferân kokularını sürmesi yahut hoş kokusu olan bir elbise giymesi yahut tüylerini yolması yahut hoş kokuya el sürmesi haramdır. Her kim üç ya da daha fazla tüy yolar yahut başını tıraş eder ya da sözü geçen işlerden birisini yaparsa, onun üç gün oruç tutması yahut altı yoksula yemek yedirmesi ve yahut Müslümanlar için kesilip dağıtılmak üzere bir koyun kurban ederek fidye ödemesi gerekir. Kişinin, beraberinde Harem bölgesine getirdiği deveye binmesi ve ona yük vurması helâldir.”²⁸⁵

Örnek 7

Mukâtil Bakara 2/125. âyeti zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Câhiliye döneminde orası (Beytu’l-Atîk), oraya giren kimseler için bir güven yeri ve bir sığınak idi. Bugün de bir kimse kendisine hadd uygulanmasını gerektiren bir günah işleyip sonra Harem’e sığınırorsa orada güvenliğe kavuşur, fakat Mekke emirinin insanlara bir hutbe irad ederek şöyle demesi gerekir: ‘Şüphesiz filan oğlu filan bir suç işlemiştir. Onu barındırmayın, ona su vermeyin, onunla alış-veriş yapmayın, oturup kalkmayın!’ Ayrıca onu gözetim altında bulunduracak kimseler de görevlendirir. Harem bölgesinin dışına çıktığı zaman, kendisine uygulanmasını helâl hale getirdiği hadd ona uygulanır. Ancak, harem bölgesi içerisinde suç işleyene, orada hadd uygulanır.”²⁸⁶

Örnek 8

Yüce Allah’ın, ‘Rabbinizden rızık istemenizde size bir günah yoktur.’²⁸⁷ buyruğu ile ilgili Mukâtil şöyle demektedir: “ Bu âyetten Hacc mevsiminde ticaret günlerinde rızık aramakta bir sakınca bulunmadığı kastedilmektedir.”²⁸⁸

²⁸⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.87

²⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.88

²⁸⁷ Bakara 2/198

Örnek 9

Mukâtil, ihramlı iken av hayvanı öldürmenin cezası bahsinin sonunda şöyle demektedir: “Yüce Allah için adanan, fakat yoksulların söz konusu edilmediği hediye kurbanı ile nafil hediye kurbanı, haccetmekten herhangi bir sebeple alıkonulmuş kimsenin hediye kurbanı ile hacc ve umre için kesilen hediye kurbanı Nahr günü kesilmelidir. Ondan sahibi de yiyebilir, fakat çoğunluğunu yoksullara yedirmelidir. Kaybolan ya da harem bölgesine girmeden önce yolda sakatlanan nafil hediye kurbanını (Harem dışında) kesebilir. Sonra da ayakkabısını onun kanına batırır ve hediye kurbanı olduğunun bilinmesi için sağ böğrüne yapıştırır. Kendisi de, yol arkadaşları da ondan yemez, yenilmesini de emretmez. Onlardan sonra gelenler ondan yiyebilirler. Fakat onun bedelini kesme yükümlülüğü yoktur. Ondan yiyecek olursa yediğinin bedelini ödemesi gerekir.”²⁸⁹

Örnek 10

Mukâtil Maide 5/34 âyeti zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Yüce Allah demiş oluyor ki: ‘Bunlar arasından kim yakalanmadan önce Müslüman olarak gelirse, onu cezalandırmaya imkân kalmaz. Çünkü İslam müşrik iken yaptığı işleri ortadan kaldırmış olur ve çünkü şirk bunlardan daha büyük bir iştir.’... Günümüzde hâkim, İslam’dan dönüp haksız yere adam öldüren ve başkalarının malını alan, sonra da Müslüman olmadan ele geçiren kimsenin öldürülüp asılması şeklinde hüküm verir. Eğer adam öldürmekle birlikte haksızca mal almamışsa, sadece öldürülür. Sadece mal almış kimseyi öldürmemişse, sağ eli ile sol eli çaprazlama kesilir. Eğer onlara güç yetirilemezse, Müslümanların topraklarından sürülünceye kadar takip edilirler. Müşrik iken birisini öldürmüş kişi ele geçirilecek olursa, ona da bu cezalar uygulanır. Şâyet tevbe ederek gelirse, ona kısas uygulanmaz. Fakat Müslüman iken adam öldürmüş sonra irtidat edip müşriklere katılmış, sonra tevbe edip Müslümanlara geri dönmüş olan kimseye kısas uygulanır... Yüce Allah ihlâslı olması halinde bu durumdaki kişinin tevbesini kabul eder. Şâyet Müslümanlar tarafından yakalanıncaya kadar müşriklerle

²⁸⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.94

²⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.102

birlikte müşrik olarak kalmaya devam ederse ele geçirildiği takdirde dünyadaki cezası ölümdür, ahiretteki cezası ise cehennem ateşidir.”²⁹⁰

6- Cahiliye Dönemi Arap Örf ve Âdetlerine Dâir Bilgilerden Yararlanması

Mukâtil, Cahiliye dönemindeki bazı davranışlarla ilgili bilgiler vermektedir. Bu yöntem sayesinde âyetler daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü Kur’ân’ı Kerim’deki bazı âyetler cahiliye dönemindeki yanlış inançları, davranışları, uygulamaları kaldırmak için nazil olmuştur.

Örnek 1

Nisa 4/7. âyeti zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Cahiliye dönemi insanları kadınlara ve küçük çocuklara mirastan pay vermezler, mirası sadece eli silah tutan erkekler arasında paylaşırlardı. İşte ‘Ana-baba ile yakın akrabanın bıraktıklarından (yani, mirastan) erkekler için bir pay, ana-baba ile yakın akrabanın bıraktıklarından (yani, mirastan) kadınlar için de bir pay var; azından da çoğundan da farz kılınmış (yani, miktarı belli) birer pay.’ âyeti bunun için indi.”²⁹¹

Örnek 2

Mukâtil, eserinde örf ve âdete dair de bilgiler vermektedir. Meselâ Nisa 4/9. âyetten sonra şöyle demektedir: “Ölüm halinde bulunan bir kimsenin ziyaretine giden ona: ‘falana ve filana vasiyet et, kendin için önden hayır gönder, sadaka ver!’ der ve sözlerini, malını mirasçılardan başkalarına sadaka olarak bırakıncaya kadar devam ettirirdi. Bazen de ölenin aciz ve güçsüz mirasçıları da alabiliyordu. İşte Yüce Allah (bu âyetle) ölenin vasiyeti sırasında hazır bulunan kimselere bu şekilde davranmayı yasakladı.”²⁹²

²⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.111

²⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.132

²⁹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru’l-Hamse Mieti Âyetin Mine’l-Kur’ân*, s.130

Örnek 3

Hums diye bilinen Kureyş, Kinâne, Huza'a ve Amir b. Sa'sa'a oğulları Harem bölgesi ahalisi idiler. Cahiliye döneminde Meş'ar-i Haram'da vakfe yapar, harem dışına çıkmaz ve Arafat'ta vakfe yapmazlardı. Yüce Allah onlara, Arafat'ta vakfe yapmalarını ve diğer insanlar gibi oradan geri dönmelerini emir buyurdu. İşte bundan dolayı Yüce Allah, 'Siz de insanların ifaza ettiği yerden (yani, Arafat'tan) ifaza edin.'²⁹³ buyurdu.²⁹⁴

Örnek 4

Hacc 22/30. âyette: "O rics olan evsândan ictinâb edin (yani, günahın ta kendisi olan putlardan, putlara ibadetten kaçın) ve zûr sözden (yani, yalan sözden ki o da şirktir) ictinab edin!" buyrulmaktadır. Şöyle ki: "Hıms" diye bilinen Kureyş, Kinane, Huzaa ve Amir b. Sa'saa soyundan gelenler cahiliye döneminde ihrama girdiklerinde Allah'a ortak koşuyorlar ve "Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyk la şerike lek illâ şerikun hüve lek temlikûhu ve mâ melek (Buyur Allahım buyur, buyur senin ortağın yoktur. Senin olan, kendisine de, mâlik olduğu şeylere de mâlik olduğun bir ortağın müstesna)" diyorlardı. İşte bu sebeple Yüce Allah; "ve zûr sözden (yani, şirkten) ictinab edin!"²⁹⁵ Böylece Mukâtil, mezkûr Kur'ân ibaresi "kavle'z zûr" u cahiliye adetleri ile ilgili bilgisi sayesinde açıklamış ve ibaredeki kapalılığı gidermiştir.

Örnek 5

Cahiliye Dönemi insanlarından ve İslam'ın ilk yıllarında Ensar'dan bazıları, mirasçısı oldukları ölen adamın geriye bıraktığı kadının üzerine bir örtü atar ve böylece –ölenin ödediği mehrin misliyle- onunla evlenme ya da onu evlendirme hakkına –kadının arzusu hilafına- sahip olurdu. Şâyet kadın, mirasçı tarafından üzerine bir örtü atılmadan önce akrabalarının yanına gidecek olursa, istediğini tercih edebiliyordu. Bu durumda olan bazı kadınlar Nebi'ye (s.a.v.) gelerek, "Ey Allah'ın Rasulü!" dediler, "Ne bizim yanımıza

²⁹³ Bakara 2/199

²⁹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.91

²⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.84-85

geliniyor, ne bize nafaka verilip ihtiyaçlarımız karşılanıyor, ne de başkasıyla evlenmek üzere serbest bırakıyoruz.” Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti inzal buyurdu: “Ey iman edenler! Kadınlara zorla (yani, onlar istemedikleri halde) mirasçı olmanız (yani, istemedikleri halde onlarla evlenmeniz veya onları evlendirmeniz) size helal olmadığı gibi...”²⁹⁶ Böylece, arzularının hilafına kadınlarla evlenmek ya da onları evlendirmek haram kılındı.²⁹⁷

²⁹⁶ Nisâ 4/19

²⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Hamse Miete Âyetin Mine'l-Kur'ân*, s.157

SONUÇ

Tefsir çalışmaları içinde ilk sırayı fikhî tefsirler (ahkâm tefsirleri) almaktadır. Çünkü Kur’ân’ın, hemen uygulanması gereken bölümünü ahkâm ayetleri oluşturduğu için onlar üzerinde vahyedildiği günden itibaren önemle durulmuştur. Müteakip yıllarda da, Kur’ân’ın sadece amelî yönünü ele alan ve ahkâm ayetlerini tefsir eden müstakil eserler yazılmıştır.

İlk müdevven ahkâm tefsiri olan *Tefsîru’l-Hamse Miete Âyetin Mine’l-Kur’ân* adlı eserin ve müellifi Mukâtil b. Süleyman’ın tanınması, o dönemin ilmî ve fikrî yapısının ve erken dönem tefsir faaliyetlerinin tanınması bakımından önemlidir. Fikhî konulara göre tertip edilen bu eser, adeta bir fıkıh kitabı görünümünde olup ve fıkıh ağırlıklı tefsir hareketine öncülük etmiştir. Ahkâmla ilgili ayetlerin ele alınıp hükümlerin açıklandığı eserde Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiîne ulaşan isnâdlar verilmekte, bazen isnatlardan sonra şahsî görüşleriyle konular açıklanmaktadır. Bazen de kıraat farklılıkları belirtilerek fikhî hükümler verilmektedir. Eserde genellikle bir konuyla ilgili ayetler bir araya getirilerek ilgili fikhî hükümler açıklanmaktadır. Mukâtil, fikhî hükümleri ve ulaştığı kanaati genellikle tartışmaya girmeden doğrudan belirtir. Bu ifadelerin başında bazen “*Mukâtil dedi*” ibaresi yer alır bazen de hiç bir kayıtlama olmaksızın onun görüş ve kanaati ifade edilir. Bu eserde bablar tam anlamıyla birbirinden ayrılmamıştır. Çünkü Mukâtil, meseleleri sistematik ve ayrıntılı olarak ele almaz. Babların altında bazen tali bölümler vardır. Bu bölümlerden bazılarının bulundukları babın konusu ile hiç ilgisi olmadığı gözlenmektedir. Mesela namaz babında hacc bölümü, oruç babında hacc bölümü; miras babında riba ve içki yasağı; zina babında nezr ve zebiha bölümleri bulunmaktadır. Tabi ki eserdeki bu düzensizlik, eserin fikhî tefsir eserlerinin ilk nev’i olma kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Amelî mezhepler henüz oluşmadığı için Mukâtil’in bunlardan birine mensubiyetinden söz edilemez, ancak, Ehl-i Sünnet’in dışında olmadığı açıkça görülmektedir. Buna ışık tutabilecek örnekler ilgili bölümlerde verilmiştir.

Mukâtil b. Süleyman hakkında tabakât ve biyografî kitaplarında yer alan rivâyetlerden anlıyoruz ki; gerek hayattayken gerekse ölümünden sonra isminden çok bahsedilen ve ehli ilim arasında saygın yeri olan bir âlimdir. Buna rağmen Mukâtil b. Süleyman’ın gerek hayatı gerek şahsiyeti hakkında çok az şey bilinmektedir. Kaynaklarda yer alan bilgiler ise ansiklopedik bilgilerden öteye gidememektedir. Mevcut bilgiler bu kitapların hemen hemen

hepsinde sadece tekrar edilmektedir. Ayrıca, onunla ilgili bilgileri değerlendirdiğimizde müelliflerin iki zıt görüş serdettiklerini görmekteyiz: Bazı müellifler O'na; “âlim, müttakî ve dindar” derken; bazıları da “kezzâb, metrûku'l-hadis ve mehcûru'l-kavl” dediklerini görmekteyiz. Kısaca o, yaşadığı dönemde olduğu gibi sonraki dönemler de hem ağır eleştirilere uğramış hem de büyük övgülere mazhar olmuş bir şahsiyettir. Çalışmamızda Mukâtil b. Süleyman ile ilgili bu görüş ve eleştirileri onun günümüze ulaşan *Tefsîru'l-Hamse Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân* ve *Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr* isimli eserleriyle karşılaştırdık. Netice olarak Mukâtil'in tefsir konusunda derin bir ilme sahip olduğunu gördük. O'nun isnad zikretmeyi sevmemesi, hatta eserinin Esbâb'ı Nuzul konusunda bile Hz. Peygamber ya da Sahabe'ye ulaşan isnadlardan yoksun olması hiç hoş karşılanmamıştır. Ancak bu, isnadsız zikrettiği bütün rivâyetlerin sorunlu olduğu anlamına gelmez. Çünkü Mukâtil'in zikrettiği birçok hadis sahih hadis kitaplarında yer almaktadır. Her ne kadar Mukâtil, zamanında haberlerin nakli hususunda uyulan yola aykırı bir yol takip etmişse de, onun meydana getirdiği bu eser, zamanındaki tefsir kitaplarının bir hûlasası olması bakımından ehemmiyeti haizdir.

Mukâtil'in ilmî kişiliğinde öne çıkan en önemli özellik büyük bir müfessir oluşudur. Kaynaklarımızın hepsi Kur'ân ilimlerinin tamamında, özellikle de tefsir alanında Mukâtil'in bilgisini övmekte ve onu otorite olarak kabul etmektedir. Bir müfessir için gereken tüm ilimlere vakıf olduğu ve onları güzel kullandığı ifade edilmekte ve ikinci tabaka müfessirlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Rivâyet ve dirâyet yöntemini birlikte kullanmıştır. Bu sebeple Mâtürîdî kadar sistematik ve kapsayıcı olmasa da aklî tefsir yöntemini kullanan ilk müfessir kabul edilmiştir. O'nun bu eseri Esbab-ı Nûzul ağırlıklı rivâyet tefsiridir fakat dirâyete de yer vermiştir.

Mukâtil'in bir takım mezheblere aidiyeti ile ilgili rivayetleri onun yaşadığı dönemle ilişkilendirdiğimizde diyebiliriz ki, o dönemde Horasan bölgesinin sosyo-kültürel yapısı, çeşitli fırkaların içiçe bulunması ve aralarındaki farklılıkların netleşmemiş olması gibi sebeplerden dolayı yanlış algılamaların meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Çünkü böylesine karışık ortamlarda kişileri herhangi bir fırkaya mensup olmakla itham etmek ve o konuda ikna edici deliller bulmak çok kolay olmaktadır. Selefin yolundan giderek ilahî sıfatları te'vil etmeyip âyet ve hadislerde geçen ibarelerle yetinen Mukâtil'in, te'vili elzem görenler tarafından teşbih akidesine mensup olmakla suçlanması gâyet kolaydır. Bize göre,

Mukâtil'in teşbih akidesine mensup olmakla suçlanmasının önemli bir sebebi bu algılama hataları olabilir. Mukâtil'in ilmî derinliğini kıskanan kimselerin, onu gözden düşürmek için böylesi ithamlara başvurmuş olmaları da muhtemeldir. Çünkü o, sadece kendi dönemindekilerin değil, daha sonrakilerin de müstağni kalamadığı, pek çok alanda öncülük etmiş bir âlimdir. Zirvede olanlar için rakiplerin varlığı her zaman kaçınılmaz olmuştur. Bu ihtimale dikkat çekenler de vardır. Nitekim buna benzer suçlamalar her zaman görülen şeylerdendir. İslâm tarihi boyunca pek çok önemli şahsiyet, çeşitli mezhep ve grup taassubu yüzünden bu şekilde mağdur edilmiştir. Son olarak diyebiliriz ki, Mukâtil bu eserinde, ahkâm âyetlerini mezhep taassuplarından uzak olarak ele almakta ve İslâm'ın ilk günlerindeki fıkhi tefsir anlayışını bize aksettirmektedir. Ahkâm âyetlerini açıklarken, âyeti âyetle, Hz. Peygamber'in sünnetiyle, sahabe ve tabiin kavilleriyle açıklamakta, âyet aralarına girerek yapmış olduğu kısa izahlardan başka, ahkâm âyetlerini, ihtiva ettiği hükümle ilgili olarak ihtilaflara temas etmeden kendi şahsi görüşünü belirtmektedir. Kıraat farklılıklarının ahkâm âyetlerinin anlaşılmasında mühim rol oynadığını belirtmekte, yine âyetlerin açıklanmasında sebeb-i nuzûl ve nesh meselelerinden faydalanmak suretiyle açıklamalar yapmaktadır. O, tenkid ve tercihlere yer vermemektedir.

KAYNAKÇA

- ÂRUSÎ, Muhammed, *Mukatil b. Süleyman Müfessiran li'l-Kur'ân*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Camiatu Mannube, 2001-2002.
- BAĞDADÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- BİLMEN, Ö. Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatu'l-Müfessirîn)*, Bilmen Yay., İst., 1974.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Yay., Ankara 1996.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, A.Ü.İ.F.Y., 1968.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V.Y., Ankara, 2004.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 21/1, Ankara, 1976.
- CEZÎRÎ, Abdu'r-Rahman, *Mezâhibu'l-Erbâa*, Daru'l-İrşad, Ty.,
- ÇALIŞKAN, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- ÇELİK, İbrahim, *Mukatil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*, Bursa, 2000.
- ÇELİK, İbrahim, "Kur'ân'da Haberî Sıfatlar ve Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri", *U.Ü.İ.F. Dergisi*, Yıl 2, sy. II, Bursa 1987.
- EBU ZEHRÂ, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkıh*, Kahire, ty.
- EDNEVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikme, 1.Baskı, Medine, 1997.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İst., 1998.
- EREN, Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, Ekev Yay., Erzurum 2001.
- EROĞLU, Ali, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri*, Ekev Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2002.
- GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, *Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri*, S.Ü.İ.F.D., Sayı:5, Yıl:1995.
- GÜNGÖR, Mevlüt, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kurân'ı*, Elif Matbaası, Ankara, 1989.
- GÜRTAŞ, Ahmet, *Ahkâmu'l-Kur'ân ve Bu Konuda Yazılan eserler*, Yüksek İslam Enstitüsü, İst., 1964.

- HAMURCU, Fevzi, “*Mukâtil b. Süleyman ve Kitâbu Tefsîri'l-Hamsi Mie Âye adlı eseri*” (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E., 1995.
- HAS, Şükrü Selim, *Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti*, S.B.E.D., Sayı: 21, Yıl: 2006/2.
- HEREVÎ, Ebu Ubeyde Kasım b. Selam, *en-Nasihü ve'l Mensuhu fi'l-Kur'ân'il-Aziz*, (thk: Muhammed b. Salih el-Merifer), Mektebetu'r Rüşd, Riyad, 1990.
- İBN DÜREYD, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan, *el-İştikak*, (thk: Abdüsselam Harun), Mektebetu'l-Maarif, Kahire, ty.
- İBN HACER, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (thk: Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1994.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yan ve Ebnâi'z-Zaman*, (thk: İhsan Abbas), Daru Sadr, Beyrut, 1977.
- İBN HİBBAN, Ebû Hâtım et-Temimî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhadisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, (thk: Muhammed İbrâhîm Zâid), Dâru'l-Va'y, Halep, 1396.
- İBN MANZUR, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut, ty.
- İBN NEDİM, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (thk: Osman Nahid Abbas), Doha, 1985.
- İBN RÜŞD EL-KURTUBÎ, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Mısır, 1975.
- İBNU'L-İMÂD, Ebu'l-Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, (thk: Daru İbn Kesir), 1.Baskı, 1988.
- İBRAHİM ABDURRAHMAN İbrahim, *İlmu Usûli'l-Fıkhi'l-İslamiyyi*, Mektebetu Daru's-Sekafe, 1.Baskı, Amman, 1999.
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-kutub ve'l-Funûn*, Maarif Marbaası, 1941.
- KATTÂN, Mennâ Halil, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, 27.Baskı, Beyrut, 1995.
- KIRCA, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neş. Kayseri, 1993.
- KIYASÎ, Ebu Muhammed Mekki b. Talip, *El-İzahü li Nâsihi'l-Kur'âni ve Mensûhihi*, (thk: Ahmed Hasan Ferhat), Daru'l-Minare, 1.Baskı, Cidde, 1986.
- KOÇ, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyat Yay., Ankara 2005.
- KUTLUAY, Yaşar, *İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1959.
- MAVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyar Li Ta'lîl'l-Muhtar*, Çağrı Yay., İst., 1996

- MIZZÎ, Cemâluddin Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, *Kitâbu'tTefsiri'l-Kebir*, (thk: Ahmed Ferid), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, (thk: Abdullah Mahmud Şehâte), Hey'etu'l-Mısriyye, Kahire, 1994.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN, *Tefsiru'l-Hamse Mieti Ayetin Mine'l-Kur'ân*, (thk: Isaiah Goldfeld), İsrail, Daru'l-Meşrik, Shfaram, 1980.
- M. PLESSNER, *İslam Ansiklopedisi*, (M.E.B.), Mukâtil mad., 2. Baskı, VIII, İstanbul 1970.
- ÖZDEŞ, Talip, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Fecr Yay., Ankara, 2005.
- ÖZEK Ali, *Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve 'n-Nezâir'inin Edisyon Kritiği* (Doçentlik tezi). İSAV, İstanbul 1993.
- SALÎH, Subhi, *Kur'ân İlimleri*, Ter: M. Said Şimşek, Esra Yay., İst., 1994.
- SERT, H.Emin, *Tefsir Tarihinde Fıkhi Tefsirler ve İmam Şafî'ye Nisbet Edilen Ahkâmı'l-Kur'ân* (Yüksek lisans tezi), Kayseri, 1995.
- SUYUTÎ, Celaledin, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)*, Ter: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Madve Yay., ty.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matbaası, İst., 1316/1898.
- TURGUT, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İst. 1991.
- TÜRKER, Ömer, *Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı Te'vil Yöntemi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1999.
- TÜRKER, Ömer, *DİA*, Mukâtil b. Süleyman mad., XXXI, İstanbul 2006.
- ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İst., 1990.
- ÜNAL, Taha F., *Nesh Vak'ası ve Bazı Gerçekler*, Yeni Ümit Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 24, Nisan-Mayıs-Haziran, 1994.
- VAHİDÎ, İmam Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâb-ı Nûzuli'l-Kur'ân*, (thk: Kemal Besyuni Zehlûl), Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1991.
- YÜCEL, İrfan, *Mukatıl b. Süleyman'ın Hayatı Şahsiyeti Eserleri*, İ.Y.İ.E., (Tefsir Ödevi), 1964.
- ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1.Baskı, Beyrut, 1987.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-Îrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Ma'rife, 2.Baskı, Beyrut,2001.

ZERKEŞÎ, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1994.

ZEYDAN, Abdülkerim, *el-Medhal li'd-Diraseri's-Şeriatî'l-İslamiyye*, Müessesetü'r-Risale, 19.Baskı, Beyrut 1999.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *Fıkıh Usûlü*, Terc: Dr. Ahmet Efe, Risale Yay., İst. 1996.